

Klushuisbewoners als Best Persons?

Een onderzoek naar de mate van participatie
van klushuisbewoners in achterstandswijken

Jonathan van den Heuvel

P5 | 14 april 2015

JONATHAN VAN DEN HEUVEL

Email jonathan_woodgate@hotmail.com
Telefoonnr. 06 13 25 42 61
Adres Van de Weerterf 5
Postcode 3907 MD Veenendaal
Student # 4065611

DELFT UNIVERSITY OF TECHNOLOGY

Faculteit Architecture
Master track Real Estate & Housing
Afstudeer lab Housing Management
Thema True Users; Commitment & Mental Ownership
Adres Julianalaan 134, 2628 BL Delft
Website www.bk.tudelft.nl

UNIVERSITEITSMENTOR

Eerste Dr. Ir. Sake Zijlstra
Email s.zijlstra@tudelft.nl
Tweede Drs. Ton van der Pennen
Email a.w.vanderpennen@tudelft.nl
Gecommitteerde Ir. Engbert van der Zaag
Email e.j.vanderzaag@tudelft.nl

GEMEENTE ROTTERDAM

Cluster Stadsontwikkeling | Ruimtelijk Economische Ontwikkeling
Adres Wilhelminakade 179, 3072 AP Rotterdam
Website <http://www.rotterdam.nl/stadsontwikkeling>

BEDRIJFSMENTOR

Eerste Ir. Myron Freeling
Email m.freeling@rotterdam.nl
Tweede Ir. Marco de Bruin
Email mj.debruin@rotterdam.nl

De buurt kan gezien worden als een soort jas,
die past in een bepaalde fase van het leven,
maar allengs te klein of te groot wordt,
versleten raakt of uit de mode verdwijnt,
waarna een nieuwe jas moet worden gezocht.

Uit: De buurt als jas
Dynamische huishoudens in een veranderlijke stad
(Mustard, Teernstra, Van Gent, & Dukes, 2015, p. 168).

VOORWOORD

Redders van uw probleemwijk! Zo bestempelde het NRC (2014) de kluswoningen in Rotterdam. Wat in 2004 begon met een verpauperd bouwblok is in ruim 10 jaar tijd uitgegroeid tot een landelijk fenomeen. Maar hoe succesvol waren die projecten eigenlijk? En voor wie? Profiteerde de buurt er ook van? En waarom zijn het redders van de probleemwijk? Wat betekenen de klushuizen in het licht van de participatiesamenleving?

Aan alles komt een einde en zo ook aan bijna 8 jaar studietijd. Deze afstudeerscriptie over bewonersparticipatie door klushuisbewoners in Rotterdamse achterstandswijken vormt het sluitstuk van mijn Master Real Estate & Housing aan de Technische Universiteit Delft. Dit onderzoek is uitgevoerd in het kader van het onderzoeksthema ‘True Users; Commitment & Mental Ownership in the Built Environment’. Dit thema is ontstaan naar aanleiding van het proefschrift van Sake Zijlstra (2011) over klantgestuurd voorraadbeleid en empowerment. Vanuit het bredere onderzoek wordt er gezocht naar gebruikerswaarden die van belang zijn om aan te zetten tot duurzame activiteit en verantwoordelijkheid voor de gebouwde omgeving waarin wij allen verkeren. In mijn thesis belicht ik, zoals hierboven al duidelijk is geworden, een specifieke doelgroep die al jaren erg positief opvalt. Is dat terecht? Of is het marketing verhaal rondom de klushuizen ontzettend goed?

Bij deze wil ik het team van mentoren bedanken voor hun bijdrage in het afgelopen jaar. Allereerst Sake Zijlstra en Ton van der Pennen voor hun inbreng vanuit de universiteit. Ik heb veel geleerd van de momenten waarop we konden sparren. In het bijzonder ook dank voor de kritische reflecties op mijn geschreven stukken. Daarnaast wil ik de Gemeente Rotterdam en in het bijzonder Myron Freeling en Marco de Bruin bedanken voor de geboden afstudeerplaats. Naast de inhoudelijke begeleiding rondom het afstudeerthema heb ik veel geleerd van de tijd dat ik op De Rotterdam was. Ik heb uitgebreid in de keuken kunnen kijken. Door de opzet van mijn afstudeeronderzoek was ik vaak in de wijken om met bewoners in gesprek zijn. In de loop van het jaar heb ik veel verschillende kanten van Rotterdam gezien. Eén ding staat vast voor mij wel vast: *Rotterdam is een stad om trots op te zijn!*

Jonathan van den Heuvel

Veenendaal, April 2015

BEKNOPTE INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	VI
BEKNOPTE INHOUDSOPGAVE	VIII
SAMENVATTING	X
SUMMARY	XX
INHOUDSOPGAVE	XXX
HOOFDSTUK 1: INTRODUCTIE	
1.1 Probleemschets	2
1.2 Probleemstelling	4
1.3 Doelstelling	5
1.4 Onderzoeksopzet	5
1.5 Relevantie	7
1.6 Leeswijzer	9
HOOFDSTUK 2: LITERATUURSTUDIE	
2.1 Particulier opdrachtgeverschap	10
2.2 Bewonersparticipatie	18
2.3 Mentaal Eigenaarschap	26
2.4 Best persons	33
2.5 Theoretisch betoog	40
HOOFDSTUK 3: ONDERZOEKSMETHODOLOGIE	
3.1 Aanpak veldonderzoek – case studie onderzoek	46
3.2 Case selectie criteria	48
3.3 Diepte interviews	50
HOOFDSTUK 4: EMPIRISCH ONDERZOEK	
4.1 Case A: Hillesluis, Beukelaarsstraat	52
4.2 Case B: Katendrecht, De Driehoek	66
4.3 Case C: Spangen, Het Wallisblok en De Blauwe Vos	79
4.4 Onderzoekresultaten	92
HOOFDSTUK 5: CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	
5.1 Conclusies onderzoeksvragen	98
5.2 Beantwoording centrale vraagstelling	107
5.3 Aanbevelingen	111
5.4 Reflectie en evaluatie	113
Literatuurlijst	120

Klushuisbewoners als Best Persons?

Een onderzoek naar de mate van participatie van klushuisbewoners in achterstandswijken

Jonathan van den Heuvel

Abstract

Tijden veranderen. Het klassieke model van de verzorgingsstaat waarbij de overheid in alles kon voorzien is sterk aan verandering onderhevig. In de huidige netwerk- en informatiesamenleving worden burgers steeds mondiger en zelfstandiger. Mede door het tekort van de overheid, wat ook ons tekort is, wordt er een groter beroep gedaan op de eigen verantwoordelijkheid van burgers. Dit vormt een probleem voor veel bewoners in achterstandswijken, omdat zij afhankelijk zijn van de steun van de overheid. Van den Brink *et al.* (2012) betogen dat er *best persons* zijn met specifieke kwaliteiten die bewoners van achterstandswijken vooruit kunnen helpen. In dit onderzoek worden de kwaliteiten van best persons gespiegeld aan de klushuisbewoners. Daarnaast wordt er onderzocht op welke manier en in welke mate de klushuisbewoner zijn verantwoordelijkheid neemt in zijn woonomgeving. Ten slotte worden de onderzoeksresultaten gereflecteerd aan het model van mentaal eigenaarschap. De onderzoeksdata is verzameld door middel van 18 interviews bij klushuisbewoners in de Rotterdamse wijken Hillesluis, Katendrecht en Spangen. Op basis van de onderzoeksdata wordt er geconcludeerd dat de klushuisbewoners dezelfde kwaliteiten bezitten als best persons, maar dat zij die voornamelijk binnen het klushuizenproject inzetten en minder in de woonomgeving. Wie zich wel inzet voor de woonomgeving wordt hoofdzakelijk gestuurd door het idee dat men voor hun eigen kinderen een prettige en veilige woonomgeving wenst. Tevens wordt er geconcludeerd dat het gevoel van mentaal eigenaarschap en daarmee ook trots en verbondenheid wordt bevorderd door het nemen van verantwoordelijkheid over de woonomgeving.

Keywords: *bewonersparticipatie, klushuisbewoners, best persons, mentaal eigenaarschap, leefbaarheidsverbetering, achterstandswijken*

Introductie

Tijden veranderen. Het klassieke model van de verzorgingsstaat waarbij de overheid in alles kon voorzien is sterk aan verandering onderhevig. Tegen deze achtergrond worden steeds meer taken van de centrale overheid gedecentraliseerd naar het lokale bestuur en wordt de roep voor een doe-het-zelf samenleving groter. Daarom moeten burgers zelf meer verantwoordelijkheid gaan nemen over hun directe omgeving. Met betrekking tot de herstructurering van achterstandswijken blijkt sloop-nieuwbouw blijkt toch niet erg succesvol te zijn om de reputatie van een buurt te verbeteren. Waar er voorheen grootschalige ontwikkelingen werden uitgevoerd komt er nu steeds meer aandacht voor de sociale staat en structuur van

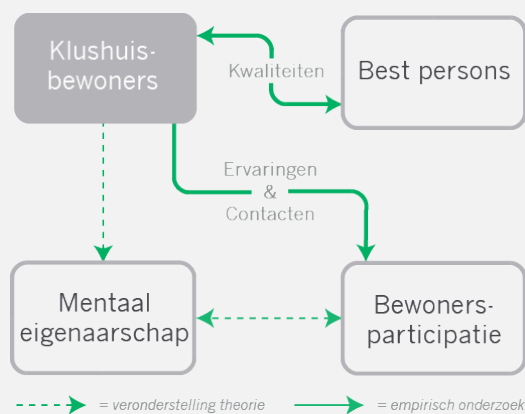
de wijk. Er is blijkbaar een andere aanpak nodig waarbij er meer aandacht moet zijn voor bewonersparticipatie. Dit vraagt om een verandering voor zowel de overheid als de burgers. Er moet dus gezocht worden naar nieuwe manieren om bewonersparticipatie te stimuleren. Van Ham (2012, pp. 7-8) stelt naar aanleiding dat het succes van burgerinitiatieven vaak afhangt van zogenaamde *best persons*. Dat zijn prominente trekkers die andere enthousiasmeren en aanzetten tot actie. Het probleem is alleen dat in buurten waar de meeste sociale problemen zijn, de minste capaciteit voor zelforganisatie aanwezig is (Van Stokkum & Toenders, 2010, p. 235; van Ham, 2012, p. 8). Dit is vooral urgent in achterstandswijken waar de zelforganisatiekracht van nature ontbreekt.

Particulier opdrachtgeverschap is een voorbeeld waarbij actieve bewoners participeren in de woonomgeving. In achterstandswijk gaat het dan over klushuisprojecten. Dit zijn verouderde panden die door een woningcorporatie of gemeente niet meer rendabel zijn op te knappen om daarna verkocht te worden. Daarom kiest men er steeds vaker voor om de woning in slechte staat als klushuis van de hand te doen. Het interessante is dat deze kluswoningen een specifieke doelgroep trekt, namelijk de jonge hoger opgeleiden starter uit de creatieve klasse. Zij zijn bereid om veel tijd en geld te steken in een klushuis in een zwakkere buurt, maar wel met potentie. (Schreuders, Wassenberg, & Vos, 2013; Zijlstra & Stolwijk, 2011). Deze enthousiaste mensen zouden normaal gesproken niet in zo'n soort wijk geïnteresseerd, maar juist door de lage prijs van de woning willen ze wel investeren. Verder is het interessant dat er een zekere mate van mentaal eigenaarschap (betrokkenheid) wordt toegeschreven aan het (her)ontwikkelen van (klus)woningen (De Ruijter, 2013). Dit eigenaarschap is juist nodig in een achterstandswijk. Het is alleen de vraag of de betrokkenheid binnen het klushuisproject ook breder in de woonomgeving zichtbaar is. Daarnaast is het de vraag in hoeverre de rest van de buurt van deze nieuwe ontwikkelingen profiteert. Zoals al eerder aangehaald hangt het succes vaak af van mensen die een voortrekkersrol op zich nemen en anderen enthousiasmeren en aanzetten tot actie.

De stelling in dit onderzoek is dat klushuisbewoners belangrijke overeenkomsten vertonen met best persons. Met de klushuizen streeft de gemeente naar een fysiek én sociaal gezonde wijk, waarbij de veronderstelling is dat de nieuwe aangetrokken welgestelde groep bewoners niet alleen zorgt voor een verandering in de gebouwde omgeving, maar dat deze groep een blijvende actieve en betrokken rol blijft spelen ook bij de rest van de buurt (Sparenberg, 2012, p. 98). Van den Brink et al. (2012, pp. 150-151) laten zien dat de best persons worden gekenmerkt door ondernemerschap en betrokkenheid. Ondernemerschap is duidelijk herkenbaar bij klushuisbewoners, omdat ze zelf hun eigen woning ontwikkelen. Op voorhand is het een stuk moeilijker om de betrokkenheid vast te stellen. Daarom is het allereerst de vraag welke kwaliteiten van best persons ook bij klushuisbewoners worden gevonden en in welke mate dat ook aanzet tot participatie in de woonomgeving. De centrale vraagstelling van dit onderzoek luidt dan ook als volgt:

Op welke manier, met welke kwaliteiten van best persons en in welke mate dragen klushuisbewoners actief bij aan de verbetering van hun woning en woonomgeving én in hoeverre is mentaal eigenaarschap op deze vorm van participatie van invloed?

Dit onderzoek stelt zichzelf tot doel om duidelijkheid te geven in hoeverre klushuisbewoners ook participerende burgers zijn en daarmee ook de woonomgeving kunnen helpen. Om dit inzicht te kunnen geven wordt er allereerst gefocust op de kwaliteiten van klushuisbewoners en best persons waarna de bewonersparticipatie van klushuisbewoners in kaart worden gebracht. Ten derde wordt er door middel van reflectie geprobeerd een koppeling te maken tussen de onderzoeksresultaten en de theorie van mentaal eigenaarschap. Als blijkt dat klushuisbewoners meer actief zullen zijn dan andere bewoners kan het stimuleren van klushuizen voor gemeenten een sturingsmiddel zijn om bewonersparticipatie te bevorderen.

Figuur 1: Conceptueel model (eigen ill.)

Theoretisch onderzoek

Met de context van de achterstandswijk in het achterhoofd worden er in dit theoretisch betoog enkele lijnen geschetst die samen laten zien hoe bewonersinitiatief gefaciliteerd kan worden en welke kwaliteiten van bewoners daarbij kunnen helpen. Bewonersparticipatie wordt in dit onderzoek gedefinieerd als “de mate waarin bewoners actief zijn in hun buurt, onder andere door betrokkenheid bij het beleid” (Van Marissing, 2008). In de afgelopen decennia is de kloof tussen overheid en burgers steeds groter geworden (RMO, 2014; Van den Brink et al., 2012). Burgers zijn passief geworden doordat de overheid steeds meer verantwoordelijkheden heeft uitbesteed aan allerlei (semi-)publieke instanties (Raatgever, 2011). Met de intrede van de participatiesamenleving wil de overheid zijn eigen rol gaan beperken en de weg vrijmaken voor bewonersparticipatie. Daarom is het nodig om te begrijpen op welke manier participatie kan worden aangemoedigd en kan worden gefaciliteerd. De theorie geeft hier richtaanwijzers voor die zijn onderverdeeld.

Bolt en Torrance (2005) betogen dat sociale cohesie een voorwaarde is voor actief burgerschap. Sociale cohesie gaat over het hebben van sociale contacten in de buurt (ingegeven door de wens om de eigen individuele leefstijl tot uitdrukking te brengen) als ook het gevoel van verbondenheid (ingegeven door de beleving deel uit te maken van een collectief). Zowel Forrest en Kearns (2001) als Wijdevan et al. (2013) stellen dat identificatie met de buurt cruciaal is. Dit zorgt namelijk voor gevoelens van trots, verbondenheid en een bepaald imago over de buurt. De Ruijter (2013) stelt op basis van Pierce et al. (2003) dat identificatie zou moeten leiden tot

gevoelens van eigenaarschap, wat vervolgens burgerschap en verantwoordelijkheid tot gevolg heeft. Met betrekking tot de ontwikkeling van mentaal eigenaarschap stelt Rieuwerts (2014) dat *ergens een band mee hebben* voor de grootste ontwikkeling van eigenaarschap zorgt. Daarnaast is *het gevoel dat men ergens controle over heeft* van belang. Dit gevoel ontstaat door minimale controle van anderen en de mogelijkheid om zelf een woning te bewerken of te beïnvloeden. Het is te verwachten dat deze aspecten in meer of mindere mate bij klushuisbewoners worden teruggevonden (De Ruijter, 2013).

Stokkum en Toenders (2010) stellen dat het niet de sociale bindingen zijn die fungeren als katalysator voor actief burgerschap, maar de gedeelde verwachting dat participatie tot veranderingen zal leiden die de moeite waard zijn. Ook Bolt en Torrance (2005) stellen dat de nadruk op sociale contacten onterecht is omdat ze voortvloeien uit een bepaalde beleving van de buurt. Netwerken en contacten kunnen alleen zinvol zijn als mensen geloven dat ze in die verbanden zaken kunnen verwerkelijken. Wel stellen zowel Sanders (2014) als Wong (2014) dat bewonersparticipatie ontstaat rondom het eigen belang van één of meerdere burgers omdat er ergernis is over een maatschappelijk probleem in de woon- en leefomgeving. Daarom pleiten Stokkum en Toenders (2010) voor een duurzame overlegstructuur in de wijk, waarin zowel burgers als professionals samen participeren. Sanders (2014) stelt dat ontmoetingsplekken van wezenlijk belang zijn om groepsvorming te stimuleren. Elkaar ontmoeten wordt gemakkelijker als men met gelijkgestemden woont. Daarnaast geeft Huygen et al. (2012) aan dat wederkerig vertrouwen en het geloof dat het initiatief ertoe doet van groot belang zijn voor een succesvol verloop van een initiatief. Ook werkt de waardering van een belangrijk publiek persoon als een ‘duwtje of steuntje in de rug’ (Houwelingen et al., 2014; Oude Vrielink & Wijdeven, 2011).

In het voorafgaande is betoogd waarom bewonersparticipatie nodig is en waarom het lastig te realiseren is in achterstandswijken. Daarna zijn er een aantal factoren geschetst die bewonersparticipatie proberen te verklaren. Het is duidelijk geworden dat participatie van bewoners niet vanzelf ontstaat. Daarom is er verder gezocht naar sprekende voorbeelden van mensen die een actieve rol spelen in de achterstandswijk. Best persons hebben laten zien dat ze specifieke kwaliteiten hebben waardoor ze een uitzonderlijk goede bijdrage kunnen leveren aan de leefbaarheid in een achterstandswijk. Daarnaast wordt hun succes ook bepaald door de omgeving waarin ze optreden en de ondersteuning die ze krijgen van anderen. Klushuisbewoners lijken veel gemeenschappelijke kwaliteiten te hebben met best persons. Zo tonen ze beide verantwoordelijkheid en nemen initiatief.

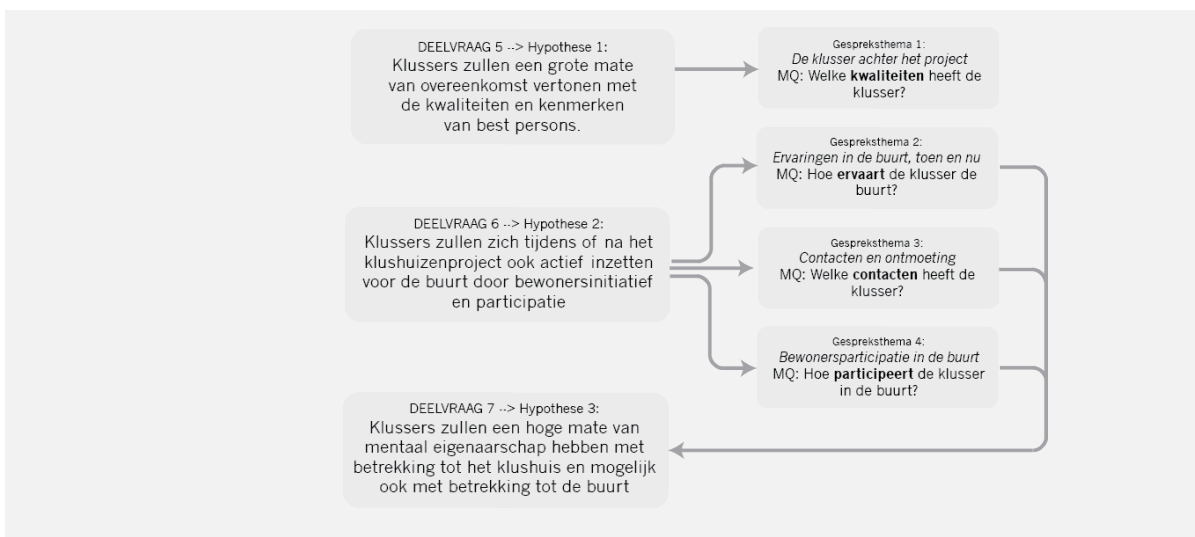
Op basis van het theoretisch betoog zijn er drie hypothesen geformuleerd die tezamen een antwoord geven op de centrale vraagstelling van dit onderzoek.

- Hypothese 1: Klussers zullen een grote mate van overeenkomst vertonen met de kenmerken van *best persons*;
- Hypothese 2: Klussers zullen geneigd zijn om tijdens of naar het klushuisproject zich ook positief in- en voor de buurt in te zetten door *participatie* en bewonersinitiatief;
- Hypothese 3: Klussers zullen een hoge mate van *mentaal eigenaarschap* hebben met betrekking tot het klushuis – en mogelijk ook met betrekking tot de buurt.

Onderzoeksmethodologie

Volgens Yin (2003) gaat het bij case studie onderzoek om een empirisch onderzoek, waarin een actueel verschijnsel wordt onderzocht in de reële wereld. Bij case studie onderzoek ligt de focus niet op het ontdekken van universele, generaliseerbare waarheden of causale verbanden, maar op het *gedetailleerd verkennen, ontdekken en beschrijven van een verschijnsel in zijn context*. Door de diepte in te gaan wordt beoogd een zo compleet mogelijk beeld te scheppen van een specifieke groep bewoners. Op voorhand zijn er vier selectie criteria opgesteld, namelijk een (a) afgerond project van (b) klushuizen in een (c) Rotterdamse (d) achterstandswijk). Dit leidde tot cases in Hillesluis, Katendrecht en Spangen.

Diepte interviews zijn vooral geschikt als men het verhaal achter de ervaringen van de geïnterviewde wil weten (McNamara, 1999). Het geeft de interviewer namelijk de mogelijkheid om door te vragen naar informatie achter de verhalen van de respondent (Bryman, 2012). In dit onderzoek is er voor een semi-gestructureerde interviewaanpak gekozen zodat de bewoner veel vrijheid zou krijgen om zijn ervaringen te vertellen. Hieruit bleek dat er veel overeenstemming was, maar ook nuance zat in de beantwoording. Door de holistische benadering van de case studie methode kan er toch een waarheidsgetrouw beeld worden geschept. De interviews, opgedeeld in vier gespreksthema's, zorgden voor data van het veldonderzoek.

Figuur II: Van hypothesevorming naar gespreksthema's (eigen ill.)

De data uit de interviews is valideert door eigen observaties van de woonomgevingen, documentanalyses en expert interviews met beleidsbepalers binnen de gemeente Rotterdam. In een later stadium zijn de conceptversies van de caseanalyses door de respondenten op volledigheid en correctheid gecheckt. Tevens zijn alle interviews opgenomen en getranscript zodat er nadien een grondige data-analyse kon worden uitgevoerd.

Empirisch onderzoek

Het empirisch onderzoek heeft laten zien dat het grootste deel van de Rotterdamse klussers tussen de 30 en 39 jaar oud is. Ze zijn hoog opgeleid en hebben een

bovenmodaal inkomen. Klussers gaan klussen omdat ze op de traditionele woningmarkt niet kunnen vinden wat ze zoeken. Ze hebben hoge woonwensen in verhouding tot hun budget. De klusser zit niet te wachten op een standaard woning, maar wil zelf invloed kunnen uitoefenen op de woning. Een kluswoning voorziet in de behoefte doordat men de eigen creativiteit kwijt kan. Daarnaast krijgt men veel ruimte voor weinig geld. De concrete toekomstplannen van de gemeente Rotterdam gaf voor de meeste potentiële kopers de doorslag en het vertrouwen om ook te investeren in die wijk. Bij de aanvang van het klusproject had het overgrote deel nog geen kinderen, maar er is een duidelijk trend zichtbaar waarbij er na een aantal jaren vrij veel kinderen werden geboren binnen de klusprojecten.

Om daadwerkelijk de uitdaging van een kluswoning aan te gaan blijken bepaalde eigenschappen of kwaliteiten van groot belang. Allereerst heeft de klussers *leef* en *durf* nodig om te investeren in een zwakke wijk. Ten tweede worden ze gekenmerkt door een *visie* op het klusproject en doordat ze *door* de verloederde status van het klushuis *heen konden kijken*. Men zag de *mogelijkheden* met de woning waardoor ze de toekomstig gewenste situatie goed konden *verbeelden*. De visie van de gemeente op de buurt kan dit aanjagen en versterken. Doordat men *kansen ziet* ontstaat er *energie*, *passie* en de *drive* om de woning zichzelf eigen te maken. *Leergierigheid* en een *sterk geloof in eigen kunnen* zijn eveneens belangrijke kwaliteiten van de klussers. Aangespoord door het toekomstperspectief raakt men steeds *enthousiaster* en springt men soms iets *naïef* in het diepe. Dit enthousiasme werd verder aangewakkerd op de kijk- en ontmoetingsdagen waar men andere potentiële klussers ontmoette en zag dat er meer mensen waren die dezelfde passie deelden. Deze ontmoetingen gaven vaak de doorslag om zelf ook in te stappen. Klushuisbewoners zijn zeker geen doorsnee bewoners, maar ze hebben specifieke kwaliteiten waardoor ze het avontuur aangaan.

Met betrekking tot de beleving van de buurt is er een duidelijk verschil tussen klussers met en zonder kinderen. Zonder kinderen is men vooral op zichzelf gericht en speelt de staat van de buurt vrijwel geen rol in de ervaringen. Op het moment dat de klussers kinderen krijgen ontstaat er veel meer bewustheid voor de buurt waarin men leeft. Met het oog op de toekomst willen zij dat de buurt ook een plek is waarin hun kinderen veilig en prettig kunnen opgroeien. De komst van kinderen is een belangrijke directe aanleiding gebleken die heeft geresulteerd in participatie in de buurt. Er kan gesteld worden dat betrokkenheid bij de buurt geen doelstelling in zichzelf was, maar wel een uitvloeisel van de staat van de buurt waarin men leeft.

Contacten in de buurt ontstaan niet als vanzelf, maar daar blijkt een bepaalde aanleiding voor nodig te zijn. Het klusproject is zo'n aanleiding waardoor er waardevolle contacten binnen de klusgemeenschap ontstaan. Onderlinge raakvlakken worden als belangrijke voorwaarde beschouwd om in contact te komen en te blijven. Om te ontdekken of men raakvlakken heeft zijn plekken van ontmoeting nodig. Na de opleveringen van de woningen faciliteerden de gemeenschappelijke binnentuinen van de projecten het onderlinge contact. In relatie tot de oorspronkelijke buurtbewoners zijn er vrijwel geen directe contacten. Men maakt weliswaar gebruik van dezelfde leefomgeving, maar men herkent geen gemeenschappelijke raakvlakken.

Uit het veldonderzoek blijkt dat de activiteiten in de buurt vooral door klussers worden ondernomen die kinderen hebben. In Hillesluis wonen veel jonge actieve klusgezinnen die zich tezamen hadden verenigd en die ook enkele jaren zeer actief waren in de buurt. In tegelstelling tot Hillesluis wonen er op Katendrecht vooral jonge tweeverdieners zonder kinderen. Zij voelen zich ook verbonden met de buurt, maar dit komt vooral door de historie en uitstraling van de locatie. Ze ondernemen zelf geen activiteiten voor de buurt, omdat ze daar geen aanleiding voor zien. Spangen bestaat uit een mix van tweeverdieners zonder kinderen zoals op Katendrecht en de jonge gezinnen zoals in Hillesluis. Een deel daarvan zet zich actief in voor een groenere en leefbaardere buurt. Zowel in Hillesluis als in Spangen zijn er concrete veranderingen in de buurt gerealiseerd door het initiatief van klussers. De klussers die hieraan meewerkten zijn erg trots en het zorgt voor een grotere verbondenheid met de buurt.

Op basis van de resultaten uit het veldonderzoek zijn er redenen om vast te stellen dat er inderdaad een sterk verband is tussen de mate van mentaal eigenaarschap en de klushuizen. Doordat men zelf actief in de woning aan het werk is ontstaat er een eindproduct wat helemaal naar eigen smaak en inzicht is gemaakt. Het woonplezier wat de klussers nu ervaren zou men niet snel in een bestaande woning kunnen krijgen. Het gehele proces van klussen en het eindresultaat veroorzaken een sterk gevoel van mentaal eigenaarschap te opzichte van de eigen woning en het kluscollectief. Met betrekking tot de buurt geldt eigenlijk hetzelfde. Als men actief participeert en initiatieven opstart ontstaan er gevoelens van trots en verbondenheid en zo ook mentaal eigenaarschap. Het is alleen niet zo dat klushuisbewoners ook per definitie zullen gaan participeren in de buurt. Het belangrijkste motief voor participatie in de buurt ligt binnen dit onderzoek in de aan- of afwezigheid van kinderen.

Conclusies en aanbevelingen

De beantwoording van de centrale vraagstelling bestaat uit drie delen die volgen uit de eerder opgestelde drie hypothesen. De centrale vraagstelling van dit onderzoek is: *Op welke manier, met welke kwaliteiten van best persons en in welke mate dragen klushuisbewoners actief bij aan de verbetering van hun woning en woonomgeving én in hoeverre is mentaal eigenaarschap op deze vorm van participatie van invloed?*

Allereerst kan er gesteld worden dat de kwaliteiten van klushuisbewoners in grote mate overeenkomstig zijn met die van de alledaagse doeners (een type van de best person), maar dat ze deze kwaliteiten beiden op een ander schaalniveau gebruiken waardoor ze allebei een andere bijdrage leveren aan de woonomgeving. De klushuisbewoner is vooral actief binnen zijn eigen klusgemeenschap, terwijl de initiatieven van de best persons zich alleen op de woonomgeving richten.

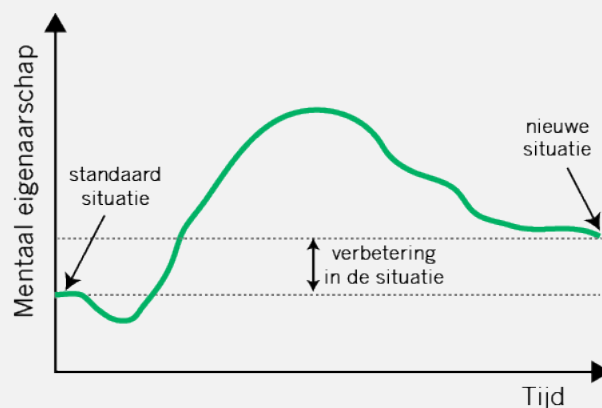
Verder laat dit onderzoek zien dat niet alle klussers zich actief voor hun woonomgeving inzetten, maar dat diegene die zich wel actief inzetten zich laten leiden door de gedachte dat ze voor hun kinderen een veilige en plezierige woonomgeving willen. Als men zich ergens zorgen overmaakt leidt dat blijkbaar tot een gevoel van participatie. Het klushuizenproject fungeert als een voedingsbodem

waardoor er contacten ontstaan die samen het draagvlak voor ideeën creëren. Als gevolg hiervan kunnen er in samenwerking met de overheid initiatieven in de woonomgeving opgezet.

Kwaliteiten van klushuisbewoners	
Theoretisch n.a.v. alledaagse doener	Specifiek n.a.v. veldonderzoek
<i>Samenwerken</i>	Hoge woonwensen en klein budget
<i>Initiatiefrijk</i>	Creativiteit
<i>Resultaatgericht</i>	Lef en durf
<i>Doe-het-zelf mentaliteit</i>	Enthousiasme
<i>Concrete projecten</i>	Visie (op lange termijn)
<i>Waardering en aandacht nodig</i>	Energierijk
<i>Veel contacten en vormt relaties</i>	Passie en drive
<i>Geen procedurele drempels</i>	Leergierig
<i>Enthousiasmerend</i>	Ergens doorheen kunnen kijken
<i>Bereikbaar</i>	Toekomst kunnen verbeelden
<i>Organisatorisch vaardig</i>	Licht naïef jezelf in het diepe gooien
<i>Beleidsomgeving als partner</i>	Geloof en vertrouwen in voortuitgang
<i>Samenwerken met systeemwereld</i>	Sterk geloof in eigen kunnen
<i>Krijgt bewegingsruimte</i>	Eerst klussen en dan kinderen

Figuur III: Totaaloverzicht kwaliteiten van klushuisbewoners (eigen ill.)

Ten slotte blijkt er op basis van dit onderzoek een relatie te zijn tussen mentaal eigenaarschap en participatie. De resultaten van dit onderzoek veronderstellen dat het proces van mentaal eigenaarschap door de tijd heen verondersteld kan worden als een parabool. De mate van mentaal eigenaarschap wordt eerst opgebouwd tot het moment van verhuizen. In de periode daarna zit deze op het toppunt waarna het gevoel met de jaren steeds verder afzwakt. Dit gaat geleidelijk met kleine ups en downs, omdat de klusser ook telkens weer geconfronteerd wordt met de eerder behaalde resultaten. De theorie leert namelijk dat verbondenheid en affectie met een object het gevoel van mentaal eigenaarschap ook steeds weer aanwakkeren. Als de klussers terugdenken aan de actieve perioden ervaren ze sterke gevoelens van trots en verbondenheid.

Figuur IV: Verondersteld model mentaal eigenaarschap in de tijd (eigen ill.)

Op basis van de resultaten van het gehele onderzoek zijn dit de drie belangrijkste aanbevelingen voor de praktijk:

- Bewonersinitiatief en participatie vraagt samenwerking, toewijding en geduld. Een *vooruitgeschoven ambtenaar* op wijkniveau kan dit actief faciliteren en kan zo essentieel zijn om bewonersinitiatief te stimuleren en te bewaken.
- Om bewonersinitiatief te stimuleren is het belangrijk dat de bewoners een concreet ideeën hebben van wat mogelijk is. *Geef* daarom *succesvolle vormen van bewonersinitiatief een platform* waardoor de initiatiefnemers waardering ontvangen en zij anderen kunnen enthousiasmeren. Een initiatiefnemer die een succesvol verhaal verteld is vele malen krachtiger dan de ambtenaar met zijn veronderstelde dubbele agenda.
- *Trial en error*. Door samen te werken met bewoners zal de gemeente ook voor situaties komen te staan waar ze het zelf niet helemaal mee eens zijn. Kan de gemeente op dat moment het stuur volledig loslaten en alleen nog faciliteren? Probeer bewonersinitiatieven op kleine schaal uit en leer ervan.

Op basis van de resultaten van het gehele onderzoek zijn dit de drie belangrijkste aanbevelingen voor het vervolgonderzoek:

- Met betrekking tot bewonersparticipatie zou het interessant zijn om de scope van het onderzoek te verbreden naar andere soorten (vraaggestuurde) woningbouwontwikkelingen. Zijn de kwaliteiten van de klushuizen doelgroep exemplarisch voor alle vormen van (vraaggestuurd) ontwikkelen of hebben de klushuizen een hele specifieke doelgroep getrokken?
- Binnen dit onderzoek is sterk gebleken dat de betrokkenheid en participatie van bewoners voortkomt uit een samenwerking met de overheid. Het is aan te bevelen om in vervolgonderzoek de rol van de overheid en de ambtenaren verder te onderzoeken. Want zou het systeem denken van de overheid zelf niet de grootste blokkade kunnen zijn in de samenwerking met bewoners? Welke barrières en hindernissen zijn er binnen de gemeente?
- Een goede communicatie tussen systeem- en leefwereld is van wezenlijk belang. Kan er in de toekomst nog wel sprake zijn van een scheiding tussen systeem- en leefwereld? Op welke manier moet die samenwerking worden vormgegeven? Wat verwachten burgers eigenlijk van de overheid en andersom net zo goed? Hoe moet de communicatie lopen en wat zijn de mogelijkheden met sociale media of crowdfunding als nieuwe vorm van financiering?

SUMMARY

Residents of DIY¹-homes as Best Persons?

A research on the degree of participation of do-it-yourselfers in deprived neighbourhoods

Jonathan van den Heuvel

Abstract

Times are changed. The classical model of the welfare state in which the government could provide everything is subject of change. Citizens are increasingly more assertive and independent. Due to the deficit of government greater demands are made on the responsibility of citizens. This possesses a problem for many residents in deprived neighbourhoods, since they depend hardly on the support of government. Van den Brink *et al.* (2012) argue for best persons, people with specific qualities that could help residents in deprived neighbourhoods. This research will mirror the qualities of the best persons to the do-it-yourselfers. Additionally, this study shows us how and to what extent the do-it-yourselfer takes his responsibility in his neighbourhood. Finally, the research results are reflected at the model of mental ownership. The research data was collected through 18 interviews with do-it-yourselfers in the deprived neighbourhoods Hillesluis, Katendrecht and Spangen in Rotterdam. Based on the research data it is concluded that the do-it-yourselfers have the same qualities as best persons, but that the do-it-yourselfers will use that qualities inside of the project instead of their neighbourhood. Those who have participated in the environment are mainly driven by the idea that they want a pleasant and safe environment for their children. The research also concluded that the sense of mental ownership and therefore also pride and commitment is advanced by taking taking responsibility for their environment.

Keywords: *citizen participation, do-it-yourselfers, DIY-homes, best persons, mental ownership, improvement liveability, deprived neighbourhoods*

Introduction

Times are changed. The classical model of the welfare state in which the government could provide everything is subject of change. It is against this background that central government decentralizes more and more function to local government. The call for a do-it-yourself society will increase. Therefore, citizens should take more responsibility by themselves in their immediate environment. Restructuring of deprived neighbourhoods through demolition and new construction appears not to be very successful to improve the reputation of a neighbourhood. Large-scale developments were carried out in earlier times, but there is nowadays more attention for the social condition and structure of the area.

¹ Do-it-yourself

² <http://hetgroeneblok.blogspot.nl>

³ <http://www.opzoomermee.nl>

A different approach is needed where there should be more emphasis on citizen participation. This calls for a change for both government and citizens. Van Ham (2012) suggest that the success of civil initiatives often depends on so called *best persons*. These people are leading in stimulating and encouraging action. The problem lies in neighbourhoods with the most social problems and where there is minimum capacity for self-organization (Van Stokkum & Toenders, 2010; Van Ham, 2012). This is especially urgent in poor neighbourhoods where the power of self-organization naturally lacks.

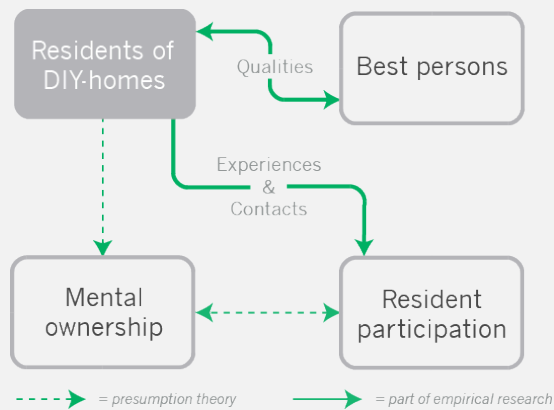
Private commissioning is an example in which active citizens participated in their environment. They do that in deprived neighbourhoods through do-it-yourself projects. These are mostly outdated buildings and are no longer viable to refurbish and subsequently sold for a housing association or municipality. Therefore, they sell the houses in poor condition as a do-it-yourself home (DIY-home). It is interesting that the DIY-homes attract a specific target group, namely young graduated starters from the creative class. They are willing to spending lots of time and money in the house. The neighbourhood is often weak, but there is also potential (Schreuder, Wassenberg & Vos, 2013; Zijlstra & Stolwijk, 2011). This enthusiastic group of people would normally not be interested in that kind of area, but they will and can invest more through the low price of the home. It is also interesting that there is a degree of mental ownership (involvement/commitment) attributed to the (re)development of DIY-homes (De Ruijter, 2013). This feeling of ownership is especially needed in a deprived area. The question is whether their involvement and commitment will be broader visible in the neighbourhood. In addition to that it is the question to what extent the rest of the neighbourhood will benefit of these new developments. The success of participation as mentioned earlier relies often on people who taking a pioneering role and enthuse and encourage action.

The thesis of this research is that the qualities of do-it-yourselfers will show important similarities with the qualities of best persons. The municipality pursues a physically and socially healthy neighbourhood through partially the DIY-homes and where the assumption is that the new attracted wealthy group of residents will not only create a change in the built environment, but that this group also remain active and committed to the rest of the neighbourhood (Sparenberg, 2012). Van den Brink et al. (2012, pp. 150-151) characterized the main qualities of a best persons by entrepreneurship and commitment. Entrepreneurship is clearly recognizable by do-it-yourselfers because they themselves develop their own home. It is more difficult to determine commitment in advance. Therefore, the research will focus firstly on the qualities of best persons and to what extent they are similar with do-it-yourselfers and to what extent it also encourages participation in the neighbourhood. Therefore, the central research question of this study is as follows:

In what way, with which qualities of best persons and to what extent are do-it-yourselfers actively involved by the improvement of their house and neighbourhood and what is the influence of mental ownership of this kind of participation?

The goal of this research is to give clarity to what extent do-it-yourselfers are also participating citizens and by that help to improve the quality of the environment. In order to provide this insight the research focus primarily on the qualities of do-

it-yourselfers and best persons. Secondly, their active involvement in the neighbourhood will be mapped. Thirdly, the research shall reflect on the theory of mental ownership by using the empirical research results. If it appears that do-it-yourselfers will be more active than other citizens, it would be recommended for a municipality to stimulate DIY-homes and by that possibly citizen participation.

Figuur V: Conceptual model (eigen ill.)

Theoretical research

With the context of the deprived neighbourhood in mind this theoretical argument will outline a few lines, which together show how citizen initiative can be facilitated and which qualities of do-it-yourselfers can help. Citizen participation is defined as *“the extent to which residents are active in their neighbourhood, including through involvement in policy”* (Van Marissing, 2008) The gap between government and citizen are becoming bigger in recent decades (RMO, 2014; Van den Brink et al., 2014). Citizens have become passive because the government has delegated more responsibilities to various (semi-)public bodies (Raatgever, 2011) The government wants to reduce its own role with the advent of participation society. They will pave the way for citizen participation. Therefore, it is necessary to understand the way in which participation can be encouraged and facilitated. They theory will give us different indicators.

Bolt and Torrance (2005) argue social cohesion as a prerequisite for active citizenship. Social cohesion is about having social contacts in the neighbourhood (motivated by the desire to express their own individual lifestyle) as well as the sense of belonging or commitment (motivated by the experience to be part of a collective). Both Forrest and Kearns (2001) and Wijdeven et al. (2013) argue identification with the neighbourhood as crucial. Identification will cause feelings of pride, belonging and a certain image of the neighbourhood. De Ruijter (2013) argue on the basis of Pierce et al. (2003) that identification should lead to feeling of ownership, which then leads to citizenship and responsibility. With respect to the development of mental ownership Rieuwerts (2014) argues that *having a band with something* lead to the largest development of ownership. In addition, the *feeling that someone has control over something* is important. This feeling is caused by minimal control of others and the ability to manipulate or edit a home.

The expectation is that these aspects are found in more or less the same extent by do-it-yourselfers (De Ruijter, 2013).

Stokkum and Toenders (201) argue that it is not the social bonds that acts as a catalyst for active citizenship, but the shared expectation that participation will lead to changes that are worthwhile. Bolt and Torrance (2005) argue also that the emphasis on social contacts are valid because they arise from a certain perception of the neighbourhood. Network and contacts can only be meaningful if people believe that these relations matter. Both Sanders (2014) and Wong (2014) argue that public participation occurs around the private interest of one or more citizens because there is annoyance or a social problem in the living environment.

Therefore, Stokkum and Toenders (2010) argue for a sustainable dialogue structure in the area in which both citizens and professionals will participate together. Sanders (2014) argue that meeting places are essential to stimulate group formation. Meeting each other is easier if one lives with peers together. Additionally, Huygen et al. (2012) argues that mutually trust and faith that initiative led to something are of great importance for a successful development of an initiative. The appreciation for an initiative of an important public figure will also stimulate the development of an initiative (Houwelingen et al., 2014; Oude Vrielink & Wijdeven, 2011).

In the preceding is argued why citizen participation is needed and why it is difficult to realize in deprived neighbourhoods. After that there are outlined several indicators that attempt to explain citizen participation. Participation arises not by itself. Therefore we seek to further striking examples of people who play an active role in the deprived area. Best persons have shown that they have specific qualities so that they can make an exceptional contribution to the quality of life in a poor neighbourhood. In addition to their qualities, their success is determined by the environment in which they act and also the support they get from others (in the system world). Do-it-yourselfers seem to have many common qualities with best persons. They show both responsibility and take initiative.

Based on the theoretical argument, there are three hypotheses, which together will answer the central question of this research.

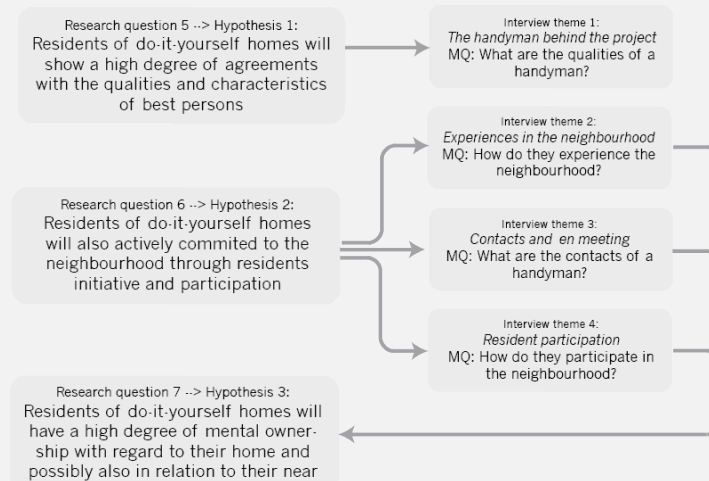
- Hypothesis 1: Residents of do-it-yourself homes will show a high degree of agreements with the qualities and characteristics of best persons;
- Hypothesis 2: Residents of do-it-yourself homes will also actively committed tot their neighbourhood through resident initiative and participation;
- Hypothesis 3: Residents of do-it-yourself homes will have a high degree of mental ownership with regard to their home and possibly also in relation to their neighbourhood.

Research methodology

According to Yin (2003) a case study is an empirical inquiry that investigates a contemporary phenomenon within its real life context, especially when the boundaries between phenomenon and context are not clearly evident. Case studies emphasize a detailed contextual analysis of a limited number of condition and their

relationships. By going into the depth this research tries to create a complete picture of a specific group of residents. In relation tot the case selection there are four selection criteria prepared, namely (a) must be a completed (b) do-it-yourself project in a (c) deprived neighbourhood in (d) Rotterdam. This led to cases in Hillesluis, Katendrecht and Spangen.

Depth interviews are particularly suitable as they researcher wants to know the story behind the experience of the interviewee (McNamara, 1999). It gives the interview the possibility of asking information behind the stories of the interviewee (Bryman, 2012). In this study, we chose a semi-structured interview approach so that the interviewee gets a lot of freedom to tell his experiences. This ended in stories of citizens with a lot of agreement, but also a lot of nuance. By using other sources there may be drawn a true picture of the situation. The interviews were divided in four discussion topics which guided the interviews and led to a basic structure to report the data from the field research.

Figuur VI: From hypothesis to discussion topics (eigen ill.)

Data form the interviews are validated by site visits, own observation of the environments, document analysis and expert interviews with policy maker within the municipality of Rotterdam. The preliminary analysis of cases are checked in a later stage by the interviewees on completeness and accuracy. Furthermore, all interviews were recorded and transcribed so subsequently a thorough data analysis could be performed.

Empirical research

The empirical research has shown that most of the do-it-yourselfers in Rotterdam are between 30 and 39 years old. They are well educated and have above-average incomes. Do-it-yourselfers buy a DIY-home because they cannot find a house on the traditional housing market. They have high housing needs in relation to their budget. Do-it-yourselfers are not looking for a standard house, but wants to have influence and control about their property. A DIY-home meets this need because they can create whatever they want. In addition, they get a lot of space for little

money. Specific plan from the municipality of Rotterdam for the future of the area gives the potential do-it-yourselfers confidence to invest also in the district. The majority of the do-it-yourselfers have had no children at the start of the project, but when then project was finished there was a clear trend visible that after a number of years quite a lot of children were born within the DIY-homes.

In order to meet the challenge of DIY-home, certain qualities seem to be of a great importance to succeed. Firstly, do-it-yourselfers needs guts and courage to invest in a deprived neighbourhood. Secondly, they are characterized by a vision on the project. They could see through the dilapidated state of the DIY-home. They could imagine a desired future situation and saw possibilities to make the house their own. The municipality can boost and strengthen this. Do-it-yourselfers sees opportunities and uses a lot of energy, passion and drive to make the house themselves. Eagerness to learn and a strong belief in their own abilities are also important qualities of a do-it-yourselfer. They become more excited and encouraged by their imagination of the future. They are sometimes also a little bit naïve when they jumped into the deep. There enthusiasm was further fuelled by the preview days of the DIY-homes. They meet other potential buyers and they feel that they shared the same passion and drive for the project. Do-it-yourselfers are not average people, but they have specific qualities through which they seek the adventure.

There is a clear difference between do-it-yourselfers with and without children with regard to their experiences in the neighbourhood. People without children focus on themselves and the condition and state of their neighbourhood do not play a big role in their perception of the area. This changed when the do-it-yourselfer get kids. It creates more awareness for the neighbourhood in which they live. With an eye on the future, they want a neighbourhood as a place where their children can grow up safely and enjoy their environment. The coming of children is an important direct cause that resulted in active participation in the neighbourhood. It can be argued that their commitment to the neighbourhood was not an objective in itself, but a consequence of the state of the environment in which they live.

Contact in their near do not occur naturally, but there appears to be a particular reason the be necessary. The DIY-project is such an occasion in which valuable contacts are created and maintained. Mutual similarities are considered as an important precondition to get in touch and stay. There are meeting places needed to discover whether people have similarities. The communal courtyards of the DIY-projects facilitated in a strong way the mutual contacts between the do-it-yourselfers after the completion of the project itself. The contacts are only within their community. There are hardly direct relationships with original residents of their neighbourhoods. Although they use the same environment, they do not recognise common ground.

Field research have shown that active participation in the neighbourhood is mainly undertaken by do-it-yourselfers who have children. There are many young active do-it-yourself families in Hillesluis who had united together and were very active in the area for several years. Unlike Hillesluis, but in Katendrecht there live especially young double-income households without children. They feel also connected to their neighbourhood, but this is mainly due to the history and character of the

location. They themselves don't participate in activities in the neighbourhood, because they don't see any reason for it. The households in Spangen are a mix of the young families with children in Hillesluis and the two-income households without children as in Katendrecht. Part of the do-it-yourselfers in Spangen is actively committed to a greener and more liveable neighbourhood. There are tangible changes realized through the initiatives of the do-it-yourselfers in both Hillesluis and Spangen. The do-it-yourselfers who have had cooperated within the initiatives are very proud about their neighbourhood and it provides a greater commitment to their environment.

There are several reasons based on the results of the field research to determine that there is indeed a strong correlation between the degree of mental ownership and the active participation of the do-it-yourselfers. They created an end product like their DIY-home through their own efforts, which is entirely made on their own taste and insight. They experienced a living pleasure that is elusive. The entire process of do-it-yourself and the end product cause a strong sense of mental ownership in relation to their house and do-it-yourself community. This process is basically the same with respect to their active involvement in the neighbourhood. Starting initiatives and active participation in the neighbourhood creates feelings of pride and belonging and therefore mental ownership. Within the scope of this research, the presence or absence of children is the main reason for participation in the neighbourhood and therefore also mental ownership.

Conclusions and recommendations

The answer to the central question of this research consists of three parts that arise from the previously established three hypotheses. The central question of this research is: *In what way, with which qualities of best persons and to what extent are do-it-yourselfers actively involved by the improvement of their house and neighbourhood and what is the influence of mental ownership of this kind of participation?*

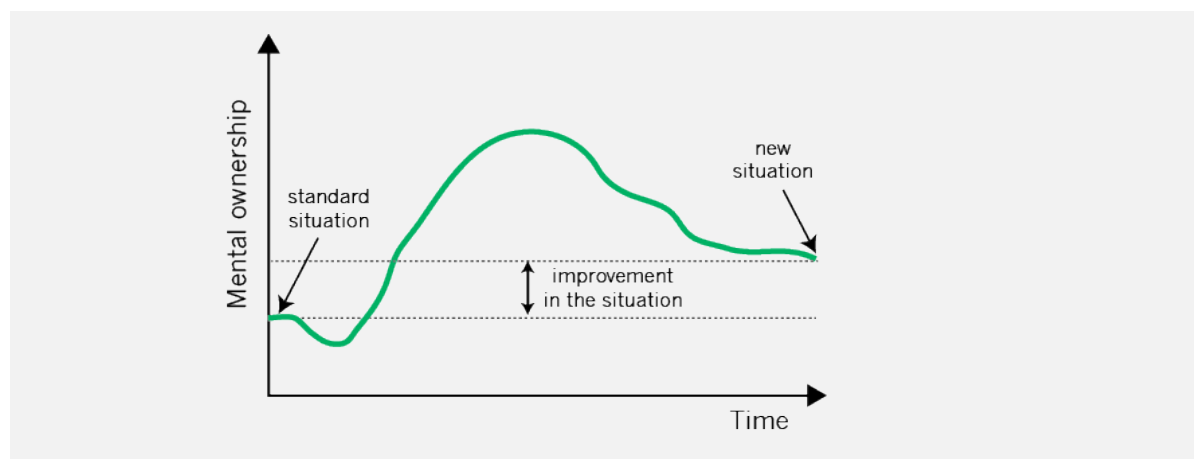
First of all, there can be argued that the qualities of do-it-yourselfers are to a large extent in accordance with those of the best persons, and especially the everyday fixers (a specific type of the best persons). But at the mean time both uses these qualities at a different scale so that both provide a different contribution to the environment. The do-it-yourselfer is particularly active within his community, while best persons focus with their initiatives primarily on the neighbourhood.

Furthermore, this study shows that not all do-it-yourselfers will participating actively in their environment. The ones who have participated are guided by the idea that they want a safe and enjoyably place for their children. If one is worried about something in their environment, this leads apparently often to a sense of participation. The DIY-projects provides a breeding ground which causing intensive contacts within the community and what can further grow to good ideas for initiatives in their neighbourhood. These initiatives could be a big success when the initiators work together with the government in an equal and good cooperation.

Qualities of a do-it-yourselfer	
As a result of theory	More specific after field research
<i>Working together</i>	High wishes and low budgets
<i>Showing initiatives</i>	Creativity
<i>Result oriented</i>	Guts and courage
<i>Do-it-yourselfers mentality</i>	<i>Enthusiastic</i>
<i>Concrete projects</i>	Vision (on the long term)
<i>Need appreciation and attention</i>	Rich in energy
<i>Many contacts and forms relationships</i>	Passion and drive
<i>No procedural barriers</i>	Eager to learn
<i>Enthusiastic</i>	Be able to see through things
<i>Accessible</i>	Capable of imagining the future
<i>Organization skills</i>	Naïve, throwing yourself into the deep
<i>Government as partner</i>	Faith and trust in progress
<i>Working together with system world</i>	Strong belief in their own abilities
<i>Freedom of movement</i>	First their home and then children

Figuur VII: Overview qualities of a do-it-yourselfer (eigen ill.)

Finally, they can be concluded on the basis of this research that there is a relationship between mental ownership and participation. The results of this research suggest that the process of mental ownership in time can be assumed to be a parabola. The degree of mental ownership by do-it-yourselfers is firstly built up until the moment of moving. The feeling of mental ownership stays at his peak during the first time after their moving, but after certain time it reduces slowly. This happened gradually with small ups and downs, because the do-it-yourselfer is also regularly confronted again with their previous results. Theory of mental ownership teaches us that vicinity, commitment and affection with an object will stir up again the feeling of ownership. The do-it-yourselfer experienced strong feelings of pride and belonging when they think back to the active periods.

Figuur IV: Presumed model mental ownership in time (eigen ill.)

These are three main recommendations for practise based on the results of the entire research:

- Citizen initiative and citizen participation requires collaboration, dedication and patience. A forwardly moved official or public worker at neighbourhood level could be essential to facilitate, monitor and encourage citizen initiative.
- To encourage citizen initiative it is important that citizens have a concrete idea of their possibilities. Give successful forms of citizen initiatives and participation a platform on which they can inspire others and where they get appreciation for what they have done. An initiator who tells about the success of his initiatives is many times powerful than the official of public worker with his supposed hidden agenda.
- *Trial en error*. By working together with residents, the municipality will also come to situations where they do not entirely agree with a certain idea. Could the municipality let go the steering wheel? Try resident initiatives on a small scale and learn from it.

These are three main recommendations for further research based on the results of the entire research

- It would be interesting with respect to citizen participation to widen the scope of the study to other species (demand-driven) housing developments. Are the qualities of the do-it-yourselfers typical for all forms of (demand-driven) development or have the DIY-houses drawn a very specific targetgroup by accident?
- This research has shown that commitment and participation of citizens comes from collaboration with the government. It is recommended to study the role of government and officials in relation to citizens more in depth. What are the barriers and obstacles within the municipality when they collaborate with residents? How does the municipality ensure that they and their system are not a barrier or hindrance power for citizens?
- Good communication between system world and living environment is essential. Can the hard border between system world and living environment still exist in this way or how can this cooperation be designed smarter? What do citizens actually expect from the government and vice versa as well? Are there new communications possibilities with social media or new forms of financing?

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	VI
BEKNOPTE INHOUDSOPGAVE	VIII
SAMENVATTING	X
SUMMARY	XX
INHOUDSOPGAVE	XXX

HOOFDSTUK 1: INTRODUCTIE

1.1	Probleemschets	2
	1.1.1 Problemen en maatschappelijk trends	2
	1.1.2 Misrekening in de stadsvernieuwing	2
	1.1.3 Een nieuwe weg inslaan	3
	1.1.4 Is zelfbouw een middel?	3
1.2	Probleemstelling	4
1.3	Doelstelling	5
1.4	Onderzoeksopzet	5
	1.4.1 Centrale vraagstelling	5
	1.4.2 Onderzoeksvragen	6
1.5	Relevantie	7
	1.5.1 Wetenschappelijke relevantie en originaliteit	7
	1.5.2 Maatschappelijke relevantie	8
1.6	Leeswijzer	9

HOOFDSTUK 2: LITERATUURSTUDIE

2.1	Particulier opdrachtgeverschap	10
	2.1.1 Geschiedenis particulier opdrachtgeverschap in Nederland	10
	2.1.2 Soorten opdrachtgeverschap	11
	2.1.3 Zelfbouw, beleid en participatie: over zeggenschap	13
	2.1.4 Herstructureringsbeleid, differentiatie en gentrypunctuur	14
	2.1.5 Succes van de klushuizen	16
2.2	Bewonersparticipatie	18
	2.2.1 Geschiedenis huisvesting- en participatiebeleid	18
	2.2.2 Onteigend van de publieke zaak	19
	2.2.3 Oude denkbeelden werken niet, maar wat wel?	20
	2.2.4 Sociale cohesie en identificatie met de buurt	21
	2.2.5 Motieven voor bewonersparticipatie	23
	2.2.6 Praktische slotoverwegingen over participatie	24
2.3	Mentaal Eigenaarschap	26
	2.3.1 Essentie van mentaal eigenaarschap	26
	2.3.2. Individueel mentaal eigenaarschap	27
	2.3.3 Collectief mentaal eigenaarschap	28
	2.3.4 Motieven voor ontstaan mentaal eigenaarschap	29
	2.3.5 Mechanismen van mentaal eigenaarschap	30
	2.3.6 Effecten van mentaal eigenaarschap	31
	2.3.7 Mentaal eigenaarschap in recent onderzoek	31

2.4	Best persons	33
2.4.1	Problematiek in achterstandswijken	33
2.4.2	Professioneel werkveld	34
2.4.3	Systeemwereld en leefwereld	35
2.4.4	Elementaire typologie	36
2.4.5	De juiste mensen op de juiste plaats	37
2.4.6	De alledaagse doener	38
2.5	Theoretisch betoog	40
2.5.1	De noodzaak van bewonersparticipatie	40
2.5.2	De rol van overheden	40
2.5.3	Leidt beleving of ervaring tot participatie?	41
2.5.4	Contacten als hulpmiddel tot participatie?	42
2.5.5	De kwaliteiten van best persons als spiegel	43
2.5.6	Van theorie model tot hypothesevorming	44

HOOFDSTUK 3: ONDERZOEKSMETHODOLOGIE

3.1	Aanpak veldonderzoek – case studie onderzoek	46
3.2	Case selectie criteria	48
3.3	Diepte interviews	50

HOOFDSTUK 4: EMPIRISCH ONDERZOEK

4.1	Case A: Beukelaarsstraat	52
4.1.1	De klusser achter het klusproject	53
4.1.2	Ervaringen in de buurt, toen en nu	56
4.1.3	Contacten en ontmoeting met de buren	58
4.1.4	Bewonersparticipatie in de buurt	61
4.2	Case B: Driehoek Katendrecht	66
4.2.1	De klusser achter het klusproject	67
4.2.2	Ervaringen in de buurt, toen en nu	72
4.2.3	Contacten en ontmoeting met de buren	74
4.2.4	Bewonersparticipatie in de buurt	77
4.3	Case C: Spangen (De Blauwe Vos & Het Wallisblok)	79
4.3.1	De klusser achter het klusproject	79
4.3.2	Ervaringen in de buurt, toen en nu	83
4.3.3	Contacten en ontmoeting met de buren	86
4.3.4	Bewonersparticipatie in de buurt	89
4.4	Onderzoeksresultaten	92
4.4.1	De klusser achter het klusproject	92
4.4.2	Ervaringen in de buurt, toen en nu	93
4.4.3	Contacten en ontmoeting met de buren	94
4.4.4	Bewonersparticipatie in de buurt	95

HOOFDSTUK 5: CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

5.1	Conclusies onderzoeksvragen	98
5.2	Beantwoording centrale vraagstelling	107
5.3	Aanbevelingen	111
	5.3.1 Aanbevelingen voor de praktijk	111
	5.3.2 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	112
5.4	Reflectie en evaluatie	113
	5.4.1 Reflectie op het onderwerp	113
	5.4.2 Reflectie op het product	115
	5.4.3 Reflectie op het onderzoeksproces	115
	5.4.4 Reflectie op mijn persoonlijke ontwikkeling	118

LITERATUURLIJST	120
-----------------	-----

BIJLAGEN

Bijlage I	Brief klushuisbewoners
Bijlage II	Kwantitatieve analyse respondenten
Bijlage III	Interviews

1.1 PROBLEEMSCHEETS

1.1.1 PROBLEMEN EN MAATSCHAPPELIJKE TRENDS

De gevolgen van de economische en financiële crisis zijn al lange tijd dagelijks zichtbaar. In een korte tijd is het geloof in structurele economische groei veranderd in een periode van stagnatie en een kwakkelende economie, al lijken er ook weer lichtpuntjes te ontstaan. Nederland zit in een periode van bezinning en hervorming in de hoop dat de economie weer snel echt zal gaan aantrekken. Ook de woningmarkt is hard geraakt. In vijf jaar tijd zijn de absolute huizenprijzen met 20% gedaald en als de inflatie wordt meegenomen ligt dat nog 10% hoger. Hierdoor zijn 1,4 miljoen huizen onder water komen te staan. Dit is een stijging in het koopsegment van 13% naar 34% (NOS, 2014). Het huidige wonen in Nederland is zwaar gesubsidieerd door middel van o.a. de hypotheekrenteaftrek (Boelhouwer & Hoekstra, 2010). In tijden waar alles crescendo gaat hoeft dit geen probleem te zijn, maar met dalende huizenprijzen en oplopende schulden wordt het steeds lastiger om de maandelijkse lasten op te brengen. Het is niet voor niets dat de banken de financieringsvoorwaarden voor nieuwe hypotheeklen eind 2012 hebben aangescherpt.

Tegen deze achtergrond zijn er verschillende maatschappelijke veranderingen te ontdekken. Het gaat hierbij om trends als de decentralisatie van taken van de centrale overheid naar het lokale bestuur, de roep naar een doe-het-zelf samenleving wat moet resulteren in toenemende zelfredzaamheid, de steeds groter wordende hang naar de stad, een veranderende demografie, meer senioren en meer verschillende culturen en tenslotte blijven mensen langer thuis wonen en komt er dus meer zorg aan huis (Gruis & Zijlstra, 2013; Philip & Schweitzer, 2013). Al deze veranderingen zullen een groter beroep gaan doen op de maatschappij, waarbij de burger meer aan zet zal zijn. Koning Willem Alexander benadrukte dit ook in de troonrede van september 2013.

“Het is onmiskenbaar dat mensen in onze huidige netwerk- en informatiesamenleving mondiger en zelfstandiger zijn dan vroeger. Gecombineerd met de noodzaak om het tekort van de overheid terug te dringen, leidt dit ertoe dat de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving. Van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving”.

1.1.2 MISREKENING IN DE STADVERNIEUWING

Ook met betrekking de stadsvernieuwing klinkt er een roep om verandering. Sinds de tweede helft van de jaren '90 hebben veel steden grootschalige vernieuwingsprogramma's uitgevoerd in achterstandswijken. Deze programma's waren zowel gebiedsgericht als persoonsgericht. Het stedelijke vernieuwingsbeleid moest niet alleen de leefbaarheid en reputatie van achterstandswijken verbeteren (*place-based* interventies), maar ook de sociaaleconomische perspectieven van individuele bewoners (*people-based*). Door deze interventies in de gebouwde omgeving kon men het gedrag van mensen in achterstandswijken veranderen of op

z'n minst beïnvloeden was de algemene gedachte. De praktijk van stedelijke vernieuwing heeft vooral een ander beeld laten zien. Stedelijke vernieuwing heeft vooral effect gehad op de fysieke plek van de interventie, in plaats van op het persoonlijke leven van bewoners (Blok & Beijer, 2014; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2013; Zijlstra, 2011, pp. 57-58). Dat de praktijk weerbarstiger is concludeert ook van Overmeeren (2014) in zijn proefschrift: "*Stadsvernieuwing vraagt namelijk meer dan rationeel plannen*". Het is de vraag of stedelijke vernieuwing de buurt of de burger beter heeft gemaakt. Stedelijke vernieuwing die de bewoners gezonder maakt en hun sociale mobiliteit bevordert, vereist een mix van inzichten uit verschillende disciplines. Alleen ruimtelijk interveniëren heeft onvoldoende impact (Blok & Beijer, 2014). Juist door de sociologie en de psychologie in het domein van het wonen te integreren kunnen er nieuwe inzichten gaan ontstaan die wel werken in deze 21^e eeuw. Maatwerk zal nodig zijn en hierdoor zal de bewoner steeds meer centraal komen te staan.

1.1.3 EEN NIEUWE WEG INSLAAN

Het voorgaande laat twee aanvliegroutes zien waarbij wordt toegewerkt naar de oproep tot meer burgerparticipatie. Allereerst is er de centrale overheid die de burgers niet meer kan voorzien in de behoeften waarin de verzorgingsstaat decennialang heeft voorzien. Een oproep voor burgerparticipatie, zelfredzaamheid en zelf verantwoordelijkheid nemen zijn een logisch gevolg. Aan de kant van het domein dat zich bezig houdt met stadsvernieuwing is er eenzelfde geluid. Alleen rationeel plannen en fysiek interveniëren leveren ook niet de gewenste bewonersparticipatie op in probleemwijken. Het is dus niet eenvoudig om de reputatie van een buurt te verbeteren door alleen sloop en nieuwbouw.

Er is blijkbaar meer nodig, namelijk een nieuwe aanpak. Men moet van grootschalige top-down gestuurde projecten met een kort commitment, naar lokale bottom-up gestuurde projecten met een langdurig commitment. Dit vraagt om een grote ommezwaai voor zowel burgers, maar ook het beleid en de houding van de overheden. Burgers en burgerinitiatieven nemen een belangrijke positie in binnen dit nieuwe beleid. van Ham (2012, pp. 7-8) stelt naar aanleiding van Van der Pennen (2013) dat het succes van burgerinitiatieven vaak afhangt van zogenaamde 'best persons'. Dat zijn prominente trekkers die andere enthousiasmeren en aanzetten tot actie. Precies zoals Rutte II dat graag ziet gebeuren. Het probleem is alleen dat in buurten waar de meeste sociale problemen zijn, de minste capaciteit voor zelforganisatie aanwezig (Van Stokkum & Toenders, 2010, p. 235; van Ham, 2012, p. 8). Daarmee hangt samen dat er een duidelijke relatie is tussen de reputatie van buurten en het gemiddelde inkomen in die buurt. In achterstandswijken is dat gemiddelde inkomen vaak laag. Hoe hoger het inkomen, hoe beter de reputatie van de buurt en visa versa (Van van Ham, 2012, p. 10).

1.1.4 IS ZELFBOUW EEN MIDDEL?

Men moet dus opzoek naar nieuwe manieren om bewonersparticipatie te stimuleren. Dit is vooral urgent in probleemwijken waar zelforganisatiekracht van nature lijkt te ontbreken. Met betrekking tot woningbouwontwikkelingen is particulier opdrachtgeverschap oftewel zelfbouw een voorbeeld van actief burgerschap binnen de stedelijke omgeving. Zelfbouw kan worden uitgevoerd als individu zoals bijvoorbeeld de kluswoningen in Rotterdam, maar ook in een

collectief zoals bij de herontwikkeling van het Wallisblok in Spangen eveneens in Rotterdam. In Almere wordt zelfbouw toegepast bij nieuwbouwwontwikkelingen. Interessant is dat er een zekere mate van mentaal eigenaarschap (betrokkenheid) wordt toegeschreven aan het (her)ontwikkelen van woningen door particulieren in een collectief verband (De Ruijter, 2013). Deze onderling betrokkenheid in een collectief van zelfbouwers is juist zo nodig. Alleen dan niet alleen onderling, maar juist ook in de relatie met medebewoners in de wijk. Het is de vraag of die onderlinge betrokkenheid binnen een zelfbouwproject zich beperkt tot het project of dat de betrokkenheid ook breder zichtbaar is in de woonomgeving. Ook is het de vraag in hoeverre de rest van de buurt van deze nieuwe ontwikkelingen profiteert. Zoals al eerder aangehaald hangt het succes van betrokkenheid vaak af van zogenaamde 'best persons'. Deze mensen nemen een voortrekkersrol op zich waardoor ze ook anderen enthousiasmeren en aanzetten tot actie en initiatief. Welke ingrepen nu wel of niet werken om bewonersparticipatie aan te wakkeren en daarmee leefbaarheid te verbeteren in de probleemwijk blijft een steeds terugkerende vraag in het maatschappelijke debat.

1.2 PROBLEEMSTELLING

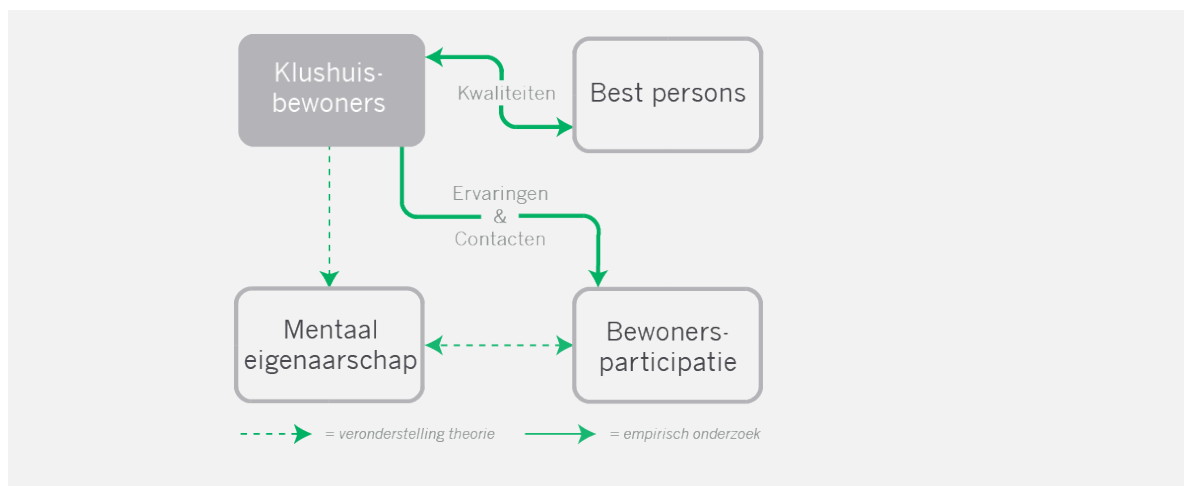
De oproep en noodzaak voor meer bewonersparticipatie is een verandering die allereerst door de overheid wordt gepropageerd. Die oproep is een resultaat van de afbrokkeling van de verzorgingsstaat en het afbouwen van de zorgtaak van de overheid. Ook burgers beginnen steeds meer te zien dat de overheid niet alles meer kan financieren. Deze ontwikkelingen zorgen er voor dat de focus van het overheidsbeleid weer terugschuift van de overheid naar de burgers. In het verlengde van deze ontwikkeling is er het probleem hoe bewonersparticipatie kan worden gestimuleerd in probleemwijken. Actief burgerschap en participatie door bewoners kan er voor zorgen dat wijken weer leefbaarder worden.

De stelling in dit onderzoek is dat zelfbouwers en in het bijzonder klushuisbewoners belangrijke overeenkomsten vertonen met 'best persons'. Door de klushuizen streeft de gemeente naar een fysiek én sociaal gezonde wijk, waarbij de veronderstelling is dat de nieuwe aangetrokken welgestelde groep bewoners niet alleen zorgt voor een verandering in de gebouwde omgeving, maar dat deze groep een blijvende actieve en betrokken rol blijft spelen ook bij de rest van de buurt (Sparenberg, 2012, p. 98). Van den Brink et al. (2012, pp. 150-151) laten zien dat de best persons worden gekenmerkt door ondernemerschap en betrokkenheid. Ondernemerschap is duidelijk herkenbaar bij klushuisbewoners, omdat ze zelf hun eigen woning ontwikkelen. Ze zijn in ieder geval gemotiveerd en enthousiast voor hun eigen project. Op voorhand is het een stuk moeilijker om de betrokkenheid vast te stellen. Daarom is het allereerst de vraag welke kwaliteiten van best persons ook bij klushuisbewoners worden gevonden en in welke mate dat ook aanzet tot participatie in de woonomgeving. Daarnaast wordt er in het maatschappelijke debat gesteld dat bewoners meer eigenaar moeten worden van hun directe omgeving. Het is alleen de vraag hoe dat dan werkt en wat daarvoor nodig is.

Als kan worden aangetoond dat klushuisbewoners overeenkomsten vertonen met het gedrag van best persons kan dat een goede reden zijn om klushuizen meer als sociaal instrument in een beleidsstrategie te promoten.

1.3 DOELSTELLING

Er wordt geprobeerd om langs een inhoudelijke weg de juiste mensen op de juiste plaats te krijgen in een achterstandswijk, zodat er verbeteringen in de leefbaarheid ontstaan, in die zin dat er meer participatie door bewoners ontstaat in de woonomgeving. In dit kader worden de klushuizen en klushuisbewoners tegen het licht gehouden en gespiegeld aan de best persons die een voorbeeld zijn van actieve burgers die actief zijn in probleemwijken en daar ook een positief effect op de leefbaarheid hebben. Dit onderzoek stelt zichzelf tot doel om inzicht te geven in hoeverre klushuisbewoners ook participerende burgers zijn en daarmee ook de woonomgeving kunnen helpen. Om dit inzicht te geven wordt er allereerst gefocust op de kwaliteiten van klushuisbewoners en best persons waarna de activiteiten van de klushuisbewoners in kaart worden gebracht. Hierbij is er vooral aandacht voor de buurtbeleving en de ervaringen die men in de wijk gehad heeft en welke contacten in de buurt een belangrijke rol spelen. Ten derde wordt er geprobeerd door middel van reflectie een doorkoppeling te maken van de onderzoeksresultaten naar de theorie van mentaal eigenaarschap. Als blijkt dat klushuisbewoners meer actief zullen zijn dan andere bewoners kan het stimuleren van klushuizen voor gemeenten een sturingsmiddel zijn om bewonersparticipatie te bevorderen.

Figuur 1.1: Conceptueel model (eigen ill.)

1.4 ONDERZOEKSOPZET

1.4.1 CENTRALE VRAAGSTELLING

Om duidelijk te maken wat de kwaliteiten van de klushuisbewoners zijn en in welke mate de klushuisbewoners actief zijn in de woonomgeving is er de volgende centrale vraagstelling opgesteld.

Op welke manier, met welke kwaliteiten van best persons en in welke mate dragen klushuisbewoners actief bij aan de verbetering van hun woning en woonomgeving én in hoeverre is mentaal eigenaarschap op deze vorm van participatie van invloed?

1.4.2 ONDERZOEKSVRAGEN

Om de centrale vraagstelling te kunnen beantwoorden zijn er zeven onderzoeksvragen opgesteld. De eerst vier onderzoeksvragen gaan specifiek over de vier centrale begrippen van dit onderzoek en zullen worden beantwoord door literatuuronderzoek. Hierdoor wordt het onderzoeksveld inzichtelijk gemaakt en tegelijkertijd ook afgebakend. De literatuurstudie zal uitmonden in een theoretisch kader waarmee er een bril ontstaat waardoor het empirisch onderzoek kan worden uitgevoerd. Het empirisch onderzoek wordt uitgevoerd aan de hand van de vijfde en zesde onderzoeksvraag. De laatste onderzoeksvraag wordt beantwoord door de te reflecteren op de onderzoeksbevindingen.

1. *Wat is de waarde van particulier opdrachtgeverschap en in het bijzonder van kluishuizen?*

De laatste jaren lijkt particulier opdrachtgeverschap weer in opkomst te raken. Of dat alleen beeldvorming is of ook terecht zal worden toegelicht door een blik te werpen op het verleden en dat te relateren aan het heden. Daarnaast wordt er geprobeerd de waarde van de klushuizen voor de woonomgeving te verklaren.

2. *Wat zijn de belangrijkste factoren waardoor bewonersparticipatie bij burgers versterkt kan worden?*

Bewonersparticipatie is maatschappelijk gezien een belangrijk thema, maar er is nog veel ontgonnen gebied met betrekking tot de factoren die ervoor zorgen dat participatie een succes kan worden. Er wordt gezocht naar factoren die bewonersparticipatie verklaren en waardoor er inzicht kan worden gegeven in hoeverre participatie ook kan worden geactiveerd.

3. *Wat is mentaal eigenaarschap en op welke manier is dat belangrijk voor de woning en woonomgeving?*

Mentaal eigenaarschap gaat over de diepste overtuigingen en drijfveren van mensen. Vaak zijn deze ook nog eens erg irrationeel. Denk bijvoorbeeld aan de kracht van groepsdruk op een bepaalde overtuiging. Het is van belang dat wordt begrepen uit welke onderdelen mentaal eigenaarschap bestaat en hoe het werkt in relatie tot de eigen woning en woonomgeving.

4. *Wat zijn de kwaliteiten van best persons waardoor ze belangrijk zijn voor de leefbaarheid in de buurt?*

Er wordt gesteld dat de kwaliteiten van best persons belangrijk zijn voor het slagen van burgerinitiatieven in probleemwijken. Om te onderzoeken in welke mate klushuisbewoners kenmerken vertonen van best persons is het belangrijk om te weten wat dit begrip precies omvat en welke kwaliteiten en factoren van invloed zijn op hun manier van handelen.

5. *Wat zijn de belangrijkste kwaliteiten van klushuisbewoners?*

Tijdens het veldonderzoek is er door middel van 18 interviews met klushuisbewoners data verzameld. Vanuit de interviews ontstaat er een beeld van de kwaliteiten van klushuisbewoners. Het doel van deze vraag is om te ontdekken in welke mate er gelijkenissen zijn tussen de kwaliteiten van klushuisbewoners en best persons. Tijdens de interviews is deze deelvraag opgesplitst in één gespreksblokken namelijk ‘De klusser achter het klusproject; Wie is de klusser?’

6. *Op welke manier zijn ervaringen en contacten van invloed op de mate van participatie van klushuisbewoners in de buurt?*

Bij deze tweede vraag van het veldonderzoek wordt er gefocust op de activiteiten die klushuisbewoners ondernemen en in hoeverre ze daarbij oog hebben voor de andere mensen in hun woonomgeving. Het is interessant om te ontdekken op welke manier de klushuisbewoners participeren in de buurt, maar wat veel belangrijker is de manier waarop men tot een bepaalde actie overgaat. Hierbij is er vooral op de buurtbeleving en de contacten in de buurt gefocust. Tijdens de interviews is deze deelvraag opgesplitst in drie gespreksblokken namelijk ‘Ervaringen in de buurt, toen en nu’, ‘Contacten en ontmoeting met de burens’ en ‘Bewonersparticipatie in de buurt’

7. *In welke mate voelen klushuisbewoners zich mentaal eigenaar over de eigen woning en woonomgeving?*

Mentaal eigenaarschap is een ingewikkeld proces waardoor het niet geschikt is om daar met klushuisbewoners uitgebreid bij stil te staan. Daarom is deze vraag niet direct door de interviews verweven, maar is er gekozen voor een reflecterende aanpak. Op basis van alle onderzoeksresultaten worden er in het slothoofdstuk enkele lijnen te getrokken waardoor er toch iets duidelijk zal worden van de mate van mentaal eigenaarschap bij klushuisbewoners.

1.5 RELEVANTIE

1.5.1 WETENSCHAPPELIJKE RELEVANTIE

Mentaal eigenaarschap is een begrip dat voornamelijk bekend is vanuit de psychologie. Het afgelopen jaar is de term steeds meer op de voorgrond geraakt in het onderzoek op de universiteit. Er wordt verondersteld dat mentaal eigenaarschap weleens van belang zou kunnen zijn om bewoners meer betrokken te laten zijn. Dit onderzoek richt zich op de betrokkenheid en participatie van klushuisbewoners in hun woonomgeving. Daarbij wordt het model van mentaal eigenaarschap gebruikt om bepaalde acties te verklaren. De Ruijter (2013) heeft een theoretische model opgesteld, waarna ze dat vrij algemeen heeft getoetst door middel van een expert panel op woonconsumenten en verschillende ontwikkelvormen in gebiedsontwikkeling. Aansluitend heeft Rieuwerts (2014) de mechanismen van mentaal eigenaarschap bij huurders van woningcorporaties bestudeerd. Beide maakten gebruik van de literatuur van Breiting (2008), Pierce, Kostova, and Dirks (2003) en Pierce and Jussila (2010).

Dit onderzoek richt zich op een specifiek soort bewoners, namelijk de klushuisbewoners. Hierbij wordt er een vergelijking gemaakt met 'best persons' en hun rol als bewoners in de buurt. Deze best persons zijn afkomstig van onderzoek van Van den Brink, Van Hulst, De Graaf, and Van der Pennen (2012). Vanuit deze publicatie komen waardevolle inzichten over personen die van groot belang zijn bij burgerinitiatief in de buurt. Ondanks dat er de afgelopen veel rapporten zijn verschenen over burgerparticipatie (Houwelingen, Boele, & Dekker, 2014) en actief burgerschap (Wijdeven, Graaf, & Hendriks, 2013; Wijdeven & Hendriks, 2010), is er nog veel onduidelijk over bewonersparticipatie. In dit onderzoek wordt er een vergelijking gemaakt tussen de kwaliteiten van klushuisbewoners en best persons. Daarnaast worden de ervaringen in de buurt en de contacten die de klushuisbewoners hebben in verband gebracht met het wel of niet participeren in de woonomgeving.

1.5.2 MAATSCHAPPELIJKE RELEVANTIE

Er zijn een flink aantal wijken in voornamelijk grote steden in Nederland waar diverse soorten leefbaarheidsproblemen zijn. Politici, bestuurders en vele instanties houden zich hier al decennia lang mee bezig. Elke keer worden er weer nieuwe plannen gemaakt om tot een juiste aanpak van een wijk te komen. De resultaten daarvan zijn wisselend. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (2013) heeft in een recente publicatie waarin de effectiviteit van enkele specifieke sociale en fysieke interventies in de 40 Vogelaarwijken werden onderzocht enkele zeer harde conclusies geschreven. Er is in de loop van de jaren veel geld verkwist. Een vaak gehoorde klacht is dat overheden tot een aanpak komen die niet strookt met de wensen van de bewoners in die wijk. De tekortkomingen van planmatige, rationele en grootschalige wijkaanpakken zijn nu wel duidelijk geworden. De VROM-raad (2006) concludeerde 8 jaar geleden al dat wijkaanpak niet alleen om de woningkwaliteit draait, maar om de combinatie van een fysieke en een sociale component. We hebben het namelijk over mensen. Daarnaast begint onze maatschappij ook te veranderen van de klassieke verzorgingsstaat naar een participatiestaat waarbij zelfredzaamheid voorop staat. Het gevolg hiervan is dat mensen zelf meer zullen moeten gaan doen. Als burgers en bewoners moeten we samen verantwoordelijk worden voor onze directe omgeving. Dit hebben we alleen nooit hoeven leren, omdat er een overheid was die alle maatschappelijke verantwoordelijkheid sinds de tweede wereldoorlog op zich nam. Raatgever (2011) stelt dat hierdoor een situatie is ontstaan waarbij een groot deel van de bevolking (ook professionals) hun mede-eigenaarschap niet, of slechts passief ervaart en invult. Juist in deze tijd waar de overheid de middelen niet meer heeft om alles te financieren moet het initiatief gaan komen vanuit de maatschappij. Daarom is het van groot belang dat er wegen worden ontdekt hoe het beleid inhoudelijk kan worden vormgegeven waarbij het initiatief toch vanuit de buurt zelf komt. Een voorbeeld hiervan zijn de best persons die erg belangrijk zijn bij het stimuleren van burgerinitiatief (Van den Brink et al., 2012). Deze inzichten zijn waardevol voor het onderzoek over klushuisbewoners, omdat er vrijwel geen onderzoek is gedaan naar de kwaliteiten van klushuisbewoners en de mogelijk sociale waarde voor de buurt.

1.6 LEESWIJZER

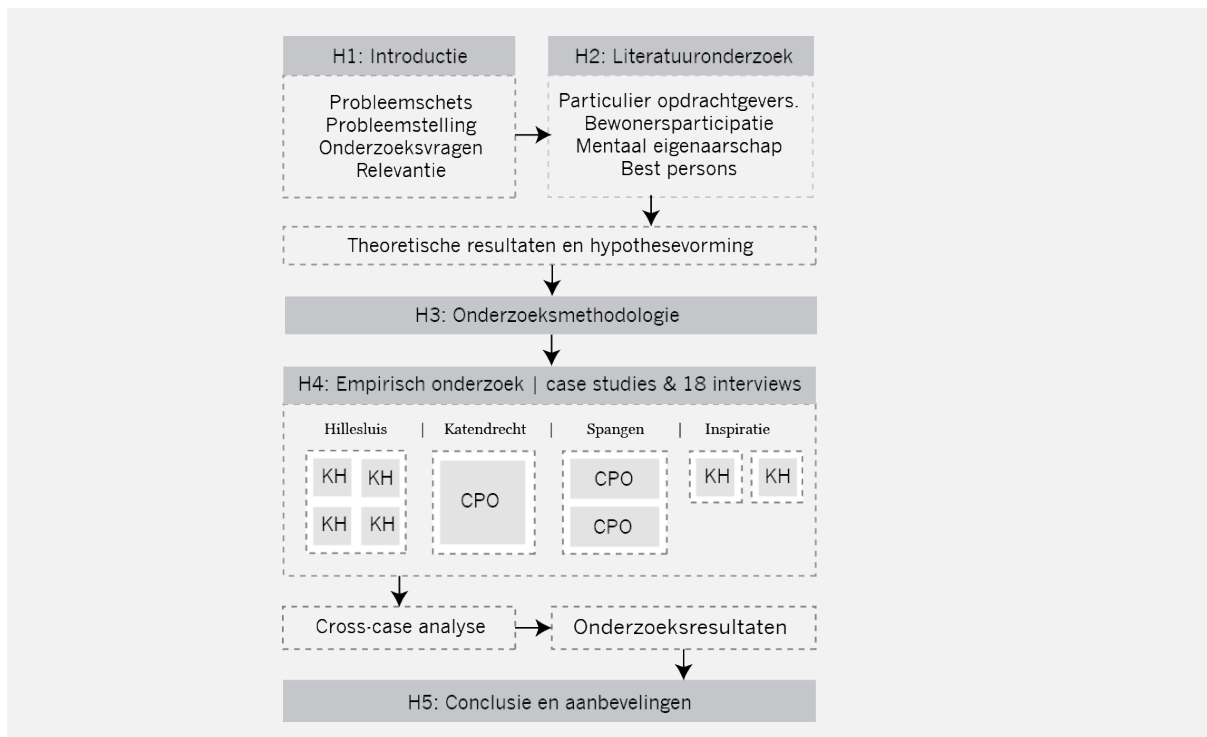
Dit onderzoek richt zich op de kwaliteiten van klushuisbewoners en hun bijdrage aan de verbetering van de woon- en leefomgeving. In dit eerste hoofdstuk zijn het onderzoeksprobleem, de centrale vraagstelling en de onderzoeksvragen geïntroduceerd. Dit hoofdstuk is het uitgangspunt van waaruit het onderzoek kan worden uitgevoerd.

In hoofdstuk twee vind u het literatuuronderzoek waarin de vier kernwoorden uit dit onderzoek uitgebreid zijn bestudeerd. De literatuurstudie wordt afgesloten met een theoretische beschouwing die leidt tot een drietal hypothesen.

In hoofdstuk drie wordt de onderzoeksmethodologie verder uit de doeken gedaan. Tevens worden hier de drie hypothesen vertaald naar een analytisch kader waarbij er vier gespreksblokken zijn ontstaan die de interviews van het veldonderzoek van structuur voorzagen.

In hoofdstuk vier wordt het veldonderzoek uitgewerkt in een drietal cases. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een cross-case analyse waarin de onderzoeksresultaten overzichtelijk per gespreksthema zijn gebundeld.

In het afsluitende hoofdstuk vijf wordt het gehele onderzoek nogmaals beschouwd aan de hand van alle onderzoeksvragen. Dit leidt tot een beantwoording van de hoofdvraag en de drie hypothesen. Daarnaast worden er aanbevelingen gedaan voor de praktijk en vervolgonderzoek. Tot slot wordt er nog een keer op het gehele onderzoek gereflecteerd.

Figuur 1.2: Leeswijzer en onderzoeksopzet (eigen ill.)

In dit hoofdstuk worden de resultaten weergegeven van de literatuurstudie. De literatuurstudie bestaat uit de vier onderdelen die ook in het conceptuele model zijn opgenomen namelijk particulier opdrachtgeverschap, bewonersparticipatie, mentaal eigenaarschap en best persons. Het hoofdstuk wordt afgesloten door een opsomming van de relevantie theoretisch bevindingen waarmee er een brug wordt geslagen naar het veldonderzoek.

2.1 PARTICULIER OPDRACHTGEVERSCHAP

Particulier opdrachtgeverschap is een beproefde woningbouw methode die al eeuwenlang wordt gebruikt. Deze paragraaf laat zien dat het in de afgelopen 60 jaar ook anders is geweest. Daarnaast wordt betoogd waarom particulier opdrachtgeverschap (in de volksmond zelfbouw genoemd) aan een revival begonnen is. In dit onderzoek gaat het om een specifieke vorm van particulier opdrachtgeverschap namelijk de (collectieve) kluswoningen. Deze paragraaf geeft een overzicht van de geschiedenis van particulier opdrachtgeverschap (2.1.1), de verschillende soorten van opdrachtgeverschap en hun definities (2.1.2), de relatie met zeggenschap en participatie (2.1.3), het herstructureringsbeleid en de beoogde doelen (2.1.4) en het succes van klushuizen (2.1.5.).

2.1.1 GESCHIEDENIS PARTICULIER OPDRACHTGEVERSCHAP IN NEDERLAND

Particulier opdrachtgeverschap is letterlijk zo oud als de weg naar Rome (RIGO, 2010, p. 16). Tot aan de 20^e eeuw kende men ook in Nederland vooral het particuliere opdrachtgeverschap. Men was vrij om te bouwen en de overheid bemoeide zich niet met de woningbouw. Veel van de binnensteden zijn op deze manier tot stand gekomen (SEV, 2010). Dit veranderde in 1901 met de aanneming van de Woningwet. Het doel van de Woningwet was het bevorderen van voldoende woningen en het verzekeren van de betaalbaarheid daarvan. Hoewel particulier opdrachtgeverschap in Nederland een lange traditie heeft, is die in de twintigste eeuw voor een groot deel verloren gegaan. Vanuit het particuliere opdrachtgeverschap is er een verschuiving ontstaan naar een meer maatschappelijk georganiseerde woningbouw zoals we die nog steeds kennen. Een van de belangrijkste oorzaken hiervoor was de industriële revolutie. De industriële revolutie zorgde ervoor dat veel arbeiders richting de steden vertrokken. Door deze urbanisatie groeide de vraag naar woonruimte in de stad sterk. De bevolking van de steden groeide, wat ervoor zorgde dat de vraag naar betaalbare woonruimte toenam (Dammers et al., 2007). Deze urbanisatie zet zich nog steeds door en daarom blijven betaalbare woningen in de stad ook voor de komende decennia een belangrijk thema.

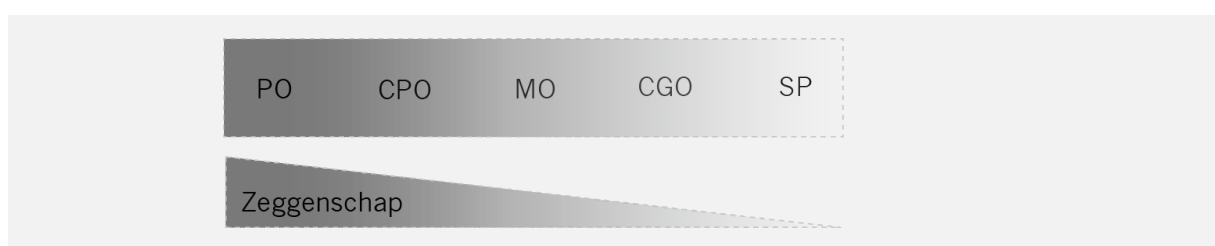
Na de Tweede Wereldoorlog ontstaat er een groot kwantitatief woningtekort. Door de bombardementen was de woningvoorraad met 100.000 woningen afgenomen en een half miljoen huizen waren beschadigd. De overheid stelde zichzelf verantwoordelijk voor deze omvangrijke opgave, waarbij de vooroorlogse woningbouwverenigingen als geschikte uitvoeringsorganisaties werden gezien (SEV, 2010, p. 11). Dit leidde tot enorme schaalvergroting en uiteindelijk ook tot een situatie zoals we die nu ook kennen, namelijk die van de projectontwikkelaar die voor de anonieme markt bouwt. Hierdoor verdwijnt de particuliere opdrachtgever langzaam uit beeld (Bouabbouz, 2012, p. 27). De kwantitatieve

woningtekorten waren eind van de 20^e eeuw nog steeds niet ingelopen en daarom werd in de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening extra het beleid uitgestippeld om de laatste kwantitatieve tekorten voorgoed op te lossen. Deze ontwikkelingen kennen we nu als de VINEX locaties. Later ontstond er forse kritiek op het VINEX beleid. Onder andere in de Nota Wonen (VROM, 2000) wordt betoogd dat de kwalitatieve vraag heeft geleden onder de kwantitatieve productiedrang. De VINEX wijken worden gekenmerkt door kleine rijtjeswoningen, met een beperkte indeelbaarheid. Bovendien heeft de burger weinig zeggenschap gehad, en ruimte voor particulier initiatief was er nauwelijks. Daarnaast zijn er weinig parkeerplekken, is er weinig woningdifferentiatie en is het aanbod sociale en medische voorzieningen beperkt. Het kwantitatieve tekort is weliswaar ingelopen, maar daarvoor in de plaats is een kwalitatief tekort ontstaan (VROM, 2000).

Als reactie hierop werd er een nieuw woningbouwbeleid ingezet door middel van de Nota Wonen: Mensen, wensen, wonen. De nota werd samengevat onder het motto “de burger centraal: mensen, wensen, wonen” en werd ondersteund door drie centrale principes: “(1) meer keuzevrijheid, (2) aandacht voor maatschappelijke waarden, (3) betrokken overheid en een beheerste marktwerking”. Eén van de vijf kernthema’s in deze nota is “*het vergroten van de zeggenschap over woning en woonomgeving*” (VROM, 2000, p. 6). Dit leidde ook tot de beleidsnotitie dat particulier opdrachtgeverschap moest worden gestimuleerd, omdat dit zou helpen om zeggenschap en keuzevrijheid bij burgers te vergroten. Hiermee zou een antwoord moeten worden gegeven op de kritiek tegen het VINEX beleid.

2.1.2 SOORTEN OPDRACHTGEVERSCHAP

Volgens de definitie van het voormalig ministerie van VROM houdt particulier opdrachtgeverschap het volgende in: “*Een burger (of groep burgers zonder winstoogmerk) heeft de volledige zeggenschap over en verantwoordelijkheid voor het gebruik van de grond, het ontwerp en de bouw van de woning*” (Prins, 2008). Deze definitie sluit in de basis inmenging van de geïnstitutionaliseerde wereld uit. In de huidige woningbouwpraktijk wordt vaak een vijfdeling gemaakt op basis van de mate van zeggenschap en de risico’s die worden gedragen door de burger. Prins (2008) onderscheidt particulier opdrachtgeverschap (PO), collectief particulier opdrachtgeverschap (CPO), mede-opdrachtgeverschap (MO), consumentgerichte ontwikkeling (CGO) en seriematige bouw (SP). Deze vormen een glijdende schaal waarin de mate van zeggenschap afneemt. De Ruijter (2013, p. 10) laat in haar thesis over mentaal eigenaarschap bij woonconsumenten eenzelfde schaal zien alleen vervangt zij zeggenschap door mentaal eigenaarschap. De Ruijter (2013, p. 12) stelt dat zeggenschap een belangrijke eigenschap is voor de ontwikkeling van mentaal eigenaarschap.

Figuur 2.1: Mate van zeggenschap per type opdrachtgeverschap (Prins, 2008)

Om het onderscheid tussen de verschillende vormen van woningbouwontwikkeling en opdrachtgeverschap duidelijk te maken volgen hier enkele definities en de mogelijkheid tot zeggenschap in de ontwikkeling.

- “Particulier opdrachtgeverschap (PO): De particulier koopt een kavel en ontwikkelt, al dan niet in samenwerking met architect en/of aannemer een woning. Mogelijke invullingen zijn: zelfbouw, laten bouwen en zelf afbouwen en variaties hierop. Catalogusbouw en systeembouw vallen ook onder de mogelijkheden. De bewoner heeft optimale zeggenschap en draagt zelf het ontwikkelingsrisico” (Noorman, 2006; RIGO, 1999).
- “Collectief opdrachtgeverschap (CPO): Een groep particulieren verenigt zich in een vereniging of stichting en verwerft bouwgrond en ontwikkelt met behulp van architect, begeleidend adviseur en aannemer een complex (rij-)woningen en/of appartementen. De bewoners hebben zeggenschap als vereniging of stichting voor het gehele complex en op het niveau van de woning individuele zeggenschap/keuzevrijheid. De risico’s worden door de vereniging/stichting gedragen. Veelal treedt een woningcorporatie of ontwikkelaar op als achtervang indien niet alle woningen worden verkocht” (Noorman, 2006; RIGO, 1999).
- “Mede-opdrachtgeverschap (MO): Ontwikkeling tussen bewoners en professionele ontwikkelaar. De ontwikkelaar heeft de bouwgrond of herstructureringslocatie of krijgt die toegewezen en werft en organiseert bewoners om gezamenlijk woningen te (her)ontwikkelen. De zeggenschap en de risico’s voor het project worden door beide partijen gezamenlijk gedeeld” (Noorman, 2006; RIGO, 1999).
- “Consumentgerichte projectontwikkeling (CGO): De projectontwikkelaar of corporatie koopt de kavels, ontwerpt en bouwt de woningen. De bewoner heeft op bepaalde aspecten invloed, bijvoorbeeld op de plaatsing van de wanden, de indeling en plaatsing van badkamer en keuken. De bewoners hebben keuzemogelijkheden in het door de ontwikkelaar ontwikkelde ontwerp. De risico’s voor de bewoners zijn beperkt en liggen bij de ontwikkelende partij” (Noorman, 2006; RIGO, 1999).
- “Seriematige bouw (SP): de ontwikkelende partij verwerft de grond en ontwikkelt en bouwt of laat de woningen bouwen. De bewoner koopt de woning van de tekening en heeft soms nog meer- en minderwerk keuzeopties. De bewoner heeft marginale keuzevrijheid en neemt geen risico” (Noorman, 2006; RIGO, 1999).

Figuur 2.2: Definities van opdrachtgeverschap (Noorman, 2006; RIGO, 1999)

In dit onderzoek zal de meest elementaire vorm van zelfbouw centraal staan. Hierbij gaat het om particulier opdrachtgeverschap in individuele en collectieve vorm waarbij de bewoner zelf (vrijwel) volledige zeggenschap heeft. Particulier opdrachtgeverschap is mogelijk bij zowel nieuwbouw als renovatie plannen. Als particulier opdrachtgeverschap bij een bestaand pand plaatsvindt wordt er ook wel gesproken over klushuisprojecten. Dit zijn vaak verouderde panden in zwakke volkswijken. De klushuisprojecten in Rotterdam hebben laten zien dat het mogelijk is om verwaarloosde huizen nieuw leven in te blazen (Nonnekes, 2011; SEV, 2009). Met name het Wallisblok en het project 169 klushuizen in Rotterdam laat enkele succesvolle herontwikkelingen door enthousiaste bewoners zien (Sour, 2009). Deze klushuisprojecten en hun bewoners vormen straks het hart van het veldonderzoek. De bewoners die deze projecten opstarten worden daarom ook ‘klussers’ genoemd. Dat betekent niet dat de bewoners ook gelijk alles zelf initiëren en uitvoeren. Ze staan vrij om zelf andere partijen in te schakelen, maar ze behouden zelf wel de controle, het risico, maar ook alle zeggenschap over de woning(her)ontwikkeling.

2.1.3 ZELFBOUW, BELEID EN PARTICIPATIE: OVER ZEGGENSCHAP EN KEUZEVRILJHEID

In bijna alle studies omtrent zelfbouw staat de mate van invloed door de bewoner op de woning en soms ook de woonomgeving centraal. Denk hierbij aan invloed op de openbare ruimte of de indeling van de woning. De mate van invloed kan worden bepaald aan de hand van het zeggenschap of de keuzevrijheid van de bewoner. Deze twee begrippen worden regelmatig door elkaar gebruikt en vragen om verheldering. In de Nota Wonen werd expliciet uiteengezet hoe het vergroten van zeggenschap voor meer inspraak zou zorgen over woning en woonomgeving (VROM, 2000, pp. 65-108). Zeggenschap zou de keuzevrijheid moeten vergroten. Het uitgangspunt zou gaan veranderen van de bewoner als woonconsument: “*u mag meepraten, maar ik aanbieder, beslis uiteindelijk*” naar een woonproducent die “*zelf vormgeeft aan het wonen, zelf keuzes maakt en zelf verantwoordelijkheid draagt*” (VROM, 2000, p. 65). Dit leidde tot de beleidsdoelstelling waarbij vanaf 2005 bij ongeveer een derde van de nieuwbouw sprake zou moeten zijn van particulier opdrachtgeverschap (VROM, 2000, p. 88). Onderzoek van de SEV (2010, p. 14) liet het tegendeel zien. Het aandeel zelfbouw van de totale woningproductie, is van 17% in 2000 naar 10-11% in 2009 gedaald, waarmee de doelstellingen bij lange na niet werd gehaald. Grondposities, beschikbaarheid van vrije kavels, complexiteit en de heersende cultuur werden als belemmeringen aangewezen.

Wanneer keuzevrijheid en zeggenschap worden vergeleken, kan keuzevrijheid worden uitgelegd als “*mensen die proberen om het meeste te halen uit wat ze hebben*”, terwijl zeggenschap “*een poging is van mensen om zelf actief dingen te veranderen door ze ook uit te spreken, individueel of als collectief*” (Qu & Hasselaar, 2011, p. 11). Prins (2008) laat ook zien dat keuzevrijheid per definitie al begint met een inperking van de invloed. Voor het begrip zeggenschap is deze beperking niet van toepassing. Zeggenschap gaat dan ook over invloed kunnen uitoefenen zonder dat daar van te voren, door anderen bepaalde, keuzemogelijkheden aan ten grondslag liggen. Het is lang niet altijd even helder in hoeverre de bewoner ook invloed heeft in het ontwikkelproces van woningen. Zoals hierboven al is beschreven zijn er vijf vormen van opdrachtgeverschap in de woningbouw. Om de mate van zeggenschap bij bewoners aan te duiden heeft Arnstein (1969) de participatieladder ontwikkeld. Deze ladder is later gemoderniseerd door Qu and Hasselaar (2011, p. 14).

1	Burger controle	Burgermacht	Zeggenschap
2	Gedelegeerde macht		
3	Partnerschap		
4	Samenwerking	Symbolisch gebaar	Keuzevrijheid
5	Overweging		
6	Informereren	Non-participatie	
7	Verwaarlozing		
8	Ontkenning		

Figuur 2.3: Participatieladder (Arnstein, 1969; Qu en Hasselaar, 2011)

In deze ladder worden acht participatieniveaus onderscheiden. De onderste twee niveaus ‘*verwaarlozing en ontkenning*’ worden gekenmerkt door non-participatie.

Hierbij is het doel om participatie te vermijden. De volgende twee treden *'informer en overweging'* geven de participanten de mogelijkheid om informatie te krijgen en daarop te reageren, echter wel zonder dat er invloed kan worden uitgeoefend, omdat ze daar simpelweg de macht niet voor hebben. Er is namelijk alleen keuzevrijheid. De vijfde trede *'samenwerking'* valt ook onder de categorie 'symbolisch gebaar' alleen met dat verschil dat participanten nu wel een advies kunnen geven, alleen nog steeds zonder echte invloed. De machthebbende partij kan de adviezen negeren. De laatste drie treden op de ladder worden samengevat door 'burgermacht'. Hier vindt ook de echte switch naar zeggenschap plaats. De zesde trede *'partnerschap'* geeft participanten het recht om te onderhandelen en de strijd aan te binden met de traditionele machthebbers. Bij de bovenste twee treden *'gedelegeerde macht'* en *'burger controle'* hebben de participanten de meerderheid in het besluitvormingsproces of de volledige bestuurlijke macht (Qu & Hasselaar, 2011, p. 13). Zowel de SEV (2010) als RIGO (2010) hebben de vijf vormen van opdrachtgeverschap bij woningbouwontwikkeling gekoppeld aan de verschillende stappen van de participatieladder waarbij er verband is gelegd tussen participatie, zeggenschap en de vorm van opdrachtgeverschap.

Participatieladder	Mate van zeggenschap	Soort opdrachtgeverschap
(1) Burger controle	Volledige zeggenschap	Particulier opdrachtgeverschap
(2) Gedelegeerde macht	Met andere particulieren gedeelde zeggenschap	Collectief particulier opdrachtgeverschap
(4) Samenwerking	Met ontwikkelaar gedeelde zeggenschap	Mede-opdrachtgeverschap
(5) Overweging	Keuzevrijheid d.m.v. opties	Consumentgerichte ontwikkeling
(6) Informeren	(Vrijwel) geen zeggenschap	Seriematige bouw

Figuur 2.4: Gecombineerde tabel van de participatieladder, mate van zeggenschap en verschillende typen opdrachtgeverschap (Qu en Hasselaar, 2011; RIGO, 2010; SEV, 2010)

2.1.4 HERSTRUCTURERINGSBELEID, WONINGDIFFERENTIATIE EN GENTRIPUNCTUUR

Stedelijke herstructurering wordt vaak ingezet als een middel om ruimtelijke segregatie tegen te gaan. Ruimtelijke segregatie is een term voor de ongelijkmatige spreiding van een bevolkingsgroep over de stedelijke ruimte. In buurten met een eenzijdige bevolkingsopbouw zou de leefbaarheid in het geding zijn. Concentraties van bepaalde zwakkere bevolkingsgroepen zou een belemmering zijn voor de integratie, sociale-stijgingskansen en sociale cohesie. Door te differentiëren in de woningvoorraad (door het slopen van grote aantallen sociale huurwoningen en herbouw van koopwoningen) wordt de strijd tegen ruimtelijke segregatie aangegaan (Bolt, 2014). In de jaren 90 zijn veel gemoderniseerde sociale huurwoningen rondom goede locaties zoals parken of publieke ruimten verkocht. Deze modernisering zorgden voor verbeteringen in de leefbaarheid en veiligheid van buurten. Er ontstond toen meer aandacht voor de middenklasse en hogere inkomensgroepen binnen de overwegend sociale huur wijken (Mak & Stouten, 2014). Het idee achter dit gemengde-wijkenbeleid is dat het mengen van kopers met sociale huurders meer sociaal-economisch gemengde wijken moet gaan opleveren. Hierdoor zou het veronderstelde negatieve effect van concentraties van armoede op de kansen van individuen moeten verdwijnen (Van Ham, 2014).

Volgens hoogleraar stedelijke vernieuwing Maarten van Ham heeft het opzettelijk mengen van buurten door diversiteit in het woningaanbod aan te brengen geen positieve effecten op de sociale stijging van de oorspronkelijke bewoners. Het heeft dus geen zin om woningen te slopen en wijken te mengen om levens te verbeteren van de oorspronkelijke bewoners (Van Ham, 2014). De kans om naar een rijkere buurt te verhuizen, hangt vooral sterk samen met de sociaal-economische positie van een huishouden. Door het ontbreken hiervan zijn veel huishoudens, die vanwege herstructurering moesten verhuizen, naar andere armere wijken verhuisd. Zij kunnen de nieuwe vaak duurdere woningen namelijk niet betalen (Bolt, 2014). Er zijn ook situaties waarin het mengen averechtse effecten had doordat bestaande sociale netwerken kapot werden gemaakt. Daarnaast kunnen de nieuwe bewoners andere eisen gaan stellen aan de woonomgeving dan de oorspronkelijke bewoners. Het creëren van gemengde wijken kan echter wel zeer zinvol zijn als het doel is om buurten en wijken radicaal te veranderen. Om echte ongelijkheid aan te pakken en de sociale mobiliteit te bevorderen zijn investeringen in scholing en opleiding noodzakelijk en niet zozeer de investeringen in de buurt (Van Ham, 2014).

Sinds de jaren 90 is er een verschuiving in het huisvestingsbeleid gekomen. De focus bij stedelijke herontwikkeling is meer op de ruimtelijke-economische ontwikkeling komen te liggen of anders gezegd, de toekomstige waarde en positie van het gebied in de markt. Dit is een fundamentele breuk met het beleid van voor die tijd wat vooral gericht was op het moderniseren van de sociale huursector (Mak & Stouten, 2014). Arienne Mak (2011, p. 32) beschrijft in haar thesis 'Publiek sturen op waarde' een verband tussen de vastgoedwaarde en leefbaarheid. Zij betoogt dat in achterstandswijken eerst een verbetering van de leefbaarheid en het imago van de wijk nodig is alvorens er ook effecten zullen zijn op de vastgoedwaarde. Om van een achterstandswijk een gezonde wijk te maken hebben de gemeente en woningcorporaties een trekkersrol, aangezien private partijen niet investeren in gebieden waarin ze geen perspectief op waardeverhoging zien. Volgens Duyvendak (in: Mak, 2012, p. 43) heeft waardeontwikkeling betrekking op drie invalshoeken. Allereerst *ruimtelijke-economisch*: de toekomstwaarde en marktpositie van het gebied. Ten tweede *sociaal-cultureel*: de verbetering van de leefbaarheid en veiligheid en ten derde *sociaal-economisch*: het tegengaan van sociale segregatie en armoede. In de huisvestingssector wordt er veel gesproken over de mogelijke waarde van kluswoningen voor de achterstandswijk. Succesvolle experimenten zoals de transformatie van het Wallisblok in Rotterdam (2004) en de 169 klushuizen in Rotterdam (2004-2010) zijn al enige tijd voorbij, maar toch zijn de klushuizen niet helemaal omarmd als gemeengoed. Recent werd dat ook duidelijk uit het onderzoek van Vries (2013). Er zijn een aantal woningcorporaties die de toegevoegde waarde van zelfbouw zien, maar de grote opkomst van kluswoningen moet nog komen. (Strategie van Samen, 2014; Vries, 2013).

De kluswoningen bevinden zich over het algemeen genomen in zwakkere volkswijken die dusdanig verloederd zijn dat een gemeente of woningcorporatie daar zelf niet zonder verlies van de woningen af komt. Vanuit het beleid wordt er geprobeerd te sturen op deze wijken en hun verloederde woningvoorraad. Zo heeft de Gemeente Rotterdam dit vastgelegd in de ruimtelijke ontwikkelingsstrategie 2030. *Gentrification* is in deze visie het sleutelwoord en dé strategie voor de stadswijken rondom de binnenstad van Gemeente Rotterdam (2007, p. 137). Deze wijken worden op dit moment gedomineerd door sociale huurwoningen, maar door

middel van gentrification moet de aantrekkelijkheid van de binnenstad als woonstad voor kenniswerkers worden vergroot. Jones and Evans (2008) definiëren gentrification *‘als het proces waarbij gebouwen of woongebieden worden verbeterd, zodat het zal leiden tot hogere huizenprijzen en een instroom van kapitaalkrachtige bewoners welke de armere bewoners verdringen’*. Gentrification gaat in de regel dus over grootschalige ontwikkelingen om achtergestelde woongebieden te verbeteren. De klushuisprojecten zijn ook een vorm van gentrification alleen dan op een veel kleinere schaal. Door de klushuisprojecten worden niet alleen bestaande historische panden behouden en opgeknapt, maar wil men ook de omliggende buurt een impuls geven. Deze kleinschalige ingrepen in de wijk worden daarom *gentripunctuur* genoemd, een samentrekking van gentrification en acupunctuur. Gentripunctuur streeft naar een fysiek én sociaal gezonde wijk, waarbij de veronderstelling is dat de nieuwe aangetrokken welgestelde groep bewoners niet alleen zorgt voor een verandering in de gebouwde omgeving, maar dat deze groep een blijvende actieve en betrokken rol blijft spelen ook bij de rest van de buurt (Sparenberg, 2012, p. 98).

2.1.5 SUCCES VAN DE KLUSHUIZEN

De klushuizen krijgen veel aandacht. Zoals gezegd worden ze hoofdzakelijk aangeboden in zwakkere volkswijken met een slechte naam, maar die door publieke investeringen ook weer in opkomst zijn. Woningen die worden opgeknapt door bijvoorbeeld een woningcorporatie blijken in dit soort wijken slecht te verkopen. Daarom kiest men er steeds vaker voor om de woning in slechte staat als klushuis van de hand te doen (SEV, 2009). Interessant is dat de kluswoningen een bijzondere doelgroep trekt. Uit evaluatiestudies blijkt dat de klushuizen voornamelijk werden gekocht door hoger opgeleiden uit de creatieve klasse die tussen de 26 en 40 jaar zijn. Zij zijn bereid om veel tijd en geld te steken in een klushuis in een zwakkere buurt, maar wel met potentie. (Nonnekes, 2011; Schreuders, Wassenberg, & Vos, 2013; Zijlstra & Stolwijk, 2011). Dit zijn enthousiaste mensen die anders niet in zo'n soort wijk geïnteresseerd zouden zijn, maar juist door de lage prijs van de woning fors willen investeren. Zij worden aangetrokken door het motto 'veel ruimte voor weinig geld' en doordat zij het huis geheel naar eigen smaak kunnen maken. Ook voor de gemeente of een corporatie zijn de kluswoningen interessant, omdat andere opties zoals renoveren, slopen en nieuw bouwen vaak duurder zijn (Gemeente Rotterdam, 2007; Schreuders et al., 2013). De klushuizen moeten niet als de oplossing voor buurtproblemen worden beschouwd, maar ze moeten vooral worden ingezet als instrument en trekker in een groter ontwikkelingsplan voor een vervallen buurt.

Het concept van de klushuizen bestaat uit twee hoofdpunten. Allereerst heeft de koper alle invloed en verantwoordelijkheid over het ontwerp en de realisatie van zowel het interieur als exterieur van de renovatie. Anderzijds vraagt de verkoper een bepaalde inspanning van de koper. Hierbij gaat het om een bepaalde standaard (i.e. energie eisen, comfort, esthetiek) waarboven de woning moet worden gerenoveerd. Ook moet de koper een aantal jaren in de kluswoning blijven wonen om speculatie tegen te gaan (Zijlstra & Stolwijk, 2011). In het geval van een gebouwblok, zoals het Wallisblok in Rotterdam, werd verplicht gesteld dat de renovatie in een collectief door middel van een kopersvereniging werd uitgevoerd. Deze kopersvereniging moest na de afronding van het project worden omgezet in

een Vereniging van Eigenaren (VvE). Dit geeft de gemeente ook een groot voordeel, omdat het makkelijker contact kan onderhouden met bewoners. Ook marktpartijen is het succes van de klushuizen opgevallen. Zo heeft ontwikkelaar Era Contour het klusconcept een andere dimensie gegeven heeft met het concept 'Een Blok Stad'. Het concept speelt op het idee dat niet alle klussers de behoefte zouden hebben om alles zelf te doen. Bij het Een Blok Stad concept renoveert Era Contour het casco, de fundering en het dak. Aan de nieuwe kluskopers is het dan de eer om de rest af te klussen naar eigen inzicht en budget (Schreuders et al., 2013).

Uit eerdere onderzoeken naar de kluswoningen komen verschillende positieve en negatieve aspecten van de kluswoningen naar boven. Een positief effect van de kluswoningen is dat het collectief opknappen van een pand voor cohesie zorgt tussen de klussers. Daarnaast wordt er gesteld dat de aanwezigheid van hoger opgeleide bewoners voor een positiever imago in de buurt zorgt waar vooral lagere opgeleiden wonen. Bovendien zorgen de nieuwe bewoners voor 'reuring' in de buurt en stimuleren ze de lokale economie door hun hogere koopkracht Zijlstra and Stolwijk (2011). Ondanks de vooral positieve berichten kleven er ook enkele negatieve aspecten aan de kluswoningen. Het RMO (in: Zijlstra & Stolwijk, 2011) concludeert dat de integratie van de nieuwe bewoners erg tegenvalt. Er is weinig menging tussen de oorspronkelijke en nieuwe bewoners. De kinderen gaan namelijk naar scholen buiten de eigen wijk, de klussers winkelen op andere plekken en ook de sociale ontmoetingen spelen zich op andere plekken af. Ook de Jong et al. (2008, p. 44) plaatsen kritische kanttekeningen en vragen zich af of de positieve effecten moeten worden toegeschreven aan de nieuwe bewoners of dat het komt doordat de gemeente Rotterdam zich ook actief met de projecten bemoeit heeft. Volgens Bosman (2008) en Bolt and Maat (2005) leiden woningen die in een collectief worden ontwikkeld tot meer binding (sociale cohesie) onder de bewoners. De mate van onderlinge binding zou kunnen leiden tot meer actief burgerschap. Daarbij, zo stelt Frieling (2008), kan een samenwerking omwille van een gemeenschappelijk doel, dienen als motor voor actief burgerschap in de buurt. Hieruit zou geconcludeerd kunnen worden dat het collectief particulier ontwikkelen als een motor kan leiden tot actief burgerschap in de buurt.

Onderzoek bij particuliere opdrachtgevers in Almere heeft laten zien dat het kunnen realiseren van een droomhuis het belangrijkste motief is voor zelfbouwers. Daarnaast willen ze kunnen meebeslissen over de vorm, plattegrondindeling en materialisering van de woning. Bovendien spelen betaalbaarheid van de kavels en woningontwikkeling een belangrijke rol (Praktijkleerstoel Gebiedsontwikkeling TU Delft, 2014; Schreuders et al., 2013). De klussers in Rotterdam worden vooral getrokken door het motto 'veel ruimte voor weinig geld'. Ook hier zijn de belangrijkste motieven om deel te nemen aan een klushuisproject de gunstige prijs, de invloed en betrokkenheid bij de ontwikkeling en het type woning, van oorsprong jaren dertig (Gemeente Rotterdam, 2011; Sparenberg, 2012). Ook het RIGO (2010) geeft de motieven van zelfbouwers weer. Het huidige aanbod is niet haalbaar of het sluit niet aan op de vraag, terwijl (C)PO wel mogelijkheden biedt. Een deel wil graag met gelijkgestemden wonen (dit is een woningbouw-trend aan het worden (Boelhouwer & Hoekstra, 2011)). Het opdrachtgeverschap is niet een doel op zich, maar een middel om keuzevrijheid te krijgen, maar wel het liefst binnen duidelijk omliggende kaders. (Praktijkleerstoel Gebiedsontwikkeling TU Delft, 2014).

2.2 BEWONERSPARTICIPATIE

Bewonersparticipatie wordt rijkelijk gedefinieerd in de literatuur. Voor dit onderzoek wordt de definitie van Van Marissing (2008, p. 20) aangehouden namelijk bewonersparticipatie als “*de mate waarin bewoners actief zijn in hun buurt, onder andere door betrokkenheid bij het beleid*”. Naast bewonersparticipatie wordt er in de literatuur veel gesproken over bewonersactivisme of actief burgerschap. De oproep voor meer actief burgerschap is in veel gevallen een oproep om meer eigen verantwoordelijkheid te nemen (Wijdeven et al., 2013, p. 8). Het begrip actief burgerschap gaat vooral over de actieve verhouding en verantwoordelijkheid in relatie tot de overheid of andere burgers. Aangezien er geen duidelijke definitieverschillen zijn tussen actief burgerschap en bewonersparticipatie worden ze beiden gebruikt.

In paragraaf 2.2 wordt verder ingezoomd op het participatie vraagstuk en de rol van bewoners daarin. Als het in deze paragraaf over bewonersparticipatie gaat wordt er uit gegaan van actieve burgers en daarom wordt de term actief burgerschap soms wel gebruikt. Allereerst worden de geschiedenis van het participatiebeleid (2.2.1), het actuele debat (2.2.2) en enkele traditionele denkbeelden (2.2.3) uitgewerkt. Het tweede deel schetst enkele belangrijke inzichten voor bewonersparticipatie. Het belang van sociale cohesie en ‘identificatie met de buurt’ (2.2.4) wordt uitgewerkt, gevolgd door enkele motieven om te participeren (2.2.5) en ten slotte nog enkele opmerkingen over participatie in de praktijk (2.2.6).

2.2.1 GESCHIEDENIS HUISVESTING- EN PARTICIPATIEBELEID

Nederland kent een rijke volkshuisvestelijke geschiedenis, waarin participatie een herkenbare rol speelt. Na de tweede wereldoorlog kent Nederland allereerst een periode (1945-1974) van *economische groei en wederopbouw*, waarbij de centrale overheid leidend was. Na deze periode ontstonden de eerste *stadsvernieuwingprojecten* waarbij ook inspraak door bewoners mogelijk werd gemaakt. De mogelijkheid tot *inspraak* wordt ook wel de eerste generatie participatie genoemd (1975-1985). In de daarop volgende tien jaar (1986-1995) kwam de nadruk te liggen op *integraal beleid en coproductie*, ook wel tweede generatie participatie genoemd. In de tweede generatie blijft het de overheid die bepaalt bij welke onderwerpen de burgers aan tafel mogen plaatsnemen en in welke vorm. Burgers mogen hier dus naast meesturen ook *meebeslissen*. Denk hierbij ook aan de ladder van Arnstein (1969). Er kwam aandacht voor een evenwichtige bevolkingssamenstelling en er werden heldere fysieke, sociale en economische doelen gesteld. Vanaf midden jaren 90 komt er meer aandacht voor de aanpak van achterstandswijken. Deze periode van 1996 tot 2005 wordt gekenmerkt door *bouw en herstructurering*. Er ontstaat een meer marktgerichte benadering en de overheid bemoeit zich steeds minder. In deze periode komt de nadruk ook meer te liggen op burgerinitiatief en het nemen van eigen verantwoordelijkheid. De *informele burgerinitiatieven* behoren bij de derde generatie participatie. Bij deze derde generatie participatie zijn de rollen van overheid en burger omgedraaid. Burgers moeten zelf het initiatief gaan nemen. Het is de *civil society* die initieert en de overheid die participeert of faciliteert. De drie participatiegeneraties zijn niet opeenvolgend, maar zijn gradaties die naast elkaar

mogelijk zijn. In de huidige periode vanaf 2006 staat de *wijkvernieuwing* centraal. De aandacht voor participatie en wijkgerichte aanpak is groter dan ooit tevoren. De stad moet fungeren als een emancipatieladder. (Lenos, Sturm, & Vis, 2006; Pennen & Bosch, 2010; in: Wong, 2014, p. 10). Met alle ontwikkelingen van de afgelopen jaren in het achterhoofd betogen Van der Pennen and Schreuders (2014) in een recent publicatie een vierde generatie participatie mogelijkheden. Hierbij zal het gaan om een horizontale interactie op basis van gelijkwaardigheid tussen de lokale overheid en burgers. De rol van het lokale bestuur is hierbij essentieel om initiatieven te stimuleren, maar tegelijkertijd kan deze rol ook erg lastig zijn. Als de overheid teveel stimuleert en controleert zullen de initiatiefnemers het enthousiasme verliezen. Daarom is een gepaste afstand en autonomie voor het burgerinitiatief van belang, maar tegelijkertijd willen de initiatiefnemers wel genoeg support en waardering ontvangen. Dit vraagt om ambtenaren die flexibel zijn, kunnen schakelen en erg empatisch kunnen handelen. Voor burgers en hun initiatief is het van groot belang dat ze vertrouwen krijgen in het lokale bestuur.

Perioden	Huisvestingsbeleid	Participatie mogelijkheden
1945-1974	Economische groei en wederopbouw	Centrale overheid bepaald
1975-1985	Stadvernieuwingsprojecten	1 ^e generatie: Inspraak
1986-1995	Overgangsfase, integraal benadering	2 ^e generatie: Integraal beleid en coproductie
1996-2005	Bouw- en revitaliseringsfase	3 ^e generatie: Burgerinitiatief
2006-heden	Wijkgerichte aanpak	Sociale opgave, stad als emancipatieladder

Figuur 2.5: Participatiegeneraties in verschillende beleidstijdperken (Wong, 2014)

Wijdeven et al. (2013, pp. 10, 28) vatten dat alles nog eens samen in hun theoretische verhandeling over actief burgerschap. Zij vullen daarin aan dat de overheid twee beleidslijnen hanteert in relatie tot het informele burgerinitiatief (1996-heden). Enerzijds een generieke beleidslijn, waarin de overheid vertrouwd op het initiatief en de creativiteit van burgers. De burgers initiëren en de overheid faciliteert het burgerinitiatief. De tweede specifieke beleidslijn, wordt vooral in achterstandsgebieden ingezet. Hierin heeft de overheid een tussenpositie. Ze zijn zowel aanjagers van initiatief, maar ook stimuleerders van initiatief. De ambtenaren proberen de burgers te ‘verleiden’ tot initiatief en het te ondersteunen in de uitvoering, zonder daarbij het initiatief over te nemen (Verhoeven & Oude Vrielink, 2012). De overheid hanteert een *aanvullende* rol en dus geen *invullende*.

2.2.2 ONTEIGEND VAN DE PUBLIEKE ZAAK

Tegelijk heerst er veel onvrede onder burgers over het functioneren van de overheid. De kloof tussen de publieke zaak en zijn burgers lijkt als maar groter te worden. Het RMO (2014) concludeerde recent dat “*burgers zijn onteigend en zich hebben laten onteigen van de publieke zaak*”. Zij doelen daarmee op het feit dat burgers zich de afgelopen decennia steeds minder verantwoordelijkheid zijn gaan voelen voor het publieke domein. Burgers voelen zich onteigend van de manier waarop de politici die hen vertegenwoordigen hun gemeenschappelijke problemen definiëren. Collectieve voorzieningen voor zorg, onderwijs en sociale zekerheid

gaan steeds meer gebukt onder strenge kwaliteitseisen en vele bureaucratische procedures. Mede daardoor voelen burgers zich steeds minder verbonden met grootschalige instellingen. Ze weten niet meer waar in het systeem ruimte is voor hun persoonlijke verhaal. Ook de vele subsidiemogelijkheden werken onteigenend en dragen bij aan een passieve houding van burgers. Eerder concludeerde Raatgever (2011) dat *“door het decennialang weg organiseren van een groot deel van de maatschappelijke verantwoordelijkheden naar een veelheid aan instituties en professionals, de situatie is ontstaan dat een deel van de bevolking – waaronder ironisch genoeg ook professionals – hun mede-eigenaarschap niet, of slechts passief ervaart en invult”*. Deze passiviteit bestaat in gradaties. Van ‘ik heb helemaal niks met Nederland’, naar ‘ik zou best iets willen doen voor de buurt, maar ik zou niet weten waar ik moet beginnen.’

Voor de overheid is burgerbetrokkenheid erg belangrijk, omdat het het maatschappelijk draagvlak voor beleid vergroot (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2012, p. 89). Het geeft publieke organisaties een ankerpunt midden in de samenleving. Oftewel het verbindt de mensen die publieke taken uitvoeren met de mensen voor wie ze die taken uitvoeren (Rob, 2012). De binding met de maatschappelijke achterban dreigt steeds verder verloren gegaan. Kritische burgers proberen publieke problemen op hun eigen manier op te lossen. De overheid probeert weliswaar een meer faciliterende rol aan te nemen, toch blijven die kritische burgers de overheid stevast tegenkomen omdat de aloude wetten en bezwaren, procedures en protocollen nog intact zijn. Het is de taak van gemeenteraden om te leren om initiatiefrijke burgers niet als concurrent, maar als medestander te zien. Burgers kunnen en zullen geen (volledige) verantwoordelijkheid nemen voor de samenhang van gemeentelijk beleid. Dit zal enkel gebeuren voor het oplossen van problemen in de direct omgeving. Een eigenaar voelt zich verantwoordelijk voor datgene wat hij bezit of wat hij onderneemt. En juist in het publieke domein is de overheid al decennia lang dé eigenaar geweest (RMO, 2014).

2.2.3 OUDE DENKBEELDEN WERKEN NIET, MAAR WAT WEL?

In het boek ‘de sociale cohesie voorbij’ van Stokkum and Toenders (2010) worden drie populaire traditionele denkbeelden over sociale cohesie in Nederland getackeld. Allereerst het idee dat er in achterstandswijken een tekort aan sociale cohesie en sociaal kapitaal bestaat. Velen beschouwen sociaal kapitaal (i.e. de feitelijke banden tussen de bewoners die er echt toe doen) als een basis die eventueel het culturele kapitaal (i.e. hun vermogen om een imaginaire gemeenschap te vormen) van de bewoners kan versterken. Men zou over sociaal kapitaal moeten beschikken om problemen in de buurt te kunnen aanpakken. Stokkum en Toenders verdedigen de omgekeerde causaliteit en stellen dat het gezamenlijk aanpakken van problemen een vermeerdering van het sociale kapitaal *tot gevolg heeft*. De vraag is niet of bewoners veel contact hebben, maar *met wie*. Het tweede populaire idee dat Van Stokkum en Toenders relativeren, is het streven om in achterstandswijken voor een meer gemengde bevolking te zorgen. De beoogde effecten worden volgens de auteurs ernstig overschat. Vaak leven de nieuwe huizenbezitters en bewoners van oude huurcomplexen langs elkaar heen. Bovendien is het mengen weinig effectief, omdat de nieuwe bewoners met een

andere horizon leven en werken. Ze zijn ruimtelijk niet op hun eigen wijk gericht, maar op de gehele stad en de samenleving als geheel.

Ten derde wordt het idee dat men de problemen in deze zwakkere wijken met kortdurende projecten kan oplossen onderuitgehaald. Projecten die van bovenaf in de wijk gedropt zouden niet werken, want er is een krachtige ondersteuning nodig van instituties. Daarom pleiten de auteurs voor een duurzame overlegstructuur waarin burgers kunnen participeren.

Samengevat stellen Stokkum en Toenders dat wetenschappers en beleidsmakers onderschatten wat de enorme verschillen zijn in hun eigen levenswijze en het leven in stedelijke achterstandswijken. Deze problemen tussen de zogenaamde systeemwereld van de beleidsmedewerker en de leefwereld in de wijk wordt later in de literatuurstudie uitvoeriger behandeld. Stokkum en Toenders geven gelijk een aanzet hoe het wel zou moeten. “Beleidsmakers doen er verstandig aan enige afstand te nemen van hun eigen vooronderstellingen. Ze moeten minder letten op datgene waarin deze wijken tekort zouden schieten, maar moeten meer oog krijgen voor datgene wat er wél gebeurt. Het betekent onder meer dat bestuurders moeten ophouden met hun streven om van buitenaf het actieve burgerschap van de bewoners te bevorderen. Het ware beter om te ontdekken welke bewoners zich als burger (willen) inzetten om vervolgens te zien hoe men die inzet het beste kan steunen en versterken”. Men moet onder meer verhinderen dat professionals – wat in het verleden vaak gebeurde – het initiatief van de bewoners overnemen en ze op die manier ontmoedigen. Het gaat er juist om dat initiatiefrijke bewoners gestimuleerd worden en dat de professional zich naar hún activiteiten richt. Daarbij hangt veel af van het persoonlijke optreden door de professional.

2.2.4 SOCIALE COHESIE EN IDENTIFICATIE MET DE BUURT

Een belangrijke vraag binnen de stadsvernieuwing zou dus moeten zijn in hoeverre er gestuurd kan worden op sociale cohesie. Sociale cohesie kan het makkelijkst worden uitgelegd als “*de interne bindingskracht van een sociaal systeem zoals een gezin, organisatie, of samenleving als geheel of in een buurt*” (Bolt & Torrance, 2005). Sociale cohesie gaat zowel over het hebben van sociale contacten in de buurt als ook het gevoel van verbondenheid met de buurt. Volgens de onderzoekers Bolt en Torrance komen de positieve effecten van sociale cohesie niet zozeer voort uit sociale contacten, maar vooral uit het gevoel van verbondenheid met de buurt. Dit zou moeten leiden tot een grotere stabiliteit en een groter gevoel van veiligheid (Bolt & Torrance, 2005; Mak, 2011). Forrest en Kearns hebben de theorie over sociale cohesie op het buurtniveau verder uitgewerkt en toegepast. Daarbij onderscheiden zij drie belangrijke componenten (Forrest & Kearns, 2000, 2001):

Allereerste de mate van sociale participatie via sociale interactie en formele participatie (*gedragscomponent*). Met betrekking tot de sociale participatie is het een gegeven dat de buurt niet meer zo belangrijk is in het dagelijks leven van mensen. Het zijn vooral de mensen met een laag inkomen en/of hoge leeftijd en mensen met kinderen die nog sterk op de buurt zijn gericht.

Ten tweede de mate waarin er gelijkgerichte opvattingen bestaan over de (ongeschreven) regels in de buurt (*normen- en waardencomponent*). “Juist omdat de buurt als bron van sociale relaties aan betekenis heeft ingeboet, zijn

gelijkgerichte opvattingen over de wijze waarop de buurt bewoond wordt belangrijker geworden”. Deze gelijkgerichte opvattingen kunnen sterk onder druk komen te staan als er zich nieuwe categorieën in de buurt komen vestigen waarbij de oude garde niet in staat is om de nieuwkomers aan hun regels te onderwerpen (Bolt & Torrance, 2005; van Beckhoven & van Kempen, 2002).

Ten derde de identificatie met de buurt (*belevingscomponent*). Deze derde component blijkt cruciaal te zijn. Het gaat hierbij om gevoelens van mensen over hun woonomgeving. Gevoelens van trots, verbondenheid of een bepaald imago. De keuze voor een woonomgeving is vaak ook een manier om uitdrukking te geven aan iemands levensstijl. Daarnaast kan het sterk te maken hebben met een bepaalde beleving om deel te willen uitmaken van een collectief. Blokland-Potters spreekt in Bolt en Torrance (2005) over een *imagined community* oftewel: “*het denken en voelen van gemeenschappen, naar de ervaring van ‘wij’ horen bij elkaar, zij horen bij elkaar en zij horen niet bij ons*”. Het gaat hierbij sterk om wij-zij schema’s. Mensen ambiëren doorgaans een woonsituatie die overeenkomt met hun feitelijke of anders wel geaspireerde sociale status. Daarom is homogeniteit meestal bevorderlijk voor de identificatie en daarmee voor de sociale cohesie.

Elke component wordt sterk beïnvloed door de bevolkingssamenstelling in de buurt. In een homogene buurt zullen onderstaande drie componenten in grotere mate gevonden worden dan in heterogene buurten (Bolt & Torrance, 2005). In de huidige herstructureringspraktijk wordt beoogt om meer differentiatie aan te brengen (door o.a. klushuisprojecten). Dit betekent dat de sociale cohesie door differentiatie minder zal gaan worden. Bolt and Torrance (2005) concluderen dat de normen- en waardencomponent vrijwel los staat van de andere twee componenten die wel sterk met elkaar correleren. De belevingscomponent wordt als cruciaal gezien. Deze derde component wordt onderverdeeld in *identificatie met de buurt* (ingegeven door de wens om de eigen individuele leefstijl tot uitdrukking te brengen) en de *sociale verbondenheid met de buurt* (ingegeven door de beleving deel uit te maken van het collectief). De verbondenheid met de buurt wordt sterk ingegeven door het wel of niet tevreden zijn met de bevolkingssamenstelling in de buurt. Een gevoel van verbondenheid vermindert de neiging om te gaan verhuizen. Uiteindelijk hangen identificatie- en verbondenheid ook weer sterk samen met de eerste component sociale participatie in de buurt. Bolt and Torrance (2005) stellen dat de nadruk op sociale contacten onterecht is omdat ze voortvloeien uit een bepaalde beleving van de buurt. Zo stellen ook Stokkum and Toenders (2010, p. 112) vast dat de aspecten van vertrouwen en gedeelde normen en waarden maar matig van belang zijn om bewonersactivisme te verklaren. Volgens hen blijkt de factor identificatie met de buurt (i.e. gehecht zijn, verwant voelen met de buurt) een trigger te zijn voor bewonersactivisme. Ook De Ruijter (2013) benadrukt het belang van identificatie in haar studie naar de motieven en mechanismen voor het ontstaan van mentaal eigenaarschap. In dat licht suggereert Breiting (2008) dat de ontwikkeling van mentaal eigenaarschap samen gaat met de ontwikkeling van participatieve gevoelens. Ze zouden een wederkerige relatie met elkaar hebben. Ook Rieuwerts (2014) laat zien dat het hebben van een band met een object of de eigen identiteit herkennen in een object, belangrijke elementen zijn voor de ontwikkeling van het gevoel van eigenaarschap. Gehechtheid aan een buurt en een sterke gemeenschapsbinding komen vooral voor bij de lagere sociale klassen. Mensen met hogere opleidingen blijken minder gehecht te zijn aan woonplekken

(Lewicka, 2005 in: Stokkum and Toenders (2010)). Lewicka stelt dat plaatsgehechtheid negatief gerelateerd is aan bewonersactivisme. Gehechtheid aan de buurt kan de individuele ontwikkeling van mensen zelfs afremmen. Een stevige buurtidentiteit leidt er wel toe dat zorgen over misdaad en overlast toenemen en dat bewoners zich afvragen hoe problemen kunnen worden tegengegaan. Crenson (1983) leert dat buurtidentiteit niet alleen een bewustzijn voor problemen schept, maar ook de belofte bevat om die moeilijkheden aan te pakken. Activisme van bewoners is de uitdrukking van identificatie met de buurt. Hoe sterker mensen zijn gehecht, hoe sterker die personen geneigd zijn de belangen van de lokale gemeenschap en de bewoners te beschermen (Guest & Oropesa, 1986).

2.2.5 MOTIEVEN VOOR BEWONERSPARTICIPATIE

Van Van Marissing (2008, pp. 137-138) constateert dat tevredenheid met de buurt leidt tot minder participatie, terwijl het gevoel dat men voldoende op de hoogte wordt gehouden juist tot meer participatie leidt. Het hebben van een negatieve toekomstverwachting heeft daar in tegen geen invloed op participatiegedrag. Dat is in lijn met andere auteurs die aangeven dat een gedeelde toekomstverwachting juist erg belangrijk is voor het aanwakkeren van bewonersparticipatie. Het oplossen van maatschappelijke problemen en de wil om iets te veranderen worden regelmatig genoemd als motieven voor participatie. Zo concludeert Sanders (2014, p. 176) dat burgerinitiatief ontstaat rondom het eigenbelang van één of meerdere burgers, of omdat er een ergernis is van maatschappelijke aard in de woon- en leefomgeving. Eigenbelang is een belangrijk motief voor handelen (Wong, 2014).

Daarnaast is het hebben van zeggenschap over een eigen initiatief van groot belang voor een succesvol verloop. Burgerinitiatieven moeten en kunnen groeien als er wederkerig vertrouwen is ('mutual trust') en het geloof dat het initiatief ertoe doet ('faith') (Huygen, Van Marissing, & Boutellier, 2012; in: Sanders, 2014). Als bijvoorbeeld een gemeente de controle over een initiatief overneemt werkt dat zeer demotiverend voor de initiatiefnemers. Men voelt zich dan niet langer de eigenaar van het initiatief, maar een onbetaalde uitvoerder van gemeentelijk beleid. Daarentegen wordt de waardering van de kant van de gemeente door bijvoorbeeld een symbolisch schouderklopje van een wethouder of burgemeester of een kleine onkostenvergoeding wel op prijs gesteld (Houwelingen et al., 2014).

Participatie leidt er daarnaast toe dat burgers zich niet alleen met elkaar identificeren maar ook een gemeenschappelijke opvatting over het algemeen belang ontwikkelen (Houwelingen et al., 2014). De persoonskenmerken worden niet als erg relevant beschouwd als het gaat om de motieven voor participatie. Als antwoord op de vraag waarom er vrijwilligerswerk wordt gedaan zal niemand zeggen 'omdat ik hoger opgeleid ben'. Houwelingen et al. (2014) geven aan dat 'anderen helpen', 'een steentje willen bijdragen' of 'goed willen doen' vaak gehoorde motieven zijn voor participatie. Uiteindelijk zijn het vooral mensen van middelbare leeftijd, frequente kerkgangers en hoger opgeleiden die relatief gezien vaak actief zijn. Dat lager opgeleiden, niet-kerkgangers, maar ook etnische minderheden minder vaak vrijwilligerswerk verrichten staat volgens de auteurs echter buiten kijf.

2.2.6 PRAKTISCHE SLOTOVERWEGINGEN OVER PARTICIPATIE

In de voorgaande paragrafen is bewonersparticipatie in de maatschappelijke context gezet en zijn enkele belangrijke eigenschappen van participatie in de buurt beschreven. In deze laatste paragraaf wordt een perspectief geschetst voor de toekomst, aangevuld met enkele praktische voorbeelden uit de literatuur. Volgens Oude Vrielink and Wijdeven (2011) verschuift de laatste jaren de aandacht van het 'burgers betrekken bij' naar 'burgerinitiatieven aanjagen en ondersteunen'. Dit wordt mede ingegeven door politieke veranderingen (i.e. oproep voor een participatiemaatschappij) en maatschappelijke veranderingen (i.e. overheid kan niet alles meer bekostigen). Als de overheid daadwerkelijk aansluiting wil krijgen bij wat burgers zelf belangrijk vinden voor hun buurt of wijk en die helpen te realiseren, dan zal er een kloof tussen de systeemwereld en leefwereld moeten worden overbrugd. Voor het overbruggen van deze kloof is aandacht nodig voor de persoon en het persoonlijke. Volgens Oude Vrielink and Wijdeven (2011) moeten niet de problemen van een wijk, maar het zelforganiserend vermogen van bewoners een aangrijpingspunt vormen voor beleid. Er moeten mogelijkheden worden gecreëerd waarbij bewoners zich tezamen mobiliseren. Een belangrijk kenmerk van burgerinitiatieven is dat de burgers aan het roer staan, zij blijven steeds 'eigenaar' van hun initiatief. Vaak zorgt het onhandig optreden van bestuurders en beleidsmakers ervoor dat burgers zich onvoldoende gezien en gewaardeerd voelen.

Zoals al eerder gesteld is er een belangrijke taak weggelegd voor de verbeelding. Het zijn niet de sociale bindingen die fungeren als katalysator, maar de gedeelde verwachting dat participatie tot veranderingen zal leiden die de moeite waard zijn. Netwerken en contacten zijn alleen zinvol of waardevol als mensen geloven dat ze in die verbanden zaken kunnen verwerklijken. Het gedeelde geloof dat collectief handelen ertoe doet en het besef dat je met gezamenlijk engagement dingen kunnen bereiken, geven de doorslag (Skidmore & Craig, 2005). De mogelijkheid tot ontmoeting is voor bewoners van groot belang. Het wonen met gelijkgestemden maakt dat een stuk gemakkelijker (Sanders, 2014, p. 239).

Sanders (2014, p. 178) wijst erop dat een slecht imago van de buurt de opgave te groot kan maken waardoor een initiatief of de voortgang daarvan belemmerd wordt. Het kan bijvoorbeeld zo zijn dat een gebied als te onveilig wordt beschouwd waardoor veel geld en initiatief verspilt wordt. Larsen and Marlet (2012, p. 20) laten zien dat er een bepaald omslagpunt is wat betreft veiligheid en leefbaarheid in een wijk (en daarmee ook woonaantrekkelijkheid). Er moet eerst een bepaalde mate van veiligheid en leefbaarheid zijn waarna investeringen en initiatief doelmatig kunnen worden ingezet. Burgerparticipatie blijkt maar moeilijk van de grond blijkt te komen als de politie en andere professionele instellingen niet meedoen of het niet ondersteunen. De politie en sociale professionals kunnen dus het verschil maken. In veel buurten fungeren zij als bruggenbouwers. Ook bij Van den Brink et al. (2012) ligt er een grote nadruk op de rol van publieke partijen in het faciliteren van participatie. De bruggenbouwer is ook één van de vier typologieën uit het onderzoek naar Best Persons, maar daarover in paragraaf 2.4 straks meer (Pennens, 2011; Van den Brink et al., 2012).

Het pilot project 'Kan wél!' had als doelstelling, het bevorderen van de betrokkenheid van bewoners bij hun buurt. Dit project liet zien dat de

aanwezigheid van een parttime ontwikkelingswerker in de wijk erg belangrijk is voor de ondersteuning van burgers. Burgers ervaren die ondersteuning als dat ‘duwtje of steuntje in de rug’ die aanmoedigt om iets door te zetten (Oude Vrielink & Wijdeven, 2011). Volgens Sanders (2014, p. 175) stranden veel initiatieven op procedures en reglementen van de formele wereld, hoewel de oorspronkelijke doelstellingen wel worden onderschreven. Een belangrijk kenmerk van de werkwijze van het ‘Kan wél!’ project is dat het wordt ervaren als duidelijk, snel en zonder rompslomp. Daarnaast ervaren de bewoners de professionals als erg betrokken en persoonlijk, iets wat gewaardeerd wordt. Ook het in de schijnwerper zetten van een initiatief maakt bewoners ervan bewust dat ze zelf iets doen aan de kwaliteit van hun buurt of wijk (Oude Vrielink & Wijdeven, 2011).

Ook het gevoel van ‘eigenaarschap’ is belangrijk en kenmerkend voor succesvolle vormen van bewonersparticipatie. De betrokkenheid van burgers neemt toe als ze meer autonomie en eigen verantwoordelijkheid hebben, omdat er ook meer op het spel staat. Door bijvoorbeeld voorzieningen vanuit het beheer van de gemeente onder te brengen in een stichting die door vrijwilligers wordt gerund, buiten de gemeente om, nemen burgers wel het initiatief en de verantwoordelijkheid in tijd, maar ook in geld. Inwoners zelf verantwoordelijkheid laten nemen bespaart dus niet alleen kosten maar creëert ook een gevoel van eigenaarschap. (Houwelingen et al., 2014, pp. 136-137). Beslissend is dat bewoners zich in hun buurt thuis voelen, dat ze affectief (vanuit het gevoel) gehecht zijn en dat ze een zekere trots ontlenen aan het feit dat ze in die buurt wonen (Stokkum & Toenders, 2010). Maar trots en eigenaarschap doen zich niet altijd voor. De burger voelt zich ook vaak niet gewaardeerd maar gebruikt. Men wil niet het gevoel hebben als vrijwilliger te werken voor de gemeente, maar ze doen iets voor de ander. De grens tussen die twee wordt snel overschreden zodra vrijwilligers het gevoel krijgen dat ze als ‘gewone werknemers’ worden behandeld. (Houwelingen et al., 2014, p. 138).

Burgers vinden het bijzonder belangrijk dat ze serieus genomen worden en dat politici goed naar hen luisteren. Met ‘luisteren’ wordt dan niet alleen bedoeld ‘oor hebben voor’ maar ook ‘doen wat je zegt’. Burgers zijn vaak blij met de mogelijkheid tot inspraak, maar ze willen ook invloed kunnen uitoefenen. Ook voorstellen waar het gemeentebestuur zich niet zo goed in kan vinden zouden dan dus overgenomen moeten worden. Er blijft vaak een irritatie hangen wanneer de overheid van alles propageert over participatie en zelfredzaamheid en anderzijds niets lijkt te stimuleren of soms zelfs tegen zit te werken (Houwelingen et al., 2014, pp. 139-140). Ook Sanders (2014, pp. 249-250) constateert dat professionals moeten afleren om hun eigen doelstellingen en motivaties op bewoners te projecteren. Het blijkt dat professionals vaak veel moeite hebben om op het niveau van de bewoners te handelen. Toch blijft de professional niet buiten schot. Ze dragen impliciet de verantwoordelijkheid om ervoor te zorgen dat het burgerinitiatief niet ontspoot. Het zou goed zijn om op voorhand de doelstellingen en grenzen voor het bewonersinitiatief op te stellen. Dit zal de kans van slagen ook ten goede komen (Sanders, 2014, p. 253). De professional kan zo dienen als faciliterende expert en aanspreekpunt voor de bewoners. Tonkens (2014a) stelde recent heel duidelijk dat als de overheid zich terugtrekt de mensen nog minder zullen gaan participeren. Burgers moet het vertrouwen niet opzeggen in de grote formele instituties, maar beiden partijen hebben elkaar nodig om participatiemogelijkheden naar een volgend niveau te tillen.

2.3 MENTAAL EIGENAARSCHAP

De veranderende samenleving waarbij bewonersparticipatie en een doe-het-zelf mentaliteit normaler worden is de aanleiding voor de opkomst van het begrip mentaal eigenaarschap. De burgers moeten centraal komen te staan, zij moeten zelf hun leven gaan inrichten en anderen daarbij helpen. Er wordt verondersteld dat mentaal eigenschaap ervoor zorgt dat mensen een actievere rol gaan vervullen in allerlei processen en zo ook in de gebouwde omgeving. In deze paragraaf zal het begrip mentaal eigenaarschap theoretisch worden uitwerken.

Paragraaf 2.3 gaat in op het belang en de essentie van mentaal eigenaarschap (2.3.1), waarna mentaal eigenschaap op individueel (2.3.2) en collectief (2.3.3) wordt uitgewerkt. Aansluitend worden de motieven voor (2.3.4), de mechanismen van (2.3.5) en de effecten van mentaal eigenschaap behandeld (2.3.6). Als laatste wordt de toepassing van mentaal eigenaarschap in recent onderzoek toegelicht (2.3.7).

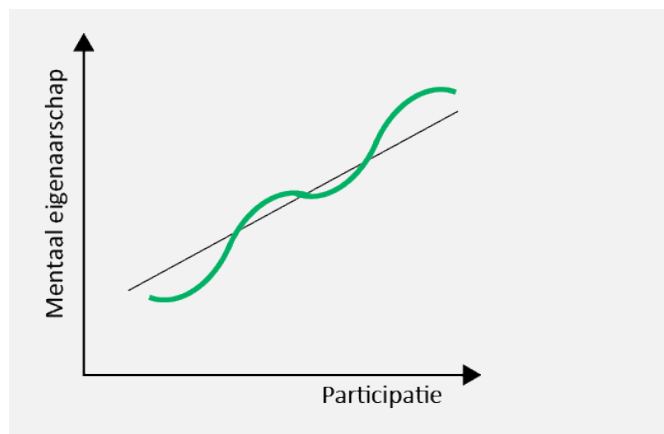
2.3.1 ESSENTIE VAN MENTAAL EIGENAARSCHAP

Vrij recent heeft De Ruijter (2013, pp. 18-34) een uitgebreide theoretische verkenning opgezet rondom het begrip mentaal eigenaarschap. Zij stelde dat mentaal eigenaarschap bestaat uit een cognitieve (verstandelijke) en affectieve (gevoel) component, welke geactiveerd worden in specifieke situaties en bij bepaalde prestaties. In haar onderzoek definieert De De Ruijter (2013) mentaal eigenaarschap als *“de cognitieve en affectieve conditie waarin één of meerdere individuen zich eigenaar voelen van een materieel of immaterieel object”*. De bouwstenen voor mentaal eigenaarschap liggen in de studies van Pierce et al. (2003) en Pierce and Jussila (2010). Zij beschrijven het gehele proces van de ontwikkeling van mentaal eigenaarschap. Daarbij spreken ze over ‘DE ZELF’ en verwijzen ze naar Belk (1988) die stelt dat: *“a man’s self is the sum total of all that he can call his, not only his body and his psychic powers, but his clothes and his house, his wife and children, his ancestors and friends, his reputation and works, his lands and yacht and bank-account.”* Belk stelt dus dat de mens de som is van al zijn bezittingen in zowel fysiek als psychisch opzicht. Door onze bezittingen heen zien we onze identiteit oftewel uiten we wie we zijn. In de psychologische literatuur wordt gesuggereerd dat de ‘psychologie van het eigendom’ diep is geworteld in mensen, vooral in Westerse culturen (Breiting, 2008; Pierce & Jussila, 2010; Pierce et al., 2003). Het is zelfs zo dat bezit een erg dominante rol speelt in iemands identiteit, waardoor het een verlenging wordt van DE ZELF. De filosoof Sartre (1943/1969) zei hier over dat *“The totality of my possessions reflects the totality of my being. I am what I have. What is mine is yourself”*.

Mentaal eigenaarschap ontstaat op het moment dat er mentale energie in een bepaalde activiteit wordt investeert. Er wordt daarmee een gedeelte van DE ZELF geïnvesteerd, waarmee het object ‘deel wordt van mij’. Dus hoe meer betrokkenheid en krachtinspanning er in een proces of situatie wordt gestoken, hoe hoger het niveau van mentaal eigenaarschap zal zijn voor degene die erbij betrokken zijn. Bovendien wordt er verondersteld dat het niveau van mentaal eigenaarschap, de betrokkenheid en motivatie van een persoon tot een ‘ding’ of situatie beïnvloed (Breiting, 2008). De meest krachtige vorm in welke een individu

zichzelf investeert in een object is door het ook daadwerkelijk zelf te maken. Het creëren van iets vraagt om een investering in tijd en energie, maar ook een investering van waarden en identiteit. Het investeren van DE ZELF in een object zorgt ervoor dat men één wordt met het object en dat ontwikkeld ook een gevoel ten opzichte van het object. Men ziet iets van zichzelf terug. (Pierce et al., 2003).

Breiting (2008) geeft een hypothese voor een directe relatie tussen de mate van participatie en de mate van mentaal eigenaarschap. In de meest elementaire vorm is dit een stijgende lineaire grafiek. Zij doet geen uitspraak over een eventuele causaliteit, maar veronderstelt een verhouding tussen beiden. Breiting suggereert dat participatie zorgt voor een mate van eigenaarschap, maar dat er aan de andere kant ook al een mate van eigenaarschap zal zijn om tot participatie aan te zetten. Dit leidt tot een proces waarbij participatie en mentaal eigenaarschap 'self-reinforcing' zijn en elkaar daarbij wederkerig versterken en ontwikkelen.

Figuur 2.6: Veronderstelling van de afhankelijkheidsrelatie (Breiting, 2008)

2.3.2. INDIVIDUEEL MENTAAL EIGENAARSCHAP

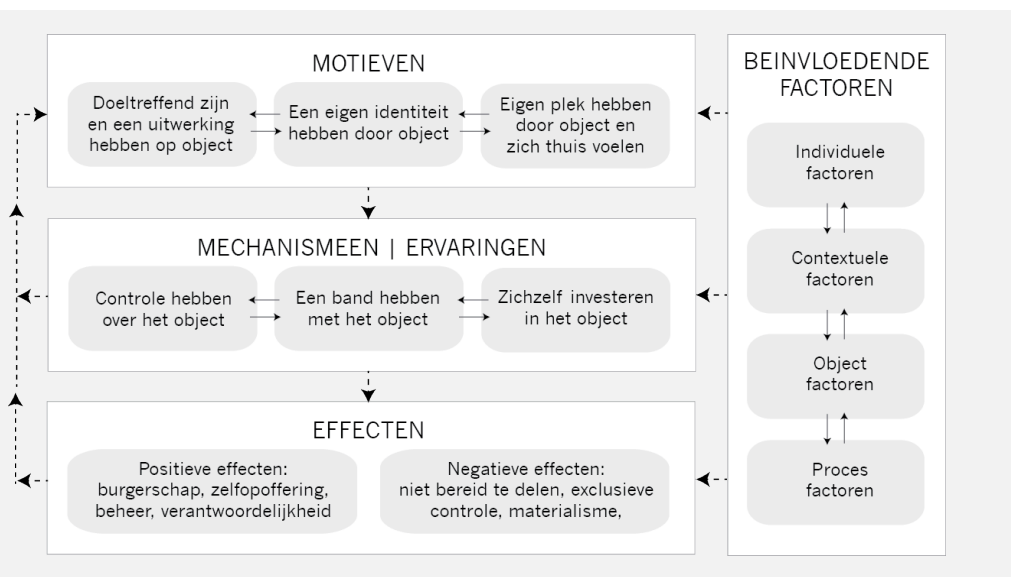
De studie van Pierce et al. (2003) geeft voor het eerst een helder overzicht van waaruit de psychologie van eigenaarschap is onderzocht. Ze hanteren daarbij de term 'psychologisch eigenaarschap'. In eerste instantie gaat het dan om een individuele situatie. Later introduceren Pierce and Jussila (2010) het begrip 'collectief psychologisch eigenaarschap', waarbij het individu is opgenomen in een collectief. Breiting (2008, p. 165) en De Ruijter (2013, p. 50) stellen dat mentaal eigenaarschap en psychologische eigenaarschap inhoudelijk met elkaar overeenkomen. De Ruijter (2013) stelt dat dit individuele gevoel een relatie reflecteert tussen een individu en een object, waarin een nauwe band wordt ervaren tussen zichzelf en het object. Daarmee raakt het 'zich eigenaar voelen van' aan nauw verwante principes van betrokkenheid, verbondenheid, toewijding en verantwoordelijkheid.

Allereerst manifesteert het gevoel van eigenaarschap zichzelf in de betekenis en emoties die gewoonlijk wordt geassocieerd met 'VAN MIJ' of 'MIJN' en van 'ONS' (Pierce & Jussila, 2010; Pierce et al., 2003). Het gaat hier om een gevoel van bezit ten opzichte van een bepaald object. Mentaal eigenaarschap reflecteert de relatie tussen een individu en een (materieel of immaterieel) object in welke het object wordt ervaren als een deel van DE ZELF, waarmee het ook een verlenging wordt van DE ZELF. In de kern bestaat mentaal eigenaarschap uit een cognitief en affectief deel. De cognitieve (verstandelijke) kant van mentaal eigenaarschap weerspiegelt het individuele verstandelijke bewustzijn, de gedachten en overtuigingen ten opzichte van het object, maar deze component gaat samen met de affectieve (emotionele) component die tevoorschijn komt wanneer anderen een claim leggen

op een object waarmee men ervaart dat het een onderdeel is van jou zelf (bijv. dat idee is van MIJ) of van een collectief (bijv. deze ruimte is van ONS).

2.3.3 COLLECTIEF MENTAAL EIGENAARSCHAP

Er zijn veel overeenkomsten tussen mentaal eigenaarschap op individueel en collectief niveau. Pierce and Jussila (2010) achten het zeer onwaarschijnlijk dat psychologisch eigenaarschap wel op groepsniveau maar niet op individueel niveau wordt ervaren. Het belangrijkste verschil is de realisatie van een collectief gevoel van 'ONS'. Deze conditie ontstaat door een interactieve dynamiek met betrekking tot een bepaald materieel of immaterieel object waarbij individuen tot 'één enkele en gedeelde mindset' komen (Luin, Termeer, Mommaas, Breeman, & Hinssen, 2012; Pierce & Jussila, 2010). Als er mentaal eigenaarschap ontstaat binnen een collectief gaat men spreken over een 'ONS' ten opzichte van het object van eigenaarschap, zoals bijvoorbeeld een project, idee of product. De toevoeging van een collectieve component kan van groot belang zijn in situaties waar het gaat om teamprestaties. De transitie van individueel naar collectief gebeurt ongeveer als volgt. Allereerst komt een individu psychologisch in contact met een object en ervaart dat als 'VAN MIJ, omdat de individu zichzelf herkent in het object, en daarmee wordt het object ook een stuk van de 'verlengde zelf'. Daarna ontdekt de individu dat hij niet de enigste is die psychologisch aan het object gebonden is, maar dat er ook meerdere zijn. Dus daar ontstaat een shift vanuit een gevoel van 'VAN MIJ' naar een gevoel waarbij er ook een groep betrokken is. Daarmee wordt het object 'VAN ONS'. Door interactieve dynamiek (verbaal en non-verbaal) ontstaat er een (collectief besef die meer is dan de som van de afzonderlijke delen. Op dat moment is er een overeenkomst ontstaan tussen de teamleden waarbij het individuele mentale eigenaarschap veranderd is in een collectieve eenheid en het daarbij behorend gevoel dat het eigenaarschap ten opzichte van het object 'VAN ONS' is. Collectief mentaal eigenaarschap valt dus op als mensen niet meer spreken over 'VAN MIJ', maar zijn geschicht naar 'VAN ONS'.

Figuur 2.7: Theoretisch model mentaal eigenaarschap (Pierce et al., 2003)

2.3.4 MOTIEVEN VOOR ONTSTAAN MENTAAL EIGENAARSCHAP

In het voorafgaande is uiteengezet hoe mentaal eigenaarschap globaal werkt. In de komende paragrafen worden stap voor stap de deelaspecten van mentaal eigenaarschap besproken. Allereerst gaat het om de motieven (waarom wil iemand zich eigenaar voelen) voor het ontstaan van mentaal eigenaarschap (2.3.4), ten tweede staan de mechanismen (wat doet iemand die zich mentaal eigenaar voelt) van mentaal eigenaarschap centraal (2.3.5) gevolgd door de te verwachten effecten (welk gedrag kan men verwachten) van mentaal eigenaarschap (2.3.6).

In de eerste plaats gaat het om de motieven (waarom wil iemand zich eigenaar voelen) waarlangs mentaal eigenschap kan ontstaan. Pierce and Jussila (2010); Pierce et al. (2003) stellen dat de persoonlijke 'wortels' van mentaal eigenaarschap gevonden kunnen worden in drie menselijke motieven. Voor de ontwikkeling van een collectief gevoel van eigenaarschap voegen Pierce and Jussila (2010) een vierde motief toe, het sociaal-identiteit motief.

Doeltreffend zijn en een uitwerking hebben i.e. 'efficacy & effectance'

Het eerste motief kan worden beschreven als 'de mogelijkheid en de rechten om de omgeving aan te passen, waarin zij zelf de controle hebben of de actie uitvoeren'. Mentaal eigenaarschap is gedeeltelijk gebaseerd op de motivatie van mensen om doeltreffend te zijn (iets te bereiken) in relatie tot én een uitwerking te hebben op hun omgeving (Pierce et al., 2003). Door een innerlijke behoefte aan gevoelens van doeltreffendheid en bekwaamheid, zijn individuen gedreven om hun omgeving te verkennen en te manipuleren.

Een eigen identiteit hebben i.e. 'self-identity'

In het tweede motief worden objecten gebruikt 'om zichzelf mee te omschrijven en/of iets uit te drukken naar anderen'. Bezittingen dienen ook als symbolische uitdrukkingen van de eigen ik. Er is een nauw verband tussen bezittingen, de eigen identiteit en individualiteit (Pierce et al., 2003). Allereerst helpen bezittingen mensen om zichzelf te leren kennen. Bezittingen spelen een belangrijke rol in het proces van zelfbegrip door de betekenis en het belang dat door de maatschappij aan hen wordt toegeschreven. Ten tweede helpt het mensen hun eigen identiteit naar anderen te uiten. Kortgezegd, vertellen onze bezittingen indirect aan anderen wie we zijn en wat we doen. Een bekend voorbeeld hiervan is de keuze voor een bepaald merk auto. Ook helpen bezittingen de continuïteit van de eigen identiteit te onderhouden. Naast het uitdrukken van de identiteit, zorgen bezittingen dat mensen zich comfortabel voelen en emotioneel verbonden voelen met zichzelf en hun geschiedenis: bezettingen reflecteren herinneringen vanuit het verleden. Wanneer objecten verloren gaan of worden weggenomen, kan met het gevoel ervaren alsof een deel van henzelf wordt weggenomen.

Een eigen plek hebben en zich thuis voelen i.e. 'having a place'

Het derde motief draait 'om de innerlijke territoriale behoefte van individuen om het bezit te hebben van een zekere plek'. Het hebben van een eigen plek is een belangrijke behoefte van de mens (Pierce et al., 2003). Een thuis verschaft fysieke en mentale veiligheid. Psychologisch gezien zijn bezittingen die worden ervaren als een 'thuis' objecten waarin naast fysieke ook een aanzienlijke emotionele investering is gemaakt.

Een sociale identiteit hebben

Het sociaal-identiteit motief volgt op het individuele eigenaarschap. Indien een individu geen eigenaarschap op individueel niveau voelt is het onwaarschijnlijk dat iemand collectieve gevoelens van eigenaarschap kan ontwikkelen. De Ruijter (2013) omschrijft dit motief als volgt: “De behoefte aan sociale identiteit beïnvloedt het belang van de groep voor het individu en dient als een stuwende kracht voor de verheffing van de referentie van ‘DE ZELF’ naar ‘ONS’ en van persoonlijke gevoelens van eigenaarschap naar gevoelens op groepsniveau. Echter is het niet voldoende dat een individu zichzelf ziet en gezien wil worden als onderdeel van een bepaalde groep. Een collectieve cognitie dient te worden ontwikkeld en de groep dient zich bewust te worden van het bestaan als groep (‘wij zijn één’), waarbij de groepsleden zichzelf ervaren als een ‘ONS’”.

2.3.5 MECHANISMEN VAN MENTAAL EIGENAARSCHAP

In de vorige paragraaf is uiteengezet dat mentaal eigenaarschap geworteld is in een aantal motieven. Deze motieven zijn nodig om eigenaarschap te laten ontwikkelen, maar om mentaal eigenaarschap ook echt te laten ontstaan zijn ook de mechanismen nodig. De mechanismen zijn als ervaringen of paden waarlangs het gevoel van eigenaarschap kan ontstaan. Het gevoel van eigenaarschap ontwikkeld zich doordat één of meer motieven door deze mechanismen worden gestimuleerd en vervuld. De term mechanismen kan ook worden vervangen door ervaringen. Pierce et al. (2003) onderscheiden drie mechanismen (ervaringen) die psychologisch eigenaarschap op een individueel niveau genereren, namelijk:

Controle hebben op het object

Het eerste mechanisme stelt dat ‘het uitoefenen van controle over een object leidt tot gevoelens van eigenaarschap over dat object’ (Pierce et al., 2003). Naarmate individuen een grotere controle kunnen uitoefenen over zekere objecten, worden deze in grotere mate ervaren als een deel van hun zelf. Het gebruik van een object kan worden gezien als het uitoefenen van controle over het object.

Een band hebben met het object

Ook ‘een levendige (innige) relatie met objecten door associatie’ zorgt voor de ontwikkeling van gevoelens van eigenaarschap (Pierce et al., 2003). Men verkiest zijn of haar eigen bezittingen boven dat van anderen, zelfs als ze identiek zijn, omdat ‘we ze beter kennen, we een nauw besef over ze hebben en ze meer intens ervaren’ (Pierce et al., 2003, p. 16).

Zichzelf investeren in het object

Doorgaan hebben mensen de ‘zeggenschap over hun eigen inspanningen en arbeid’, waardoor zij het gevoel hebben eigenaar te zijn van hun creatie of product (Pierce et al., 2003). Met deze inspanningen investeren zij niet alleen tijd en fysieke handelingen, maar ook mentale energie, persoonlijke waarden en identiteit. Verder leidt de verantwoordelijkheid voor een object tot gevoelens van eigenaarschap. Maatschappelijke erkenning van de inspanning werkt daarbij versterkend voor het gevoel van verantwoordelijkheid en eigenaarschap.

2.3.6 EFFECTEN VAN MENTAAL EIGENAARSCHAP

Uiteindelijk hebben de motieven en mechanismen een bepaald resultaat op de mentale conditie ten opzichte van een object. Pierce et al. (2003) en Pierce and Jussila (2010) stellen dat er zowel positieve, negatieve als ook gemengde effecten voortkomen uit de ervaringen van mentaal eigenaarschap. Onder de positieve effecten verstaan ze onder meer *burgerschap, persoonlijke opoffering en het nemen van risico*, alsook het *ervaren van verantwoordelijkheid en beheer*. Maar er zijn ook negatieve effecten van gevoelens van eigenaarschap. Zo kan het voorkomen dat individuen *niet bereid* zijn 'HUN' object met anderen *te delen* of de *behoefte* voelen om hier *exclusieve controle* over te behouden. Dergelijke gedragingen kunnen een belemmerende factor vormen voor de samenwerking. Materialisme vormt volgens de auteurs een ander potentieel gevaar. Tevens kan de mentale staat ingewikkelde gemengde effecten creëren als het gaat om de bevordering of weerstand tegen verandering. Er doen zich veel gelegenheden voor waarin individuen worden blootgesteld aan veranderingen die worden aangebracht aan objecten die deel uitmaken van hun leven. De effecten hierop zijn niet op voorhand positief of negatief maar pakken per situatie en per individu anders uit en zijn dus gemengd.

Naast de drie basisonderdelen zoals hierboven beschreven zijn er allerlei factoren die het gevoel van mentaal eigenaarschap van buitenaf kunnen beïnvloeden. Er worden objectfactoren, individuele factoren, procesfactoren, contextfactoren en groepsrandvoorwaarden onderscheiden. Deze factoren worden in deze studie niet verder uitgewerkt. Voor een verdere uitwerking wordt er verwezen naar Pierce et al. (2003) en Pierce and Jussila (2010).

2.3.7 MENTAAL EIGENAARSCHAP IN RECENT ONDERZOEK

Er zijn in de loop van de tijd twee eerdere onderzoek uitgevoerd die mentaal eigenaarschap behandelden. De Ruijter (2013) heeft het begrip mentaal eigenaarschap theoretisch verkend en toegepast op de woonconsument tijdens het ontwikkelproces. De Ruijter (p.97) stelt dat 'zeggenschap', 'keuzevrijheid' en 'herkenning eigen identiteit' de belangrijkste algemene criteria zijn voor de ontwikkeling van mentaal eigenaarschap bij woonconsumenten. Verder concludeert de Ruijter dat niet alle mechanismen even zwaar meetellen voor het ontstaan van mentaal eigenaarschap. Naar aanleiding van haar onderzoek wordt 'invloed uitoefenen op een object (door zeggenschap en keuzevrijheid) als belangrijkste mechanisme gezien. Daarna volgt 'de eigen identiteit ervaren door een object' (door herkenning, uiting en waarborging van de eigen identiteit. Ten derde gaat het om het 'zichzelf investeren in een object' (fysieke-, mentale-, persoonlijke waarden-, tijds- en/of geldinvestering). Tot slot wordt het 'innig leren kennen van een object' als minst belangrijke beschreven.

In het vervolg van haar onderzoek concludeert De Ruijter dat mentaal eigenaarschap vooral te vinden is bij de vraaggestuurde ontwikkelvormen zoals particulier opdrachtgeverschap, waarbij de bewoner zelf verantwoordelijkheid en risico draagt. De mate van mentaal eigenaarschap neemt verder af bij collectief particulier opdrachtgeverschap, mede-opdrachtgeverschap en consumentgerichte ontwikkeling. Bij seriematige product zou mentaal eigenaarschap vrijwel afwezig zijn. De Ruijter (p.97) geeft duidelijk aan dat het hier nog om een verkenning gaat

en dat de resultaten matig betrouwbaar zijn. Dit komt ook door de bescheiden grootte van het expertpanel en een gebrek aan verdere onderzoekstijd.

In het vervolgonderzoek van Rieuwerts (2014) onder huurders van woningcorporaties wordt geprobeerd het niveau van mentaal eigenaarschap te meten aan de hand van de mechanismen. Rieuwerts (2014, p.97-100) concludeert dat mentaal eigenaarschap daadwerkelijk bestaat, maar dat niet alle tien sub-mechanismen zoals zij ze gesteld had van invloed waren op het gevoel van eigenaarschap. De tien sub-mechanismen waren onderverdeeld onder de drie mechanismen zoals hiervoor al beschreven.

- Controle hebben op het object door: (a) eigen maatstaven, (b) bewerken/beïnvloeden, (c) minimale controle derden
- Een band hebben met het object door: (d) ervaren/gebruiken, (e) kennis en informatie, (f) psychologische nabijheid
- ‘De zelf’ investeren in het object door: (g) tijdsinvestering, (h) fysieke investering, (i) financiële investering, (j) persoonlijke investering.

Wanneer er naar de volledige mechanismen (i.e. de som van de sub-mechanismen) wordt gekeken, blijkt dat *het hebben van een band* met de woning van groot belang is om zich mentaal eigenaar over de huurwoning te voelen. Eveneens is *het gevoel dat men controle* heeft over de woning belangrijk. Daarentegen lijkt *het investeren van ‘de zelf’* in de woning bijna geen significante relatie te hebben met de gevoelens van eigenaarschap. Als er specifiek op de sub-mechanismen wordt ingezoomd blijken de volgende sub-mechanismen significant van invloed zijn op het gevoel van eigenaarschap bij huurders van woningcorporaties.

- (f) Psychische nabijheid (voorkeur hebben voor de eigen woning)
- (d) De woning langdurig ervaren of gebruiken (eigen identiteit toevoegen)
- (c) Minimale controle van anderen (hoge mate van zelf controle)
- (b) De mogelijkheid hebben om de woning te bewerken of te beïnvloeden
- (e) Kennis en informatie vergaren over de woning
- (i) Het doen van een financiële investering in de woning

Rieuwerts (2014) laat duidelijk zien welke mechanismen van belang zijn bij de ontwikkeling van mentaal eigenaarschap. Dit geeft op het niveau van de mechanismen een aanvulling op het onderzoek van De Ruijter (2013). Hierdoor ontstaat er meer inzicht over de werking van het begrip mentaal eigenaarschap in de praktijk. Tot slot geeft Rieuwerts enkele aanbevelingen om mentaal eigenaarschap te stimuleren. Zij heeft het daarbij over ‘het inspelen op de woonwensen’, ‘meer faciliterend dan controlerend optreden’, ‘stimuleer financiële investeringen in de woning’, ‘wees faciliterend in de mogelijkheden voor woningaanpassing’ en ‘wees open en transparant’. Opvallend is dat dit soort aanbevelingen op dit moment al in de praktijk worden gebracht. Denk hierbij aan de vraaggestuurde ontwikkelingen zoals particulier opdrachtgeverschap en andere vormen zoals de klushuizen. De aanbevelingen van Rieuwerts zijn daarmee in lijn met de bevindingen van De Ruijter (2013). Zij gaf namelijk aan dat mentaal eigenaarschap het hoogst zou moeten zijn bij vraaggestuurde ontwikkelingen zoals particulier opdrachtgeverschap.

2.4 BEST PERSONS

In paragraaf 2.4 staat de persoon centraal of eigenlijk een ‘best perso(o)n’. Het zijn Van den Brink et al. (2012) geweest die het begrip ‘best persons’ hebben geïntroduceerd. Het is ontstaan naar aanleiding van een onderzoek waarin zij zochten naar personen die een belangrijke bijdrage leverden aan de leefbaarheid in de probleemwijk. Op basis van de literatuur worden best persons gedefinieerd als *“bijzondere personen met specifieke kenmerken, waardoor ze een uitzonderlijk goede bijdrage kunnen leveren bij de aanpak van problemen in achterstandswijken”*. Wat iemand uiteindelijk een best person maakt wordt in hoge mate bepaald door de interactie van maatschappelijke omstandigheden en persoonlijke kwaliteiten. Het gaat hierbij niet alleen om de kwaliteiten en gedragingen van afzonderlijke ‘best persons’, maar ook om de vraag hoe de interactie met een stedelijke, politieke en bestuurlijke omgeving vorm krijgt. Het gaat dus om de relatie tussen persoonskenmerken en een bepaalde context (Van den Brink et al., 2012, p. 18). Het onderzoek van Van den Brink et al. (2012) omslaat zeven deelaspecten: de individuele eigenschappen van best persons, de specifieke inzichten of vaardigheden, de waarden, het netwerk, zijn ze beschermd of ondersteund, de sociale omgeving en als laatste de match tussen gedrag en omgeving. Deze deelaspecten worden kort uitgewerkt zodat het handvatten kan geven voor het veldonderzoek naar de kwaliteiten van klushuisbewoners.

Allereerst wordt de context en het werkveld van de best person geschetst door te kijken naar de problematiek in achterstandswijken (2.4.1), daarna worden zijn professionele werkveld (2.4.2) en de verschillen tussen de systeemwereld en leefwereld (2.4.3) beschreven. Aansluitend wordt de elementaire typologie van de best person behandeld (2.4.4) en zijn plek in het werkveld (2.4.5). Deze paragraaf wordt afgesloten met de kwaliteiten van de ‘alledaagse doener’ (2.4.6).

2.4.1 PROBLEMATIEK IN ACHTERSTANDSWIJKEN

Er wordt vandaag de dag veel verwacht van zelfbeheer en het zelforganiserend vermogen van burgers. Zelfbeheer is een groot probleem in heterogene en kansarme wijken, omdat zij vaak geen goede bewonersorganisaties hebben. Er is weinig tot geen vermogen om zelf dingen op te lossen. Daarom is het relevant om na te gaan hoe er meer stabiliteit kan worden gebracht in bewonersinitiatieven en wat de rol van bewoners en professionals kan zijn in verhouding met medebewoners (Stokkum & Toenders, 2010). Tonkens (2014b) stelt in een lezing over actief burgerschap dat de hoge verwachtingen vaak versterkt worden vanuit een ideologisch oogpunt, maar ook vooral aangewakkerd door de huidige financiële positie van actoren. Tonkens stelt dat zelfbeheer erg hoge eisen stelt aan vrijwilligers, daarnaast is er een groot risico op klikjesvorming en veel mensen haken snel af bij teveel verantwoordelijkheid. Een gedeeld model zelfbeheer met professionals is daarom wel een beter idee, maar ook dan blijft er nog veel onduidelijk over de verantwoordelijkheidsverdeling.

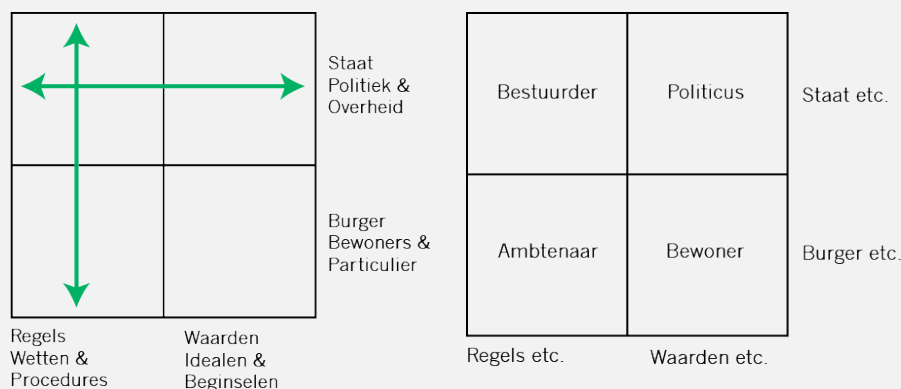
Naast zelfbeheer is er nog een ander probleem. Veel professionals en wetenschappers zijn er lange tijd vanuit gegaan dat fysieke ingrepen zouden helpen bij het verbeteren van wijken. Het is zeker waar dat sloop-nieuwbouw positieve effecten heeft, maar dan wel vaak bij degenen die in de nieuwe woningen gaan

wonen. Het is niet zo dat bewoners zich nu meer bij een buurt betrokken voelen (Van den Brink et al., 2012, p. 44). De auteurs concluderen dat er voor een verklaring en oplossing in de sfeer van veiligheid, leefbaarheid en bewonersparticipatie allereerst moet worden gekeken naar menselijke relaties en menselijk handelen. Deze stelling wordt breder onderschreven in de wetenschappelijke literatuur (RMO, 2014; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2013; Stokkum & Toenders, 2010; VROM-raad, 2006). Toch blijkt er in de praktijk een fors verschil te bestaan tussen het handelen van beleidsmakers aan de ene kant en de belevingswereld van wijkbewoners aan de andere kant.

Een belangrijk doel van bovengenoemde aanpak is dat men de kansen van bewoners wil verbeteren, ook wel sociale stijging genoemd (Van den Brink et al., 2012, p. 37). De VROM-raad (2006) concludeerde dat wijkaanpak niet alleen om de woningkwaliteit moet draaien, maar om de combinatie van een fysieke en sociale component. De huidige (kracht)wijkeraanpak staat ook onder discussie, zeker nadat het Sociaal en Cultureel Planbureau (2013) concludeerde dat de aanpak van de 40 aandachtswijken, waar in totaal ruim 1 miljard euro is besteed, vrijwel geheel heeft gefaald. Kort gezegd heeft het gevoerde krachtwijkenbeleid niet geleid tot de gewenste sociale stijging in de aandachtswijken in vergelijking met de controlewijken. Daarnaast is de veiligheid en leefbaarheid ook niet significant toegenomen in de buurt. Nog een hard resultaat is het feit dat de inzet van bewoners voor hun buurt gelijk is gebleven. Dit is opmerkelijk omdat het bevorderen van buurtparticipatie een van de kerndoelen van het beleid was. Blijkbaar is er een enorme mismatch tussen wat de overheid doet en wat burgers daadwerkelijk willen en nodig hebben.

2.4.2 PROFESSIONEEL WERKVELD

Van den Brink et al. (2012) betogen dat het professionele werkveld wordt gekenmerkt door een tweetal spanningen. Allereerst 'verticaal' in de relatie tussen het niveau van staat, overheid en politiek en aan de andere kant de belangen van burgers, bedrijven en andere maatschappelijke actoren. Het gaat hierbij om het overheidsbelang versus lokaal belang. De tweede spanning is 'horizontaal' omdat ze betrekking heeft op het onderscheid tussen de formele regels, de routines en de procedures van professionele organisaties enerzijds en de idealen, waarden of beginselen die deze organisaties aanhangen anderzijds. Dit speelveld kan worden verdeeld in vier kwadranten met elk hun eigen dynamiek.

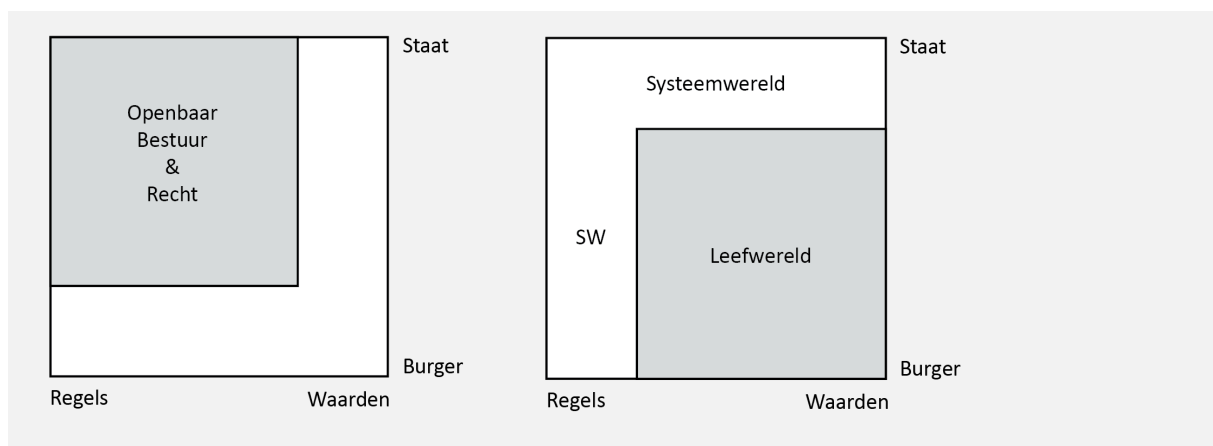

Figuur 2.8: Professionele werkveld in vier kwadranten (Van den Brink et al., 2012 p.147)

Het (1) *politieke* bedrijf opereert op het niveau van de staat, de overheid, de beleidsvorming waarbij het gaat om waarden, idealen of beginselen. Daarnaast is het (2) *bestuurlijke* domein eveneens op overheidsniveau, maar nu is de aandacht op de wetten, regels en procedures gevestigd. Het volgende (3) domein omvat *ambtenaren* en andere professionals die voor de uitvoering van beleid zorgen. Ze zijn vooral bezig met de uitvoering van de doelen die door anderen zijn vastgesteld. Ze werken volgens vaste procedures, maar komen veel in aanraking met burgers, bedrijven en andere maatschappelijke actoren. Het laatste domein (4) heeft betrekking op de burgers. Hier gaat het niet om formele regels, maar om waarden en doelen die het eigen belang behartigen. Dit zijn in schematische zin de vier contexten waarbinnen een best person zijn werk kan doen. In de volgende paragraaf worden de spanningsvelden beschreven waarbinnen ze moeten opereren.

2.4.3 SYSTEEMWERELD EN LEEFWERELD

Een groot deel van de problematiek in achterstandswijken wordt veroorzaakt door de verschillen tussen de systeemwereld van plaatselijk overheden en professionele organisaties en de leefwereld waarin het alledaagse leven van de wijkbewoner zich afspeelt. Weber (1922) beschreef het karakter van de systeemwereld als bureaucratisch verschijnsel al vroeg in de 20^e eeuw. Bureaucratie was in zijn ogen *'een specifiek soort organisatie die men zowel bij overheden als bij grootschalige ondernemingen kon aantreffen'*. Kenmerkend zijn de betaalde werknemers, formele regels en procedures, een functioneel hiërarchie, zakelijk verhoudingen en rationele machtsmiddelen. Habermas (1984) betoogt in Van den Brink et al. (2012) dat er een wezenlijk onderscheid is tussen de systeemwereld en leefwereld. *'De leefwereld is ons interpretatiekader waarmee we op onze manier naar de wereld kijken. Het is persoonlijk en vrijwillig'*. Kenmerkend voor de leefwereld is dat het vooral om communicatie gaat. Het gaat om verhalen over en betekenis geven aan gebeurtenissen. Maar ook om waarden die mensen gemeen hebben. In de leefwereld gaat het niet zozeer om strategische rationaliteit, maar om zingevende ervaringen. De leefwereld is organisch en vaste regels en procedures spelen daarbij een marginale rol. De spanningen tussen beide werelden zijn de afgelopen decennia flink gestegen. Dit komt volgens (Van den Brink et al., 2012) onder andere door de stijging van het opleidingsniveau en de steeds hogere eisen die men aan de publieke dienstverlening stelt.

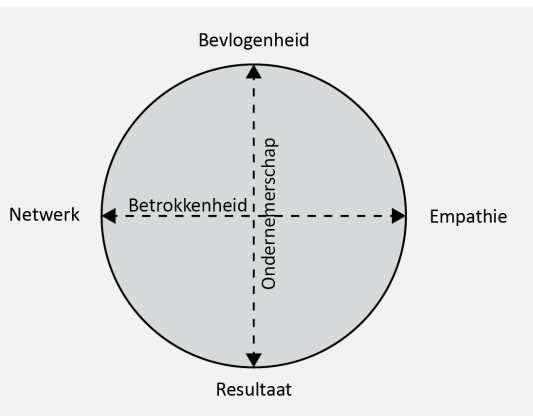
Figuur 2.9: Onderscheid tussen systeemwereld en leefwereld (Van den Brink, 2012 p.149)

Ondanks de hierboven geschetste tegelstelling verkeren veel burgers dagelijks in beide leefwerelden. Doorgaans vertoont de werksituatie alle kenmerken van de systeemwereld terwijl de thuissituatie tot de leefwereld behoort. Moderne burgers schakelen vrijwel moeiteloos tussen beiden, doordat de werelden vaak ruimtelijk en sociaal van elkaar gescheiden zijn. Het is dus geen probleem dat iemand op een zakelijke manier heel anders omgaat met zijn collega's dan in de thuissituatie, in veel gevallen versterkt het elkaar zelfs (Van den Brink et al., 2012).

Het grote probleem in achterstandswijken is dat bewoners en professionals stelselmatig langs elkaar heen praten. Van den Brink et al. (2012) laten vier moeilijkheden zien waarom de spanningen tussen systeem- en leefwereld in achterstandssituaties een extra gewicht krijgen. (1) Allereerst zijn er in achterstandswijken bovengemiddeld veel professionele organisaties actief. Hierdoor is er veel interactie tussen gezinnen en professionals. Gevolg is vaak dat de incongruentie tussen beide werelden extra opspeelt. (2) Daarnaast wordt de incongruentie nog verder vergroot door een verschil in houding tussen de modern gerichte professional en de minder modern gerichte bewoner. (3) Bovendien zorgt de aanwezigheid van veel migranten van niet-westerse achtergrond voor nogal wat ergernissen en misverstanden tussen autochtone en allochtone bewoners. (4) Ook lijkt er in Nederland steeds minder ruimte voor afwijkende voorkeuren en gedragingen en worden we als land steeds intoleranter. Dit alles heeft ervoor gezorgd dat veel problemen in de leefwereld van achterstandswijken niet meer worden begrepen door de modernere systeemwereld. Van den Brink et al. (2012) bepleiten daarom voor een professional die tussen de systeem- en leefwereld kan bemiddelen. Te midden van deze spanningen doen de best persons nuttig werk.

2.4.4 ELEMENTAIRE TYPOLOGIE

Van den Brink et al. (2012, pp. 150-151) stellen dat er twee dimensies zijn die samen een elementaire typologie vormen van een best person. Beide dimensies worden uitgesplitst in een objectieve en subjectieve kwaliteit. De dimensies zijn een bepaalde vorm van *ondernemerschap* en tegelijkertijd een hoge mate van *sociale betrokkenheid*. Deze kwaliteiten lijken beslissend te zijn voor het werk van een best person, juist doordat hij of zij deze twee dimensies voortdurend bespeelt.

Figuur 2.10: Elementaire typologie best persons (Van den Brink, 2012 p.151)

Ondernemerschap wordt subjectief geuit door het tonen van leiderschap en bevlogenheid, het uitdragen van een eigen visie en het aangrijpen van kansen en nemen van risico's. Vanuit de objectieve kant gaat het om het behalen van concreet resultaat en het zich niet laten afremmen door formele regels of procedures.

Betrokkenheid wordt objectief gekenmerkt door het hebben van een breed stedelijk netwerk en de mogelijkheid om verbinding te

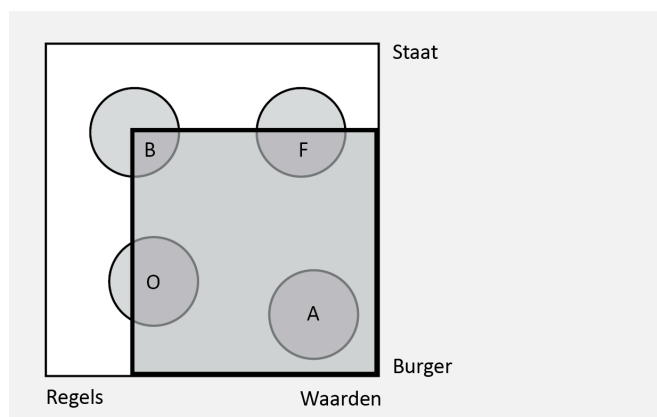
leggen tussen diverse initiatieven. De subjectieve kant gaat veel meer over duurzaam engagement, een empathische houding en persoonlijke betrekkingen met bepaalde personen of groepen.

Het is van doorslaggevend belang waar de best person zich op het politiek maatschappelijke speelveld bevindt en hoe hij ondernemerschap en betrokkenheid combineert. Het is afhankelijk van de context welke kwaliteiten in een bepaalde situatie de boventoon voeren. In feite komt het succes van best persons neer op een combinatie van drie factoren. Ten eerste een bepaalde *manier van optreden*. Best persons tonen ondernemerschap, betrokkenheid, werken aan zichtbaar resultaat, hebben een groot netwerk en kunnen empathisch handelen richting wijkbewoners. De tweede factor is dat ze in een *specifieke omgeving* optreden. In die omgeving zoekt de best person naar oplossingen voor spanningen die vaak voortvloeien uit de verschillen in systeem- en leefwereld. Juist in probleemwijken komen erg complexe situaties voor die vragen om de extra kwaliteiten van de best persons. Ten derde gaat het om de vraag of hun optreden *wordt gesteund* vanuit de bestuurlijke, organisatorische en/of politieke omgeving. Veel formele regels, bureaucratische procedures tasten de effectiviteit aan. Deze steun kan bijvoorbeeld komen vanuit een wethouder die een ingeslagen weg vanuit het gemeentehuis steunt (Van den Brink et al., 2012, pp. 161-162).

2.4.5 DE JUISTE MENSEN OP DE JUISTE PLAATS

De hierboven geschetste elementaire typologie wordt door Van den Brink et al. (2012) verder onderverdeeld in vier typen best persons (i.e. bruggenbouwers, frontliniewerker, sociaal ondernemers en alledaagse doeners) die elk op hun eigen manier te werk gaan. Zij bewegen zich elk op een andere plek in het politiek maatschappelijke speelveld. In elke situatie vraagt dat weer om een andere benadering. Hieronder volgt een beknopte samenvatting van alle vier de typen en hun plaats in het speelveld.

Bruggenbouwers (B) zijn continu bezig om verbindingen te slaan tussen uiteenlopende groepen, personen, of domeinen in de stad. Ze zijn niet perse resultaat gericht, maar op het starten, het in stand houden, het verbreden of verbeteren van de maatschappelijke dialoog. Dit strekt zich per definitie uit over meerdere kwadranten. Bruggenbouwers heffen juist spanningen op tussen meerdere domeinen. De wijkagent zou zo'n bruggenbouwer kunnen zijn.

Figuur 2.11: Vier typen best persons en hun plek in het professionele werkveld (Van den Brink 2012 p 161)

Frontlinie werkers (F) hebben juist hun thuisbasis in de systeemwereld. Ze treden op namens hun organisatie en ontlene daar ook hun gezag aan. Kenmerkend is dat ze vanuit hun functie diep in het leven van bewoners kunnen doordringen en proberen zo door betrokkenheid en ondernemerschap een tastbaar resultaat te boeken. Een frontliniewerker zou iemand van bureau jeugdzorg kunnen zijn.

Sociaal ondernemers (O) worden gekenmerkt door bevologenheid en empathie en komen daarmee het beste tot hun recht midden in de samenleving. Het verschil met de alledaagse doener is dat ze een breder netwerk hebben en zo bewust contact zoeken met professionele organisaties. Ze overbruggen net als frontliniewerkers twee werelden, maar dan niet zozeer tussen overheid en burgers, maar tussen wijkbewoners en professionele instellingen (Van den Brink, Engbersen, & Dorenbos, 2015)

Alledaagse doeners (A) zijn bij voorkeur aan de slag buiten het bereik van de overheid en professionele organisaties. Het wijkleven is hun meest natuurlijke omgeving. Ze komen beter tot recht in de leefwereld dan in de systeemwereld. Het zijn vrijwel altijd burgers die in deze typologie passen. In het veldonderzoek staan de bewoners van kluswoningen centraal. Daar wordt de alledaagse doener in de volgende paragraaf verder uitgewerkt.

2.4.6 DE ALLEDAAGSE DOENER

Volgens Bolt and Maat (2005) is een bepaald leefbaarheidsprobleem de belangrijkste reden voor bewoners om zich in te zetten voor de aanpak van hun wijk. De alledaagse doener is zo'n bewoner die zich actief gaat inzetten voor zijn buurt. In de bestuurs- en beleidsmatige wetenschappelijke literatuur worden actieve bewoners aangeduid als Everyday Makers (Bang & Sørensen, 1998) of Everyday Fixers (Hendriks & Tops, 2005). In de Nederlandse context wordt over de 'alledaagse doeners' gesproken (Bosch & Pennen, 2009; Van den Brink et al., 2012; Wijdeven & Hendriks, 2010). Het zijn actieve bewoners die het talent hebben om burgerinitiatieven te organiseren en te trekken. Zij nemen de ruimte die hen beleidsmatig wordt gegeven en vullen deze in. Bang and Sørensen (1998) hebben de Everyday Makers uitgewerkt in acht algemene principes.

- *Do it yourself* – Kom in actie en wacht niet op de overheid. Zoek naar oplossingen voor concrete problemen, maar pas op dat je niet alles alleen moet doen.
- *Do it where you are* – Als je zoekt naar oplossingen, kijk niet naar het gemeentehuis, maar zoek het in je directe buurt. Alles begint bij jezelf en je burens, maar kijk ook verder dan je neus lang is.
- *Do it for fun but also because you find it necessary* – Vindt de juiste balans tussen plezier hebben en het zoeken naar concrete, tastbare en structurele verbeteringen voor de lokale gemeenschap.
- *Do it ad hoc and part-time* – Alles kost veel tijd, maar houdt ruimte voor flexibel handelen. Pas op dat je geen gevangene wordt van het subsidiesysteem.
- *Do it concretely rather than ideologically* – Idealen geven iets een doel, maar het zijn de pragmatische en concrete oplossingen die verandering scheppen.
- *Do it responsibly and show trust in yourself* – Neem verantwoordelijkheid en vertrouw jezelf.
- *Do it with tact and with respect for the differences of others* – Krijg gevoel voor wat mensen echt beweegt. Probeer alle culturen en etniciteiten mee te krijgen in je plannen, zowel met tact als door een directere benadering.
- *Do it by looking at expertise as an other rather than as the enemy* – Als je concrete resultaten wilt boeken moet je met andere expertises gaan samenwerken.

Figuur 2.12: Acht algemene principes voor de Everyday Makers (Bang en Sørensen, 1998)

Volgens Bang and Sørensen (1998) had de introductie van de Everyday Maker alles te maken met het ontstaan van een *'democracy from below'*. Er moet meer aandacht komen voor de veranderende rol van de bewoners binnen de lokale politiek. Publieke besluitvorming is namelijk geen exclusieve taak voor de overheid. De onderliggende veronderstelling is dat het klassieke hiërarchische model van publieke besluitvorming niet goed werkt (Hendriks & Tops, 2005). De opkomst van de alledaagse doener past goed in de verschuiving van 'government' naar 'governance'. Government is het klassieke systeem waarin een democratisch gekozen bestuur binnen een stelsel van regels opereert. In tegenstelling tot dat is governance een open pluriform bestuur waarbij betrokken partijen partnerships vormen, met of zonder overheid. Bewoners zijn dus partij in een partnership. Hiërarchische relaties en wettelijke kaders zijn daarbij niet van belang. In plaats daarvan gaat het om spontaan initiatief en het vormen van coalities (Bosch & Pennen, 2009). Voor bewoners betekent governance dat ze door eigen initiatief verandering kunnen teweeg brengen. Daarbij is een trekker nodig die zich inhoudelijk aan een initiatief verbindt en anderen meeneemt in zijn enthousiasme. (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2012). De alledaagse doener is zo'n trekker die de aanwezige beleidsruimte opmerkt en aan de slag gaat.

Samenvattend schetsen Hendriks and Tops (2005) de alledaagse doener als iemand met veel contacten en een natuurlijke antenne om te weten wat er speelt op lokaal niveau. De alledaagse doener is een aanjager, die veel projecten opstart en daarna doorgeeft aan anderen. Financiële en technische uitvoering zijn niet zijn sterkste punten, maar hij floreert in het vormen van relaties. Hij verhoogt het enthousiasme en fungeert als een klankbord, spreekbuis en megafoon voor zijn achterban. Zijn communicatie is rechttoe rechtaan, zonder aanzien van de persoon. Zijn hart ligt in de buurt en hij verwacht dat ook van andere bewoners.

Kortom de alledaagse doener verwezenlijkt op eigen initiatief kleine concrete projecten door ruimte te nemen en samen te werken. Hij is in de eerste plaats initiatiefrijk en resultaatgericht, voornamelijk denkend in concrete projecten. Om dit te realiseren is hij of zij een goede netwerker en lobbyist naar externe partijen, en enthousiasmerend en bereikbaar voor de eigen groep. De voorgenomen initiatieven drijven altijd op samenwerking, daarom is de alledaagse doener organisatorisch vaardig. Een voorwaarde voor succes is dat de beleidsomgeving openstaat voor partnerships met bewoners (Bosch & Pennen, 2009).

Ook Wijdeven and Hendriks (2010, p. 52) vatten de alledaagse doener samen, waarbij er veel overlap is met voorgenoemde bronnen. De alledaagse doener springt in het oog door de focus op de situationele logica in plaats van institutionele logica. De belangrijkste eigenschappen zijn de doe-het-zelf mentaliteit, maar ook het samenwerken met professionals of ambtenaren wanneer het functioneel is. Ze beseffen goed dat 'laten zien' soms beter werkt dan 'vertellen'. Het is essentieel om een alledaagse doener bewegingsruimte te geven en geen procedurele drempels. Daarnaast heeft hij de assistentie van andere bewoners nodig bij de uitvoering. Waardering en aandacht van derden mogen op cruciale momenten niet ontbreken. Een belangrijkste valkuil is dat het succes en de duurzaamheid daarvan vaak afhangen van slechts een paar individuen. Daarnaast is de manier van werken van de alledaagse doener niet altijd verenigbaar met de bureaucratische procedures.

2.5 THEORETISCH BETOOG

In deze laatste paragraaf worden de belangrijkste theoretisch bevindingen samengebracht. De vier kernthema's hebben voor een overvloed aan informatie gezorgd waarbij de kern in dit betoog is opgenomen. Door deze paragraaf wordt er een brug naar het veldonderzoek geslagen. Het betoog wordt afgesloten met drie hypothesen die in het volgende hoofdstuk worden vertaald naar de analytische gespreksthema's waardoor het veldonderzoek gestructureerd kon worden.

2.5.1 DE NOODZAAK VAN BEWONERSPARTICIPATIE

In dit onderzoek wordt er bestudeerd wat de bijdrage van de klushuisbewoners zijn aan de verbetering van de leefbaarheid in de achterstandswijk. Van den Brink et al. (2012) stellen dat er in deze wijken weinig tot geen vermogen is om zelf problemen aan te pakken en op te lossen. Dit wordt vooral veroorzaakt door een homogene bevolkingssamenstelling die weinig maatschappelijk en economisch perspectief kent. Het lukt deze mensen niet om aansluiting te vinden in de leefwereld bij de middenklasse. Hierdoor is men erg afhankelijk van allerlei soorten instituties uit de systeemwereld. Hierdoor verslechtert het zelforganiserend vermogen van de buurt. Dit wordt steeds problematischer als de klassieke verzorgingsstaat verder begint op te schuiven naar een participatiesamenleving. Een samenleving waar *wij* het zelf moeten *doen*. Daarom is het relevant om na te gaan hoe er meer zelforganiserend vermogen kan worden gecreëerd in deze buurten. Met de context van de achterstandswijk in het achterhoofd worden er in dit theoretisch betoog enkele theoretisch lijnen geschetst die samen een model vormen waarin het duidelijk wordt hoe bewonersinitiatief kan worden gefaciliteerd en welke kwaliteiten daarbij zouden kunnen helpen.

In de actuele literatuur wordt er veel over bewonersinitiatief, bewonersparticipatie en actief burgerschap gesproken. Het is schijnbaar belangrijk om een goed beeld te kunnen vormen van burgers die succesvol participeren (Bolt & Maat, 2005; Houweligen et al., 2014; Oude Vrielink & Wijdeven, 2011; Stokkum & Toenders, 2010; Verhoeven & Oude Vrielink, 2012; Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2012; Wijdeven et al., 2013; Wijdeven & Hendriks, 2010). Voor dit onderzoek waarbij bewonersparticipatie een centraal thema is, wordt de definitie van Van Marissing (2008) als uitgangspunt gehanteerd, namelijk "*de mate waarin bewoners actief zijn in hun buurt, onder andere door betrokkenheid bij het beleid*". Het gaat kortweg gezegd om "*de actieve deelname van bewoners*". Door te participeren zouden bewoners zich meer betrokken en verbonden moeten voelen met de buurt. Dit is belangrijk op het moment dat overheden en andere semi-publieke instituties de financiële armslag niet meer hebben om in alle vragen te kunnen voorzien. Burgers mogen, wanneer dat mogelijk is, zelf actief verantwoordelijkheid nemen voor zichzelf en de directe omgeving. Dit is de kern van de participatiesamenleving. In deze samenleving speelt de overheid een meer bescheiden rol die vooral gericht is op het in positie brengen van bewoners.

2.5.2 DE ROL VAN OVERHEDEN

De afgelopen decennia is de kloof tussen overheid en burgers steeds groter geworden (RMO, 2014; Van den Brink et al., 2012). Dit komt doordat er steeds

meer verantwoordelijkheden zijn uitbesteed aan allerlei (semi-)publieke instanties. Hierdoor zijn veel burgers passief geworden met betrekking tot het overheidsbeleid (Raatgever, 2011). Met de intrede van de participatiesamenleving wil de overheid zijn eigen rol gaan veranderen. Om hier richting aan te geven worden twee beleidslijnen gehanteerd om bewonersparticipatie aan te moedigen (Wijdeven et al., 2013). Ten eerste een *generieke beleidslijn*. Hierbij vertrouwd de overheid op het initiatief en de creativiteit van burgers. Burgers initiëren en de overheid faciliteert. Deze generieke beleidslijn voldoet niet in achterstandswijken, omdat daar het zelforganiserend vermogen ontbreekt. Daarom hanteert de overheid in achterstandswijken een *specifieke beleidslijn*. Hierbij heeft de overheid een tussenpositie. Zij zijn zowel aanjager van initiatief, maar ook stimuleerders van initiatief. De burgers worden verleid tot het nemen van initiatief en ontvangen daar ondersteuning voor vanuit de overheid.

Het is voor overheden van belang dat ze gaan begrijpen dat ze het beleid niet vanuit een ivoren toren kunnen maken. Beleidsmakers zullen moeten gaan begrijpen waar de nood ligt in de wijk en daarbij moeten ze afstand nemen van hun eigen vooronderstellingen. Bewonersparticipatie in het bijzonder zal van binnenuit de wijk moeten komen en daarbij moet er voor gestuurd worden op wat er wél in de wijk aanwezig is in plaats van alleen de tekortkomingen te benoemen. De vraag vanuit de overheid zal moeten veranderen van ‘hoe kunnen wij, de beleidsbepalers, het actieve burgerschap van de bewoners bevorderen?’ naar ‘hoe kunnen wij, de spaarzame bewoners die zich voor hun wijk willen inzetten zoveel mogelijk steun bieden?’ Op deze manier wordt initiatief beloond en gestimuleerd.

2.5.3 LEIDT EEN BEPAALDE BELEVING OF ERVARING TOT PARTICIPATIE?

In het voorgaande is betoogd dat overheden en bewoners een andere rol zullen krijgen in een veranderende maatschappij. Daarom is het nodig om te begrijpen op welke manier bewonersparticipatie kan worden aangemoedigd en kan worden gefaciliteerd, zodat overheden en bewoners in beweging kunnen komen. De theorie geeft hier richtaanwijzers voor die zijn onderverdeeld onder de ervaringen in de buurt, de contacten in de buurt en tot slot de kwaliteiten van best persons.

Allereerst relativeren Stokkum and Toenders (2010) het streven om in achterstandswijken voor een meer gemengde bevolking te zorgen. De beoogde effecten zouden ernstig worden overschat. De nieuwe huizenbezitters en oude bewoners van de buurt zouden veelal langs elkaar heen leven, doordat ze beide met een andere horizon leven en werken. Homogeniteit is meestal bevorderlijk voor de sociale cohesie in de buurt, maar door juist te differentiëren wordt de buurt heterogener en zou de sociale cohesie gaan afnemen.

Bolt and Torrance (2005) betogen dat sociale cohesie gaat over het hebben van *sociale contacten in de buurt* (ingegeven door de wens om de eigen individuele leefstijl tot uitdrukking te brengen) als ook het *gevoel van verbondenheid* (ingegeven door de beleving deel uit te maken van een collectief). Een gevoel van verbondenheid verminderd ook de neiging om te gaan verhuizen. Ook zou het gevoel van verbondenheid moeten leiden tot positieve effecten op onder andere actief burgerschap (Wijdeven et al., 2013). Verder merkten zij op dat mensen doorgaans een woonsituatie ambiëren die overeenkomt met hun feitelijk of anders wel gewenste sociale status. Forrest and Kearns (2001) hebben sociale cohesie op

buurniveau verder uitgewerkt. Zij stellen dat *identificatie met de buurt* cruciaal blijkt te zijn. Dit zorgt namelijk voor gevoelens van trots, verbondenheid of een bepaald imago over de buurt. Daarom kan de keuze voor een woonomgeving ook een manier zijn om uitdrukking te geven aan iemands levensstijl. Stokkum and Toenders (2010) stellen dat identificatie met de buurt een trigger is voor bewoneractivisme. Ook De Ruijter (2013) stelt op basis van Pierce et al. (2003) dat identificatie zou moeten leiden tot gevoelens van eigenaarschap, wat vervolgens burgerschap, verantwoordelijkheid of het nemen van risico als positief gevolg heeft. Daarentegen zou plaatsgehechtheid negatief gerelateerd worden aan activisme. Op het moment dat er zich veranderingen voordoen, ervaart men dat alsof er wat wordt afgenomen of dat men tekort wordt gedaan. Ook dit is een vorm van eigenaarschap, maar dan met meer negatieve gevolgen zoals het willen hebben van exclusieve controle over een object (Pierce et al., 2003).

Met betrekking tot de ontwikkeling van mentaal eigenaarschap stelt Rieuwerts (2014) dat *ergens een band mee hebben* voor de grootste ontwikkeling zorgt van eigenaarschap. Ergens een band ligt dichtbij termen als betrokkenheid, participatie en verbondenheid. Dit bevestigt de veronderstelling van Breiting (2008) dat het niveau van eigenaarschap de betrokkenheid en motivatie van een persoon tot een object beïnvloed. Breiting veronderstelt een directe wederkerige relatie tussen participatie en de mate van mentaal eigenaarschap. Ten tweede geeft Rieuwerts (2014) aan dat het *gevoel dat men controle heeft* eveneens belangrijk is voor het gevoel van eigenaarschap. Dit gevoel ontstaat door minimale controle van anderen en de mogelijkheid om zelf een woning te bewerken of te beïnvloeden. Het is te verwachten dat deze aspecten in meer of mindere mate bij bewoners van kluswoningen worden teruggevonden. Klushuisbewoners zouden in verhouding tot andere vormen van woningontwikkeling een hoge mate van eigenaarschap kennen (De Ruijter, 2013).

Houwelingen et al. (2014) stellen dat participatie niet alleen tot identificatie leidt, maar dat men ook een gemeenschappelijke opvatting gaat ontwikkelen over een bepaald algemeen belang. Sanders (2014) concludeert dat bewonersparticipatie ontstaat rondom het eigen belang van één of meerdere burgers of omdat er ergernis is over een maatschappelijk probleem in de woon- en leefomgeving. Ook Wong (2014) geeft het eigen belang aan als belangrijk motief voor participatie. In dat licht stelt Van Marissing (2008) dat tevredenheid met de buurt juist tot minder participatie leidt. Andersom is het ook zo dat een slecht imago van de buurt de opgave te groot kan maken. Zo kan een gebied als te onveilig worden beschouwd (Sanders, 2014). Door eerst een bepaalde mate van veiligheid en leefbaarheid te realiseren kunnen bewonersinitiatief en investering doelmatig worden ingezet (Larsen & Marlet, 2012).

2.5.4 CONTACTEN ALS HULPMIDDEL TOT PARTICIPATIE?

Het formuleren van een gedeelde toekomstverwachtingen (*imagined community*) zou van wezenlijk belang zijn om actief burgerschap te bevorderen. Allereerst verwerpen Stokkum and Toenders (2010) het idee dat de sociale banden tussen bewoners een basis vormen waardoor er een gedeelde toekomstverwachting ontstaat. Zij verdedigen de omgekeerde causaliteit en stellen dat het gezamenlijk aanpakken van problemen een vermeerdering van het sociale kapitaal, de sociale

banden tot gevolg heeft. Het zijn niet de sociale bindingen die fungeren als katalysator, maar de gedeelde verwachting dat participatie tot veranderingen zal leiden die de moeite waard zijn. Ook Bolt and Torrance (2005) stellen dat de nadruk op sociale contacten onterecht is omdat ze voortvloeien uit een bepaalde beleving van de buurt.

Netwerken en contacten kunnen alleen zinvol zijn als mensen geloven dat ze in die verbanden zaken kunnen verwekelijken. Daarom pleiten Stokkum and Toenders (2010) voor een duurzame overlegstructuur in de wijk. Hierin moeten burgers en professionals samen participeren. In de zwakkere wijken werken korte termijn projecten niet en succes kan alleen worden geboekt door duurzaam commitment. De enorme verschillen tussen de systeemwereld van de beleidsbepalers en de leefwereld van de wijkbewoners wordt vaak enorm onderschat. De rol en houding van overheden, politie en sociale professionals maken hierbij het verschil. Zij kunnen een brugfunctie vervullen tussen beleid en realiteit in de buurt (Van den Brink et al., 2012). Zo betoogt Sanders (2014) dat ontmoetingsplekken van wezenlijk belang zijn om groepsvorming te stimuleren. Elkaar ontmoeten wordt gemakkelijker als men met gelijkgestemden woont. Daarnaast stellen Huygen et al. (2012) dat wederkerig vertrouwen en het geloof dat het initiatief ertoe doet van groot belang zijn voor het succesvol laten zijn van initiatief. Ook werkt de waardering van een belangrijk publiek persoon als een 'duwtje of steuntje in de rug' (Houwelingen et al., 2014; Oude Vrielink & Wijdeven, 2011).

2.5.5 DE KWALITEITEN VAN BEST PERSONS ALS SPIEGEL

In het voorafgaande is betoogd waarom bewonersparticipatie nodig is en waarom het lastig te realiseren is in achterstandswijken. Daarna zijn er een aantal factoren geschetst die bewonersparticipatie proberen te verklaren. Het is duidelijk geworden dat participatie van bewoners niet vanzelf ontstaat. Daarom is er gezocht naar sprekende voorbeelden van mensen die een actieve rol spelen rondom participatie in de omgeving van een achterstandswijk. Het gaat hierbij om rolmodellen en trekkers van initiatief die anderen aanzetten tot meedoen in de samenleving. In de bestuurlijke literatuur spreekt men dan over best persons. Door deze best persons te typologiseren ontstaat er een set van eigenschappen die kan worden gebruikt om andere mensen te toetsen. In essentie worden best persons gekenmerkt door een vorm van *ondernemerschap* en *sociale betrokkenheid*. De kracht van de best person licht in het feit dat hij die twee dimensies continu combineert op zijn plaats ergens op het politiek maatschappelijke speelveld.

De definitie van best persons laat zien dat het gaat om bijzondere personen met specifieke kenmerken, waardoor ze een uitzonderlijk goede bijdrage kunnen leveren aan de leefbaarheid in achterstandswijken. Naast de eerder genoemde specifieke kenmerken, wordt hun succes ook bepaald door de omgeving waarin ze optreden en de ondersteuning die ze krijgen van derden. Als er verder wordt ingezoomd op de bewoner als best person wordt er in de literatuur gesproken over de alledaagse doener (Bang & Sørensen, 1998; Bosch & Pennen, 2009; Hendriks & Tops, 2005; Van den Brink et al., 2012; Wijdeven & Hendriks, 2010). Deze alledaagse doener kan gevat worden in de volgende 20 eigenschappen c.q. kwaliteiten. Deze kwaliteiten fungeren als spiegel voor de klushuisbewoners tijdens het empirisch onderzoek .

Als de theorie omtrent de best persons verder wordt toegepast op de volkshuisvesting is er veel overlap met de klushuisbewoners. Beide nemen ze verantwoordelijkheid en tonen ze initiatief. De klushuizen in Rotterdam zijn een goed voorbeeld waarbij mensen zelf een huis opknappen in overwegend achterstandswijken waar zij normaliter nooit geïnvesteerd zouden hebben. Door de kans van de kluswoning deed men dit toch. Vanuit beleidsmatig opzicht worden de klushuisprojecten gezien als een vorm van *gentripunctuur*. Hierbij streeft men naar een fysiek én sociaal gezonde wijk, waarbij de veronderstelling is dat de nieuwe aangetrokken welgestelde groep bewoners niet alleen zorgt voor een verandering in de gebouwde omgeving, maar dat deze groep een blijvende actieve en betrokken rol blijft spelen in de buurt (Sparenberg, 2012).

20 (gedrags-)eigenschappen cq. kwaliteiten van de alledaagse doener	
1. Samenwerken	2. Initiatiefrijk
3. Resultaatgericht	4. Doe-het-zelf mentaliteit
5. Concrete projecten	6. Goede netwerker
7. Veel contacten en vormt relaties	8. Lobbyist
9. Enthousiasmerend	10. Bereikbaar
11. Organisatorisch vaardig	12. Beleidsomgeving als partner
13. Samenwerken met systeemwereld	14. Weet wat er lokaal speelt
15. Aanjager en doorgever	16. Klankbord en spreekbuis
17. Communiceert rechttoe rechtaan	18. Krijgt bewegingsruimte
19. Geen procedurele drempels	20. Waardering en aandacht nodig

Figuur 2.13: Eigenschappen en kwaliteiten van de alledaagse doener (eigen ill.)

2.5.6 VAN THEORIE TOT HYPOTHESEVORMING

Door middel van het praktijkonderzoek wordt er onderzocht welke kwaliteiten de klushuisbewoners hebben en op welke manier zij zich inzetten voor de woonomgeving en daarbij dus actief participeren. Op basis van bovenstaand theoretisch betoog zijn er drie hypothesen geformuleerd die door middel van de laatste drie onderzoeksvragen worden beantwoord. Tevens zijn er per hypothesen enkele aandachtspunten geformuleerd die worden meegenomen bij de interviews.

Hypothese 1: Klussers zullen een grote mate van overeenkomst vertonen met de kenmerken van *best persons*;

Het lijkt er sterk op dat klussers op hoofdlijnen dezelfde belangrijke kwaliteiten hebben als best persons. Daarnaast worden de klussers gezien als een tolerante doelgroep die openstaat voor de diversiteit van de stad waardoor ze sneller interactie zullen aangaan met hun directe omgeving en die positief beïnvloeden. Daarom wordt er tijdens het veldonderzoek gelet op de volgende aandachtspunten.

- Klussers laten *ondernemerschap* (door klusproject) en *betrokkenheid* (in het collectief en de woonomgeving) zien;
- Klussers kunnen niet zonder de *welwillendheid van de systeemwereld*;
- Klussers hebben een *voortrekkersrol* en tonen lef, initiatief en verantwoordelijkheid.

Hypothese 2: Klussers zullen geneigd zijn om tijdens of naar het klushuizenproject zich ook positief in- en voor de buurt in te zetten door *participatie* en bewonersinitiatief;

Klussers verhuizen omdat hun huidige woning niet voldoet aan hun woonwensen. Een kluswoning geeft hen de mogelijkheid om voor een relatief lage aankoop prijs veel ruimte te kopen waarin ze ook hun creativiteit kwijt kunnen. Een tijdlang klussen is al een vorm van participatie. Tijdens het veldonderzoek wordt er in het bijzonder gelet op deze factoren die bewonersparticipatie kunnen verklaren:

- Bewonersinitiatief ontstaat rondom het *eigen belang van één of meerdere burgers*, omdat er ergernis is over een probleem in de woonomgeving.
- Er is een belangrijke rol weggelegd voor de verbeelding. Het formuleren van een *gedeelde toekomstverwachting* bevordert de identificatie en verbondenheid met de buurt en daardoor participatie;
- *Ontmoetingsplekken* en een *duurzame overlegstructuur* zijn van wezenlijke belang om participatie te laten ontstaan en te blijven faciliteren;
- *Wederkerig vertrouwen, waardering en geloof* dat initiatief er toe doet zijn kernwoorden waar participatie door staat of valt

Hypothese 3: Klussers zullen een hoge mate van *mentaal eigenaarschap* hebben met betrekking tot het klushuis – en mogelijk ook met betrekking tot de buurt.

Het is de vraag in hoeverre de klussers mentaal eigenaar zijn van hun klushuis, maar eveneens over de woonomgeving. Er is reden om te veronderstellen dat de kwaliteiten van klushuisbewoners en best persons op elkaar lijken. Als dat bevestigd kan worden is er ook een link tussen mentaal eigenaarschap en de buurt aangezien de literatuur een wederkerige relatie veronderstelt tussen mentaal eigenaarschap en participatie.

- Mentaal eigenaarschap wordt veroorzaakt door ergens in te *investeren*, ergens een *band mee* te hebben en/of door *controle over* een object.
- Mentaal eigenaarschap en participatie zijn evenredig gerelateerd;
- Mentaal eigenaarschap wordt uitgedrukt in een mentale conditie die zowel cognitief (ergens mee *identificeren*) als affectief (*binding* ervaren) is.

Figuur 2.13: Plaats van de hypothesen in het conceptueel model (eigen ill.)

In deze paragraaf worden de verschillende onderzoekstechnieken toegelicht. Allereerst is er literatuuronderzoek gedaan van waaruit er een theoretisch model is geconstrueerd. Dit theoretisch model geeft input voor het empirisch onderzoek. Deze paragraaf verantwoord waarom er voor case studie onderzoek is gekozen en welke selectie criteria er zijn gehanteerd bij het bepalen van de cases voor het empirisch onderzoek. Ten slotte wordt er een toelichting gegeven op de semigestructureerde diepte interviews.

3.1 AANPAK VELDONDERZOEK – CASE STUDIE ONDERZOEK

“A case study is an *empirical inquiry* that investigates a *contemporary phenomenon* within its *real life context*, especially when the boundaries between phenomenon and context are not clearly evident. Case studies emphasize a *detailed contextual analysis* of a *limited number of conditions* and their *relationships*” (Yin, 2003).

Volgens Yin gaat het bij case studie onderzoek om een empirisch onderzoek, waarin een actueel verschijnsel wordt onderzocht in de reële wereld. Bij een case studie ligt de focus op een gedetailleerde analyse van de context. Hierin worden een gelimiteerd aantal aspecten en relaties onderzocht. Of zoals Kumar (2011, p. 126) het uitlegt: “The case(s) you select become(s) the basis of a *thorough, holistic and in-depth exploration* of the aspects you want to investigate”. Bij case studie onderzoek ligt de focus niet op het ontdekken van universele, generaliseerbare waarheden of causale verbanden, maar op het *verkennen, ontdekken en beschrijven van een verschijnsel in zijn context*. Volgens Kumar (2011, p. 127) zijn er drie redenen wanneer case studies geschikt zijn als onderzoeksmethode:

- Een case studie is erg handig bij het verkennen van een gebied waar weinig bekend is of wanneer een situatie, fenomeen of object vraagt om een holistische benadering.
- Een case studie benadering is aan te raden wanneer de focus van het onderzoek ligt op het uitgebreid verkennen en begrijpen in plaats van het te bevestigen of te kwantificeren.
- Een case studie geeft een overzicht en diepgaand begrip van de processen, acties en de dynamiek binnen de eenheid van studie, maar er is ‘geen’ mogelijkheid om de resultaten te generaliseren naar niet bestudeerde cases.

Ook Swanborn (2008) stelt dat probleemstellingen waarbij het gaat om gedetailleerde kennis en het op elkaar betrekken van sociale relaties en percepties goed geschikt zijn voor een case studie onderzoek. Miles and Huberman (1994) geven twee redenen om kwalitatief onderzoek te doen. Allereerst gebruik je kwalitatief onderzoek als je geïnteresseerd bent in de ‘betekenis van een actie’ en ten tweede als de ‘essentie om mensen, objecten en situaties’ gaat.

Vanuit de literatuur komt duidelijk naar voren waarom de case studie methode voor dit onderzoek zeer geschikt is. Het geeft een praktische handvat om onderzoek te doen naar de complexe real-life situatie waarin bewoners leven. In dit onderzoek zal blijken dat de respondenten elk een eigen paradigma houden op de werkelijkheid van de buurt waarin ze leven. Er zal veel overeenstemming zijn, maar ook veel nuance. Door de holistische benadering van de case studie methode kan er

een zo waarheidsgetrouw beeld worden geschept en wordt geprobeerd enkele theoretische lijnen te toetsen.

Flyvbjerg (2006) weerlegt enkele kritische tegenwerpingen waarom men geen case studie onderzoek zou moeten doen. Deze critici betogen dat er een neiging is om de van tevoren vastgestelde opinie van de onderzoeker teveel van invloed te laten zijn op de uitkomsten van het onderzoek. Hierdoor is er geen goede waarheidsgetrouwe controle (*verificatie*) mogelijk. Eveneens wordt betoogd dat een kleine hoeveelheid case studies geen stevige grond geeft voor de betrouwbaarheid en generaliseerbaarheid van de uitkomsten uit het onderzoek. Er wordt betoogd dat algemene context onafhankelijke kennis meer waarde heeft dan concrete praktische context afhankelijke kennis. Deze kritiek is zeer terecht maar de meeste kritiek kan worden gepareerd door gebruikt te maken van triangulatie, wat wil zeggen dat de onderzoeksdata door verschillende onderzoeksmethoden is vergaard.

By applying triangulation through using different sources of data and research techniques the validity of research results increases (Jick, 1979).

Miles and Huberman (1994), maar ook Yin (2003, pp. 114-116) betogen in relatie tot triangulatie dat de onderzoeksresultaten beter kunnen worden gevalideerd als er gebruik wordt gemaakt van verschillende data verzamelingstechnieken (i.e. reviewen van literatuur en documenten, (groep)interviews, vragenlijsten en observaties), verschillende data analysetechnieken (i.e. afbeeldingen, schema's, structuren) en verschillende technieken voor het schrijven van conclusies (i.e. eigen interpretatie van de bevindingen, kritische review van anderen, testen in de praktijk).

De interviews dienen als belangrijkste bron van data voor het veldonderzoek. De data uit de interviews wordt valideert door eigen observaties, documentanalyses en expert interviews met beleidsbepalers binnen de gemeente Rotterdam. De conceptversie van de bevindingen is na de interviews ook nog eens gecheckt door de respondenten op volledigheid en correctheid.

Het generaliseren van case studie resultaten over een grotere populatie is vaak erg lastig en moet ook niet als hoofddoel van dit type onderzoek worden geschouwd. Yin (2003) beschouwt een case als een experiment om een veronderstelde theoretische propositie mee te toetsen. Niederkofler zegt in Swanborn (2008) iets soortgelijks: *“The case study investigator’s goal is not to demonstrate the validity of an argument for statistical populations or universes. Rather, he aims to create and expand rich theoretical frameworks that should be useful in analysing similar cases”*. Het gaat dus bij deze case studies niet om het generaliseren van een steekproef naar een grotere populatie, maar om het *generaliseren van analytische of theoretische resultaten naar een theorie of model*. Swanborn (2008) wijst er op dat er tijdens het rapporteren van de onderzoeksresultaten gemakkelijk ongelukkige fouten kunnen worden gemaakt met betrekking tot het generaliseren van de onderzoeksresultaten. Er is namelijk een groot verschil tussen de daadwerkelijke gevonden resultaten uit de onderzochte cases en de onderzoeksconclusies met betrekking tot niet-onderzochte cases. Het is moeilijk om resultaten te generaliseren naar andere niet-onderzochte gevallen.

3.2 CASE SELECTIE CRITERIA

Een belangrijke selectie criteria is de keuze tussen breedte of diepte case studies. Breedte case studies omhelzen een groter aantal cases waarbij er wordt geprobeerd te begrijpen welke variëteiten er zijn binnen een bepaald verschijnsel. Er wordt gezocht naar *algemene* verschillen en overeenkomsten. Bij diepte case studies worden vaak twee maar soms ook zelfs maar één case gebruikt. Door middel van een uitvoerig en diep onderzoek wordt er specifieke kennis over het fenomeen verzameld. Bij diepte studies wordt dus gezocht naar *specifieke* verschillen en overeenkomsten. Als er meer over een onderwerp bekend is kan het goed zijn om het fenomeen in de breedte te gaan onderzoeken, door meer variëteit aan te brengen in de case selectie (Swanborn, 2008). Daarnaast zijn er ook hele pragmatische gronden die van invloed zullen zijn op het selecteren van cases, zoals afstand, interesse, betrokkenheid, toevallige relaties, tijd, geld. Swanborn (2008) betoogt dat het selecteren van een homogene hoeveelheid cases ervoor zal zorgen dat de variantie wordt geminimaliseerd. Hierdoor kan men een gemeenschappelijk model of theorie ontwikkelen. Dit is vooral nuttig bij onderzoek waar nog weinig over het onderwerp bekend is.

Dit empirisch onderzoek zal een *diep* karakter hebben. Door de diepte in te gaan wordt beoogd een zo compleet mogelijk beeld te scheppen van een specifieke groep bewoners. Een diepte onderzoek geeft de mogelijkheid om specifieke variabelen en relaties met elkaar te vergelijken binnen zijn context. De bevindingen zouden dan later kunnen worden getoetst in het kader van een breder onderzoek. Om tot onderzoekseenheden te komen zijn er voor het empirisch onderzoek vier selectie criteria gehanteerd die er toe leiden dat er drie cases zijn geselecteerd waarbinnen de projecten liggen.

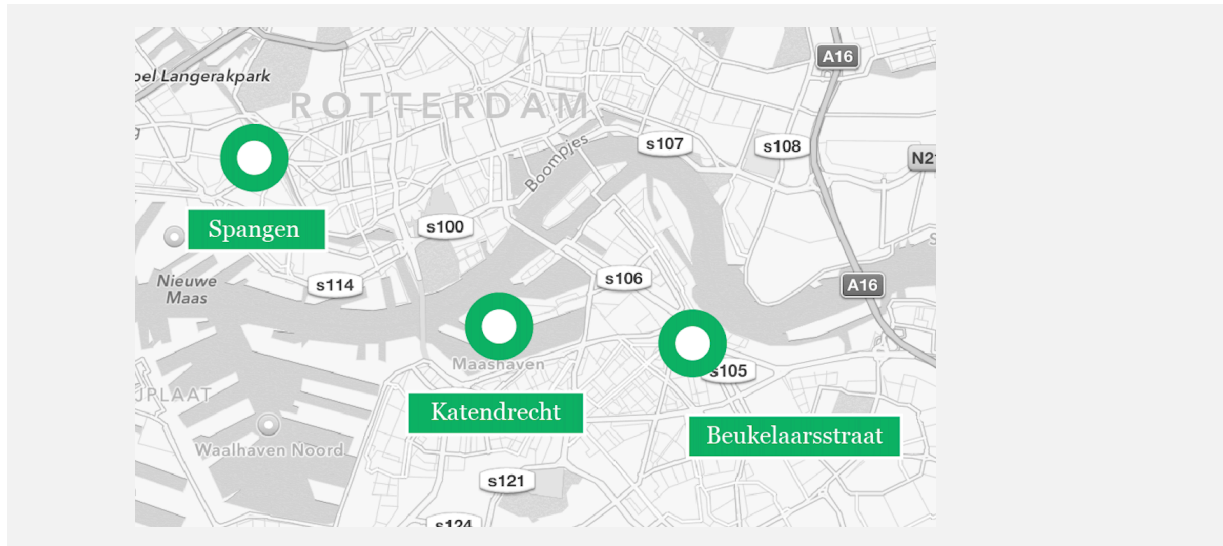
In dit onderzoek staat de vraag centraal op welke manier klussers bijdragen aan het verhogen van bewonersparticipatie op de plekken waar dat het moeilijkste gaat namelijk in de achterstandswijk. Daarmee is de locatie van de case, de *achterstandswijk*, de eerste randvoorwaarde voor de case selectie. In de literatuurstudie is uitvoerig uiteengezet dat het ontbreken van zelforganiserend vermogen een belangrijke reden is waarom bewonersparticipatie in de achterstandswijk extra aandacht verdient.

Daarnaast is ook de status van het project van belang. Om een uitspraak te kunnen doen over de mogelijke participatie in een buurt is het een voorwaarde dat de *projecten al een aantal jaren afgerond* zijn. Dit is van belang zodat er kan worden onderzocht of er in relatie tot participatie iets is veranderd door de tijd heen. Participatie en bewonersinitiatieven gaan vaak over lange termijn trajecten. Doordat een project al enige tijd is afgerond kan de geïnterviewde reflecteren op de situatie van een buurt toen en nu. Zo kan men inzicht verschaffen in de geboekte resultaten en de geleerde lessen.

Ten derde worden de cases afgebakend tot een bepaald type zelfbouw. Er is voor gekozen om alleen onderzoek te doen naar *kluswoningen* en geen nieuwbouwlocaties. De klushuizen maken onderdeel uit van een bestaand stedelijk weefsel en het is daarom interessant om te ontdekken op welke manier de klusser geïntegreerd raakt in zijn nieuwe buurt.

Als laatste is ervoor gekozen om alle cases uit Rotterdam te halen, zodat er een homogene selectie ontstaat tussen de cases. Hierdoor kunnen ze onderling beter

vergeleken worden. Daarnaast is er ook een praktisch element dat Rotterdam eenvoudigweg de meeste kluswoningen in achterstandswijken herbergt.

Figuur 3.1: Caselocaties in Rotterdam (eigen ill.)

In eerste instantie waren er drie cases geselecteerd:, namelijk de Beukelaarsstraat in Hillesluis, De Driehoek op Katendrecht en een selectie van klushuizen uit het boek 169 klushuizen van Annemarie Sour (2009). De klushuizen uit het boek 169 klushuizen waren de klushuizen van het eerste uur en zouden daarom veel ervaringen kunnen delen. Uiteindelijk bleek dat de klussers uit het klushuizenboek veelal niet bereid waren om hun medewerkingen te verlenen door uiteenlopende redenen. Daarom is de groep cases verder uitgebreid met twee projecten in Spangen, namelijk De Dichterlijke Vrijheid en De Blauwe Vos. Dit zorgt voor een totaal van vier projecten, verdeeld over drie cases. Daarnaast zijn er nog aanvullende interviews geweest met klussers van een klusschool en een kluswoning die nog in aanbouw was. Deze twee projecten zijn in de interviews meegenomen ter inspiratie, mede ingegeven doordat minister Stef Blok van Wonen en Rijksdienst er in september 2014 een werkbezoek heeft afgelegd. Blijkbaar werden beide projecten op dat moment door de Gemeente Rotterdam als voorbeeld gezien. Uiteindelijk zijn er drie case studie locaties vastgesteld (Beukelaarsstraat, Katendrecht en Spangen) en twee losse aanvullende projecten (De Omscholing en Wolphaertsbocht). In de figuur zijn enkele algemene karakteristieken opgesomd.

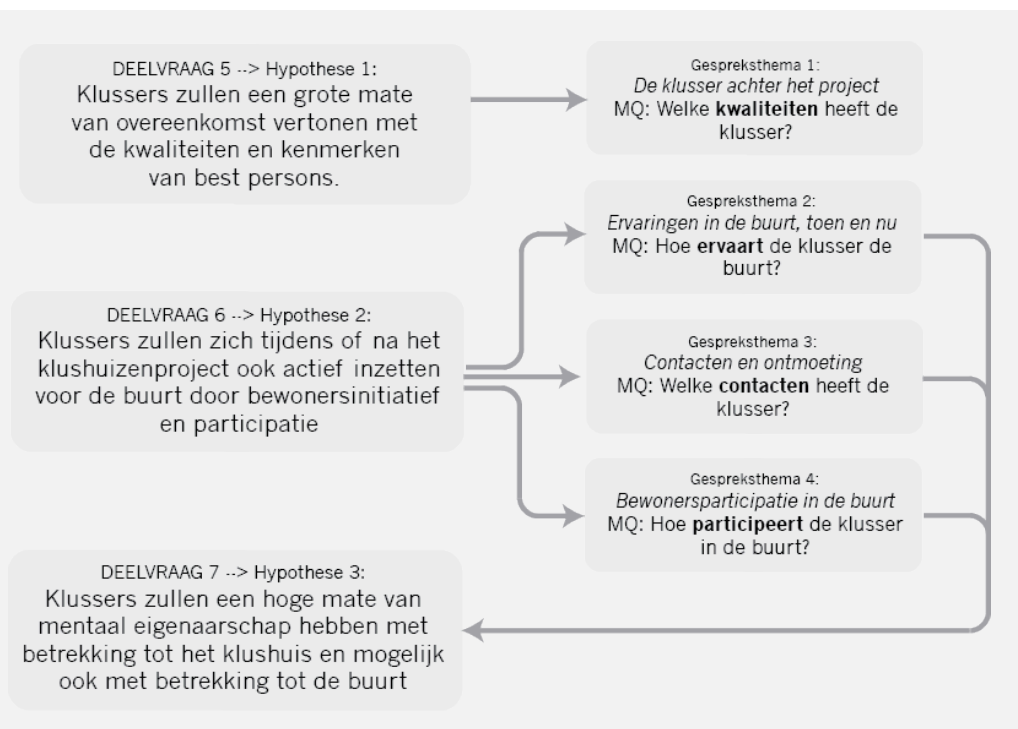
Type case	Project	Resp.	Jaar	Type	Omvang
Hillesluis	Beukelaarsstraat	5	2006-2014	Individueel	+/- 20 woningen
Katendrecht	De Driehoek	5	2007-2010	Collectief	34 woningen
Spangen	Het Wallisblok	3	2004-2006	Collectief	39 woningen
Spangen	De Blauwe Vos	3	2006-2009	Collectief	19 woningen
Inspiratie	De Omscholing	1	2006-2010	Collectief	9 woningen
Inspiratie	Wolphaertsbocht	1	2012-2014	Individueel	1 woning

Figuur 3.2: Algemene kenmerken van de projectlocaties (eigen ill.)

3.3 DIEPTE INTERVIEWS

“The qualitative research interview seeks to describe and the meanings of central themes in the life world of the subjects. The main task in interviewing is to understand the meaning of what the interviewees say.” (Kvale, 1996)

Diepte interviews zijn vooral geschikt als men het verhaal achter de ervaringen van de geïnterviewde wil weten (McNamara, 1999). Het geeft de interviewer namelijk de mogelijkheid om door te vragen naar informatie achter de verhalen van de respondent (Bryman, 2012). In dit onderzoek is er voor een semi-gestructureerde interviewaanpak gekozen zodat de bewoner veel vrijheid zou krijgen om zijn ervaringen te vertellen. Tevens zijn al de interviews opgenomen en getranscript zodat er nadien een grondige data-analyse kon worden uitgevoerd. De interviewvragen waren opgedeeld binnen vier gespreksthema's. Deze thema's komen voort uit de theoretisch verhandeling. De respondent kreeg veel ruimte voor zijn verhaal zodat er ook doorgevraagd kon worden naar de redenen, ervaringen of motieven achter een verhaal. Een semi-gestructureerd interview geeft daar ook de flexibiliteit voor.

Figuur 3.3: Het analytisch kader wordt gevormd door vier gespreksthema's welke tezamen een antwoord zullen geven op de hypothesen vanuit de theorie (eigen ill.)

1. De klusser achter het klusproject | Wie is de klusser?

In deze paragraaf wordt er een specifiek beeld van de kenmerken en gedragseigenschappen van een klussers geschetst. Daarbij staat de vraag: 'Wie is de klusser? centraal'. Naast de kenmerken en gedragseigenschappen, komen de motieven voor de aankoop van een klushuis aan de orde en de belangrijkste ervaringen van het (collectieve) proces daar omheen.

2. Ervaringen in de buurt, toen en nu | Hoe ervaart de klusser de buurt?

In deze paragraaf wordt de buurt in kaart gebracht door de ogen van de klussers. Dit is van wezenlijk belang om daarna te begrijpen waarom men zich wel of niet actief inzet voor de buurt. De centrale vraag is daarom: ‘Wat waren de ervaringen in de buurt toentertijd en hoe zijn die nu?’ Daarnaast wordt er gefocust op de verwachtingen die men had voordat men begon aan het klushuis avontuur in deze buurt.

3. Contacten en ontmoeting | Welke contacten heeft de klusser?

In deze paragraaf staan de contacten van de klussers in de buurt centraal. Contacten zijn van wezenlijk belang om bewonersinitiatieven tot wasdom te laten komen. Door een initiatief met meerdere mensen te dragen ontstaat er draagvlak en ontstaat er sneller succes. In deze paragraaf wordt daarom beschreven waar contacten ontstaan, hoe dat contact plaatsvindt en met wie men contact heeft.

4. Bewonersparticipatie in de buurt | Wat doet de klusser?

In deze paragraaf wordt er pragmatisch beschreven welke activiteiten er in de buurt worden ontplooid. Deze activiteiten komen voort uit eerdere ervaringen in de buurt, uit bepaalde verwachtingen die men heeft en de contacten die er zijn. Daarbij ligt de focus op wat de klussers doen rondom bewonersinitiatieven. Op welke manier participeren zij als klussers in hun buurt? In dat licht is er ook aandacht voor de samenwerkingen die er mogelijk ontstaan bij bewonersparticipatie.

Binnen de gespreksblokken is er veel ruimte om uit te weiden naar specifieke ervaringen van de respondent. Dit geeft de interviewer het voordeel om direct te reageren op de respondent. Deze semi-gestructureerde interview structuur is nodig, omdat van te voren nog niet vaststaat in welke richting het gesprek zal verlopen. Tijdens de interviews is er afwisselend gestuurd op feitelijke kennis en meningen over een specifieke ervaring. Voor de interviewer is het van groot belang dat hij ook echt begrijpt wat de respondent bedoelt te zeggen zodat het juist wordt geïnterpreteerd. Door het ontbreken van een strakke interviewstructuur worden de interviews meer divers en moet er meer energie in de verwerking van de onderzoeksdata worden gestoken. Het coderen van de data met behulp van Atlas.ti helpt daarbij.

Voor de diepte interviews zijn allemaal klushuisbewoners uitgenodigd. Voordat deze potentiële respondenten zijn benaderd om mee te werken aan het veldonderzoek hebben zij allemaal een brief ontvangen waarbij werd aangegeven wat het doel van het interview was en waarom ze eventueel benaderd zouden kunnen worden. Hierdoor werd de drempel verlaagd om mee te doen. Dit was belangrijk omdat beoogt werd om de interviews op locatie – in de privésfeer van de respondent – af te nemen. Als er een afspraak was ingepland kreeg de respondent een document met stellingen toegezonden die men voor die tijd ook weer ingevuld terugstuurde. Dit gaf de interviewer enige voorkennis over de respondent en de respondent kreeg enig inzicht in de richting van de te verwachten vragen.

EMPIRISCH ONDERZOEK

4

4.1 CASE A: HILLESLUIS, BEUKELAARSSTRAAT

Op Zuid in de deelgemeente Feijenoord in de wijk Hillesluis ligt de Beukelaarsstraat op loopafstand van het stadion van Feijenoord. Hillesluis is net als veel wijken op Zuid gevormd in het begin van de vorige eeuw. Door de groeiende vraag naar arbeidskrachten in de havens aan het begin van de vorige eeuw is Hillesluis daarom een al van oudsher een arbeiderswijk. Hillesluis heeft bijna 12.000 inwoners en het gemiddelde opleidings- en inkomensniveau is in verhouding met de rest van de stad laag te noemen. De meeste huishoudens hebben een laag inkomen, de hoge inkomensgroep komt slechts in bescheiden mate voor. De wijk is kinderrijk en multicultureel en een groot deel van de bevolking heeft een andere culturele achtergrond. Hillesluis bestaat uit vier woonwijken die zich kenmerken door veelal smalle en dichtbebouwde straten afgewisseld met groene zones. De bebouwing in Hillesluis staat in een relatief hoge dichtheid. Er staan veel woningen met een lage WOZ-waarde, veel huurwoningen en veel kleine woningen (Gemeente Rotterdam, 2015b).

Figuur 4.1: Klushuizen in de Beukelaarsstraat (Apple kaarten)

De Beukelaarsstraat is een doorsnee straat zoals velen aan de oostkant van Hillesluis. Vrijwel de hele straat bestond uit relatief kleine arbeidershuisjes uit de jaren dertig. Tot bijna tien jaar geleden was het er onrustig en onveilig. Door de verloedering van een groot deel van de huizen zag de straat er niet uit. Daarnaast was er veel overlast van hangjongeren en drugsdealers. In die tijd is de gemeente begonnen met het schoonvegen van de straat. Er is hard gehandhaafd door de politie zodat de straat nieuw leven ingeblazen kon krijgen. Hiervoor wilde de gemeente Rotterdam klushuizen gaan inzetten. In 2006 zijn de eerste klushuizen in de markt gezet en in de loop van ruim vijf jaar zijn er telkens een aantal klushuizen bij gekomen.

De Beukelaarsstraat is interessant omdat er in de periode 2006-2014 elke keer weer nieuwe klushuizen aan de straat zijn toegevoegd. Elk jaar organiseerde de Gemeente Rotterdam een nieuwe verkoopronde voor de kluswoningen waardoor de Beukelaarsstraat in een aantal jaren steeds meer is gaan veranderen in een klusstraat. Voor een zeer scherpe prijs kocht men een casco woning en had men de

verplichting om er zelf nog ruim in te investeren. Vanuit een drietal individuele klushuizen in 2006 is het veranderd naar een klusstraat met ongeveer 20 kluswoningen. Het zijn allemaal individuele panden op een kleine collectief 'het Beukblok' na. Deze hebben als koperscollectief in 2008 vier panden aangekocht om die te verbouwen tot zes woningen.

4.1.1 DE KLUSSEER ACHTER HET KLUSPROJECT | WIE IS DE KLUSSEER?

In deze paragraaf wordt er een specifiek beeld van de kwaliteiten en gedragseigenschappen van een klusser geschetst. Daarbij staat de vraag: 'Wie is de klusser? centraal'. Daarnaast komen de en ervaringen van het (collectieve) proces daar omheen aan de orde.

Voor alle klussers op de Beukelaarstraat was de aankoop van een kluswoning de eerste serieuze stap op de woningmarkt. Men was toe aan een vervolgstap nadat men een aantal jaren gehuurd heeft. Deze vervolgstap moet een koopwoning worden waarbij men zich voor langere tijd aan een plek wil binden. Een 32-jarige respondent verwoorde dat als volgt:

“We wilden zelf iets kopen, want wij wisten inmiddels dat we ook in Rotterdam wilden blijven (...) Natuurlijk een *combinatie van creativiteit en budget*. Je hebt nu een huis wat we helemaal zelf zo mooi konden maken als dat we zelf wilden en wat ook betaalbaar was.” [1]

De combinatie van het kwijt kunnen van de eigen creativiteit, hun eigen beperkte budget en de kans om relatief veel ruimte voor een lage prijs te kunnen kopen, zijn volgens de bewoners van de Beukelaarsstraat de belangrijkste motieven om een klushuis. Daarnaast stellen zij dat hun *woonwensen* ook *hoger* zullen liggen dan die van een gemiddelde VINEX-bewoner. Met een standaard woning wil men geen genoegen nemen. De oorspronkelijke woningen op de Beukelaarsstraat zijn oude arbeiderswoningen die relatief klein zijn met gemiddeld 50m² per verdieping. Om de woningen aantrekkelijk te maken voor de klussers worden er in bepaalde woningen enkele kleinere woonunits samengevoegd tot volwaardige woningen. De klussers benadrukten dat de woning zelf het belangrijkste object was om te gaan verhuizen.

“Dit was niet de buurt dit ik had uitgekozen. Ik was hier ook alleen maar gekomen op zo'n kijkdag. Ik had zelf niet bedacht dat ik hier zou willen wonen, maar *het was zo'n bijzonder pand*.” [1]

Deze laatste zinsnede is een belangrijk kenmerk van een klushuis. Het is de uitstraling van- én de mogelijkheden met de kluswoning die de klussers uitdagen. De negatieve invloed van de buurt wordt neemt men uiteraard wel mee in de overweging, maar het is de woning passie voor de woning die de doorslag geeft. Alleen bij deze 36-jarige respondent die een kluswoning strak langs een park had gekocht speelde dat wel duidelijk mee.

“Ik sluit niet uit dat we ook wel ergens anders hadden willen wonen, maar dat [een buurt met veel potentie] was wel een reden waarom we toch voor dit huis zijn gegaan. Voor die kans, voor dat grotere huis. Als dit huis in een druk gebied had gelegen met weinig groen en weinig mogelijkheden

hadden we het denk ik niet gedaan. Het park hier voor de deur trok ons ook wel over de streep”. [12]

De keuze om een kluswoning te kopen berust op enerzijds verstandelijke argumenten zoals de prijs en de hoeveelheid ruimte, maar er speelt ook een emotionele component mee. Men ziet en herkent de kwaliteiten van de woning en deze maken een bepaalde emotie los. Men krijgt zin om zich in de woning uit te leven. Een 34-jarige architect die direct na zijn studie naar de Beukelaarsstraat verhuisde omschreef het als volgt.

“Beetje stom om te zeggen, maar ik was gewoon een beetje *verliefd op het huis*. Ik zag allemaal mooie oude details en dat soort dingen (...) dat de rest van de wijk één grote getto was maakte me niet zoveel uit.(...) Verder ben ik er blind ingegaan. Een beetje naïef? Ja misschien ook wel.” [2]

Het is zeker niet voor iedereen weggelegd om te gaan investeren in een woning die soms bijna letterlijk op instorten staat en dan ook nog in een buurt die als zeer zwak te boek staat. Het is voor de klussers van doorslaggevend belang dat ze een idee kregen van het *perspectief* voor de buurt. Deze verwachting op een betere toekomst voor de buurt is van belang om de stap te willen maken om daar dan onderdeel van te zijn.

“Toen waren er ook nog plannen dat de spoorlijn ondergronds zou gaan en een heel sportpark daar bovenop. Dus ik dacht ‘nou dat komt wel goed’. Dat is dan tien jaar wachten en dan heb je een hele mooie wijk. Het gaf *vertrouwen* om hier naartoe te gaan. Als je weet dat de rest van de omgeving ook wordt opgeknapt, gaf dat voor mij wel de doorslag ‘ik durf hier dan ook wel te investeren.’” [2]

Figuur 4.2: Geïnterviewde klussers Hillesluis (Gemeente Rotterdam, 2015a)

Ergens zou je denken dat je er misschien zelfs een beetje nahief voor moet zijn. Een nuchtere Nederlander zou waarschijnlijk al gauw tot de conclusie komen dat zo'n kluswoning in die buurt geen haalbare kaart is. Veel gehoorde argumenten zouden dan ongeveer zo klinken: 'een te groot financieel risico, ik zie niet in waarom je hier nog wat van kan maken of in deze buurt zou ik niet willen wonen'. Het grote verschil tussen klussers en doorsnee bewoners is de *drive* om iets aan te pakken in combinatie met een *visie*. Spreekwoordelijk zou het kunnen worden samengevat als 'niet denken, maar doen'. Twee klussers formuleerden dat *doen* als volgt:

"Ik was gelijk al enthousiast, ben ook altijd wel een doener geweest. Kom maar op!" [2]

"Probleem? Achjoh, ik pak het wel aan. O, gaat dat niet zo? Nou dan doen we het even andersom." [1]

Het klussen is in een bepaald opzicht te vergelijken met het starten van een succesvolle onderneming. 'Het is niet het verdienmodel wat de energie geeft om hard te werken, maar het is de *passie* voor een bepaalde zaak'. Op de vraag wat dan een gemeenschappelijke deler tussen deze klussers kan zijn antwoordde de 34-jarige klusser van het eerste uur het volgende:

"...ook wel interesses. Dingen durven doen. Je koopt iets wat compleet op instorten staat en dat ga je dan opknappen, want *je kan er doorheen kijken*. Je hebt een soort visie. En iedereen die hier woont heeft die visie. Visie om van iets lelijks iets moois, je droomhuis te maken." [2]

"Je moet wel een beetje handig zijn en *doorzettingsvermogen* hebben." [7]

Juist het doorzettingsvermogen is erg belangrijk als je een lang en onzeker proces ingaat, want zo mogen de jaren dat men aan het klussen is wel genoemd worden. Veel klussers zijn blij dat ze niet van te voren wisten wat ze allemaal wel niet tegen zouden komen tijdens het hele proces.

"Ik ben hier dingen tegen gekomen waarvan ik nu zeg 'dan had ik het misschien niet gedaan'. (...) Het is ook wel een *risico* om iets te gaan creëren in een buurt als deze. Het kan zijn dat het mislukt. (...) Je kunt wel zeggen dat we met z'n allen deze straat of buurt opnieuw proberen te creëren, maar als er grotere druk van buitenaf komt met vervelende zaken dan kun je creëren wat je wilt, maar dan wordt het een mislukt project (...) het is *springen in het diepe*. (...) [En] in ieder geval *volharding* (...) daarnaast ook creativiteit. Even buiten de kaders kunnen denken (...) soms moet je gewoon handelen en niet in paniek raken." [11]

Ook hierboven komen weer enkele belangrijke gedeelde kwaliteiten van een klusser naar voren. De kluswoningen trekken niet alleen een bepaald type persoon aan met creativiteit, doorzettingsvermogen, ondernemerschap en lef, maar over ook een type persoon in een *bepaalde levensfase*. Het zijn starters, rond de 30 jaar oud, die een eerste serieuze woonstap voor de langere termijn willen maken. En op het moment van kopen zijn het overwegend tweeverdieners zonder kinderen. Na de klusperiode ontstaat er op de Beukelaarsstraat een heuse babyboom. Men laat de hippie-achtige klusjaren achter zich en gaat verder bouwen aan een gezinnetje.

Daarmee sluit men een levensfase af en vangt er een nieuwe levensfase aan waarbij de kinderen centraal komen te staan.

4.1.2 ERVARINGEN IN DE BUURT, TOEN EN NU | HOE ERVAART DE KLUSSEER DE BUURT?

In deze paragraaf wordt de buurt in kaart gebracht door de ogen van de klussers. Dit is van wezenlijk belang om daarna te begrijpen waarom men zich wel of niet actief inzet voor de buurt. De centrale vraag is daarom: 'Wat waren de ervaringen in de buurt toentertijd en hoe zijn die nu?'

In de vrijwel alle situaties kenden de klussers de buurt Hillesluis vooral van horen zeggen. De meesten waren wel bekend met het negatieve stigma wat er rond Zuid hing, maar een concrete (negatieve) ervaring had men niet gehad. Wonen op Zuid heeft voor veel Rotterdammers weinig aantrekkelijks. Als je er niet geboren bent ga je er in ieder geval niet naar toe verhuizen, is de algemene publieke opinie.

“Zuid?! Wat ga je daar dan doen? Het was ook echt een drugsstraat (...) er werd iemand neergestoken in een straat hierachter. Dat zijn geen fijne dingen, maar we hadden de keuze gemaakt” [1]

Figuur 4.3: Klushuizen rond het moment aan aankoop (joostwoertman.nl)

Een van de bewoners op de Beukelaarsstraat vertelde hoe hij voordat hij de kluswoning kocht twee keer door de Beukelaarsstraat was gefietst om te proeven hoe de sfeer op straat was. Hij maakte geen spannende dingen mee. Natuurlijk hingen er groepjes op straat, maar zo stelde deze 34-jarige architect probeer je een *open houding* te hebben ten opzichte van de buurt. Je blijft positief en je gunt iedereen een eerlijke kans. Toch moest er toch nog wel veel aan de leefbaarheid gedaan worden.

“Toen was driekwart van het blok dicht getimmerd. Daarin zaten junks en de panden die nog over waren, waren drugspanden. Terwijl ik hier aan het klussen was, was er elke drie weken wel een inval van de politie. Er was een enorme schoonmaakactie gaande.” [2]

De grootste en belangrijkste verandering voor de Beukelaarsstraat en omgeving is begonnen bij de schoonmaakactie van de gemeente Rotterdam. Zij hebben de wietplantages opgerold. Het schoonvegen van zo'n buurt werkt toch als een motor om de buurt weer nieuw leven in te blazen. Dit nieuwe leven kon volgens de gemeente worden ingeblazen door middel van klushuizen. Volgens de klussers geeft het veel vertrouwen als je weet dat de rest van de omgeving ook wordt opgeknapt. Door al die onzekerheid heen bouwt de klusser zijn huis op de beloften van de gemeente om de buurt verder aan te pakken.

“Ik wist ook wel wat van de *toekomstplannen* die de gemeente had met de wijk. Een hoop renoveren en stukken slopen.” [2]

Uiteindelijk zorgt deze schoonmaakactie ervoor dat er meer klushuizen werden uitgegeven. Wat begon met drie werden er elk jaar meer totdat er nu ongeveer 20 klushuizen zijn gerealiseerd in de Beukelaarsstraat. Hierdoor is de samenstelling van het vastgoed in de straat veranderd en is er een mix ontstaan tussen verschillende soorten bevolkingsgroepen.

Een van de individuele klussers bleef zijn twijfels houden of een klushuis in een zwakke buurt nu wel zo'n goede investering was, ook met oog op de toekomst en eventuele kinderen. Zo was het uiteindelijk de gemeente die hem overtuigde van het feit dat zij als gemeente ook veel zouden gaan investeren. In die tijd deed wethouder Karakus ook toezeggingen voor extra inspraak van bewoners. De klussers mochten gaan meedenken over hoe het verkeer zou moeten gaan lopen en hoe de drempels en stoepen eruit zouden moeten zien. Dit is uiteindelijk ten dele opgepakt.

Door de grote groep klussers op de Beukelaarsstraat is er een andere doelgroep komen te wonen, met op dit moment veel jonge kinderen. Er lijkt een verschil te zijn in de buurtbeleving van klussers die wel of geen kinderen hebben. Als men kinderen heeft is men toch meer bezig met de buurt, omdat men uiteindelijk voor hun kinderen een prettige leefomgeving wilt hebben. In eerste instantie zat iedereen op zijn eigen eilandje aan zijn kluswoning te werken. Toen men min of meer klaar was met de woning ontstond er meer tijd voor ontspanning. Dit resulteerde in een beweging die op de wijk gericht raakte:

“Mensen zijn eerst klaar met hun huis en gaan dan naar buiten om te kijken hoe ze met de wijk kunnen omgaan. (...) De straat was verpauperd en het park was verrot. Alles stond hier op instorten. Dan ga je met andere klussers spreken: ‘kunnen we hier niet wat aan doen?’ De mensen die klaar waren vonden dat een goed idee. [2]

Een deel van deze groep klussers heeft zich verenigd in het bewonersinitiatief Het Groene Blok². Dit collectief van voornamelijk klussers heeft zich jarenlang ingezet

² <http://hetgroeneblok.blogspot.nl>

voor de wijk. In de kern van het Groene Blok zitten nu ongeveer zes families die elkaar hebben leren kennen tijdens de klusperiode. Een van de klussers reflecteerde als volgt op dit tijd:

“Als ik zo terug denk vond ik het altijd wel leuk met Het Groene Blok. Maar of dat terug kan komen is moeilijk te voorspellen. Ook omdat het wel zo'n beetje klaar is. *De wijk is af als het ware.* (...) De echte sociale dieren gaan zich de rest van hun leven voor de wijk inzetten, dan wordt je een soort sociaal medewerker. In die zin is het voor iedereen wel een stukje eigen belang geweest. *Semi eigen belang. Semi voor de buurt.*” [2]

Op dit moment is zijn de klussers tevreden met de buurt. Er is jarenlang geïnvesteerd door de gemeente, maar ook vooral door hun zelf. Op een bepaald moment treed er verzadiging op. Volgens de klussers is het dan goed. Zij hebben hun verantwoordelijkheid voor hun directe omgeving genomen en het is nu aan anderen om dat ook te doen voor hun eigen woonomgeving. Volgens de klussers zijn het niet alleen de fysieke ingrepen die de buurtbeleving laten veranderen, maar is ook het *kennen van anderen* erg belangrijk voor het gevoel van geborgenheid in de wijk. Door als klusser actief in de buurt aanwezig te zijn, leerde zij snel anderen kennen:

“Wat er veranderd is, is mijn netwerk. Ik ken nu zoveel mensen in de buurt. Ik voel me gewoon veilig. Dat is wel een verandering.” [1]

4.1.3 CONTACTEN EN ONTMOETING | WELKE CONTACTEN HEEFT DE KLUSSEER?

In deze paragraaf staan de contacten van de klussers in de buurt centraal. Contacten zijn van wezenlijk belang om bewonersinitiatieven tot wasdom te laten komen. Door een initiatief met meerdere mensen te dragen ontstaat er draagvlak en ontstaat er sneller succes. In deze paragraaf wordt daarom beschreven waar contacten ontstaan, hoe dat contact plaatsvindt en met wie men contact heeft.

Op het moment dat men nog aan het klussen is worden de contacten tussen de klussers onderling als heel laagdrempelig ervaren. De deur staat bijna altijd open en men loopt bij elkaar naar binnen als dat uitkomt. Er wordt kennis uitgewisseld, men leent elkaar gereedschappen uit en als je iets nodig hebt is er altijd een medeklusser die kan helpen. Twee klussers op de Beukelaarsstraat omschreven hun klusproject als een *sociaal project* waarbij de hele buurt betrokken werd.

“Het voordeel van klushuizen is dat doordat je je eigen huis van top tot teen zit op te knappen – en dat kost verschrikkelijk veel tijd en energie – maar tijdens het klussen maak je enorm veel contact met de buurt. Iedereen wil zien wat je hebt gedaan en men loopt erin en eruit” [2]

Het onderlinge contact tussen de individuele klussers ging vaak als vanzelf doordat men veel dingen gemeen heeft. Naast de gemeenschappelijke deler door het klusproject heeft men ook veel overeenkomstige interesses en opleidingen.

“Ik denk dat ik mijn burens hier na een jaar beter kende dan dat ik mijn burens in Dordrecht kende, waar ik toen al 15 jaar woonde. (...) dat je elkaar ook echt leert kennen en vrij snel, maar dat komt doordat we allemaal tegelijk aan het klussen waren.” [7]

Dit is een heel andere situatie als van waaruit vrijwel alle klussers kwamen en die zo wordt samengevat:

“[Eerst] woonden we in een huurappartement (...) daar kenden we net de onderbuurvrouw en bovenbuurman” [1]

Op de momenten dat men *actief* in de Beukelaarsstraat met de buurt *bezig* was voelde men zich *sterk verbonden* met de buurt. Er waren maandelijkse vergaderingen en daardoor hoorde je ook meer van wat er zich afspeelde in de omgeving, maar na die actieve periode vlakt dit weer snel af en beperkt het contact zich weer tot de directe (klus)buren en ook mede door de gezinsuitbreidingen trekt men zich steeds meer achter de voordeur.

In de Beukelaarsstraat zijn de oorspronkelijke buurtbewoners erg blij met de klushuizen. De klushuizen vernieuwen het vervallen beeld van de Beukelaarsstraat. Zo citeerde een klusser zijn overbuurman die het erg fijn vond dat er eindelijk eens iemand hier de boel opknapte. Maar het is niet altijd makkelijk om met de oorspronkelijke buurtbewoners in contact te komen. Zeker aan de overkant van de klushuizen staan er veel kleine arbeidershuisjes die verhuurd worden aan seizoenarbeiders. Hierdoor is er een relatief groot verloop van bewoners en daarnaast spreekt een groot gedeelte geen of gebrekkig Nederlands. Ook het onderlinge contact tussen de oorspronkelijke bewoners van de buurt en de nieuwe groep klussers loopt erg stroef.

Uiteindelijk heeft iedereen contact met de mensen die hem of haar het beste liggen en waar men de meeste raakvlakken mee heeft. Uiteraard zijn er verschillende maten van contact, maar de beste intensieve contacten zitten toch overwegend in dezelfde leeftijdscategorie. Wel stellen de klussers dat het in principe niet uitmaakt of iemand klusser is of niet, maar dat het tegelijkertijd wel zo is dat de klussers onderling veel raakvlakken kennen. Ondanks dat er sprake is van groepsvorming ervaart men wel een bepaalde mate van sociale controle in de Beukelaarsstraat. Zo verwoorde een respondent dat als volgt:

“Men loopt de deur niet bij elkaar plat, maar mensen houden elkaar op een goede manier in de gaten. (...) Als je het gaat vergelijken met het stadse leven dan heb je hier duidelijk meer contacten dan in een flatgebouw”. [11]

Een andere *ontmoetingsplek* zou de basisschool aan het einde van de Beukelaarsstraat kunnen zijn. Naast het elkaar ontmoeten op straat is een school eveneens een plek bij uitstek om nieuwe contacten te krijgen. Mensen die elkaar anders niet zien staan worden daar gedwongen om met elkaar in contact te komen doordat hun kinderen een relatie hebben. Ondanks dat er een basisschool op loopafstand zit is er niemand van de klussers waarbij het kind in de eigen wijk naar school gaat. Volgens de respondenten zijn de scholen in de wijk hoofdzakelijk zwarte scholen. Ze vinden het allemaal geen goed idee om hun kind daar op school te zetten. Daarnaast verwacht men dat de eigen kinderen ook voor lopen op het gemiddelde niveau. Omdat er veel achterstandskinderen op de scholen in de wijk zitten, krijgen die kinderen juist extra aandacht en dat vinden de klussers ook goed. Maar tegelijk zijn de ouders bang dat er daardoor te weinig of geen aandacht uitgaat naar hun kind. Dit leidt ertoe dat de meeste ouders zeker een kwartier op de fiets zitten om hun kind in een ander deel van Rotterdam naar school te brengen.

Doordat niemand de stap durft te maken om zijn kind in de wijk op school te doen, volgt men elkaar naar scholen buiten de wijk. Hiermee is niet gezegd dat de klussers de basisschool helemaal links laten liggen, want er zijn goede onderlinge contacten. Er zijn namelijk enkele klussers die hebben geholpen bij het opzetten van een moestuinproject naast de school.

De belangrijkste aanjager tot burgerinitiatief rondom de Beukelaarsstraat was volgens de deelnemers gewoon het feit dat men met elkaar om de tafel ging zitten en elkaar de vraag stelden: ‘Wat kunnen wij nu doen om de straat of de wijk te verbeteren?’ Dit gebeurde wel pas nadat men klaar was met het klussen. Het klusproces was in dit geval een belangrijke *ontmoetingsplek* waarbij men elkaar had leren kennen. Door het klussen had men als vanzelf al een band met elkaar gekregen. Doordat men met elkaar van gedachten wisselden ontstond er een aanleiding om Het Groene Blok op te richten. Toen dit initiatief rond 2011 werd opgestart waren er in eerste instantie twintig mensen bij betrokken. Daarna is men structureel gaan vergaderen en uiteindelijk bleef er een vaste kern over. Eén van de actieve leden van Het Groene Blok beschreef hun werkzaamheden als volgt:

“We hebben het vooral gehad over verkeersveiligheid en de wegen, het park, de verlichting, afval en dat soort dingen. Een heleboel situaties hebben we aangestipt, foto’s van gemaakt en beschreven waar we tegen aan liepen. Niet alleen het klagewerk, maar we hadden ook allerlei oplossingen bedacht. Het is natuurlijk dat we ontwerpers [een aantal architecten] zijn. (...) We hebben de burgemeester gesproken en de stadsmarinier verteld over onze plannen. Toen mochten we de volgende keer onze plannen presenteren. (...) Dat viel wel in goede aarde. De burgemeester zegde meteen geld toe en ook andere partijen kwamen naar ons toe om ons te helpen. Dat was een mooiste start.” [12]

Figuur 4.4: Een compleet veranderd voorgevel (joostwoertman.nl)

Het mag duidelijk zijn dat er veel werk is verricht en dat dit ook niet alleen is gedaan. Er is veel samenwerking met externe partijen in de stad. In boven- en onderstaand voorbeeld wordt gelijk duidelijk dat er een wisselwerking moet zijn tussen de bewoners en de publiek verantwoordelijke mensen. Juist in die wisselwerking kreeg men initiatieven voor elkaar.

“Het park is nog steeds niet heel uitnodigend. Het is wel een stuk beter dan wat het was, want het was echt een kale grasvlakte. Wat wij dus al bereikt hebben de afgelopen twee jaar is dat de gemeente verlichting heeft aangelegd langs het pad. Dat is ideaal en fijn zodat je er 's avonds ook nog

doorheen durft te lopen. Daar links is ook een speeltuin. Dat is een ontwerp van ons. De buurman heeft het in de computer gezet en het kon zo 1-op-1 naar de leverancier. We moesten de gemeente nog wel overtuigen dat het ook van hout kon worden. Dat wilde ze eigenlijk niet. Dat vonden ze nog een beetje spannend. Zo ook met houtsnippers op de vloer, maar ze hebben het toch gedaan. Een ander ding is een mooie picknickbank die wij hebben ontworpen samen met een bedrijf uit de haven. (...) Het park wordt nu ook anders gebruikt. Op de hoek van de straat zit ook een verzorgingstehuis en die mensen gaan nu dus ook sneller een wandelingetje maken in het park. Daarom wilde we ook dat de verlichting er was en dat er wat interessantere begroeiing was. We hebben ook een stuk zelf omgespit en daar is aarde neergegooid door de gemeente en daar hebben wij plantjes ingezet. [12]

Het Groene Blok had als doel om de buurt en de straat veiliger te maken. Ze wilden mensen stimuleren zodat ze weer trots zouden worden op hun omgeving, want zij merkten ook wel dat velen dat niet waren. Zo maakte Het Groene Blok de mensen erop attent dat ze zelf door iets te zeggen een inbreng konden hebben om zo iets te veranderen. In Hillesluis zijn er volgens Het Groene Blok veel mensen (overwegend de oudere bewoners) die vooral in de klaagstand zitten in plaats van dat ze meedenken in oplossingen.

4.1.4 BEWONERSPARTICIPATIE IN DE BUURT | WAT DOET DE KLUSSER?

In deze paragraaf wordt er beschreven welke activiteiten er in de buurt zijn ontplooid. Deze activiteiten komen voort uit eerdere ervaringen in de buurt, uit bepaalde verwachtingen die men heeft en de contacten die er zijn. Daarbij ligt de focus op wat de klussers doen rondom bewonersinitiatieven. Op welke manier participeren zij als klussers in hun buurt?

Op de vraag waarom de klusser zich in Hillesluis wel voor de buurt inzet en in de oude woonomgeving niet geven de actieve klussers aan dat het kopen van een huis vestigen schijnbaar uitmaakt. Op deze nieuwe plek heeft men zich voor langere tijd gecommitteerd. De motieven voor participatie worden deels uit de volgende twee situaties wel duidelijk:

“Ik wil ook dat wij het fijn hebben en dat mijn kinderen het leuk hebben. (...) Heb je het moestuingebeuren gezien? Mijn man heeft echt zoiets van ‘ik wil dat mijn kind weet waar een tomaat vandaan komt’. (...) Wij willen ook gewoon een fijn park. Voor een deel kan je het ook egoïstisch noemen. Wij willen het ook fijn hebben. (...) We zijn ondertussen ook iets ouder. Ondertussen zijn we ook bezig met het milieu. Zo’n moestuin is daar erg aan gerelateerd. Ook dingen in het park, dingen gezaaid en geplant.” [1]

“Deels omdat we ook willen dat de buurt beter wordt (...) ook een gedeelte eigen belang natuurlijk. (...) Je wilt dat je huis in een fijne buurt staat en dat je kinderen in een gezellige buurt opgroeien.” [12]

In de Beukelaarsstraat zijn de klussers erg actief geweest om ook de oorspronkelijke wijkbewoners mee te nemen in het enthousiasme, maar het was volgens hen bijna niet te doen. De klussers konden dat niet altijd begrijpen, want iedereen wil toch een mooie straat en mooie tuintjes. Veel oudere bewoners hadden

een klassiek verhaal ‘ik kan wel bellen, maar er gebeurt toch niets’. Jaren terug hadden zij het geprobeerd en toen wilde de gemeente het niet, dus van hen hoefde het nu niet meer. Volgens de klussers zit er nog een andere kant aan het verhaal.

“Misschien stom om te zeggen, maar over het algemeen zijn het [de klussers] toch *hoger opgeleide* mensen hier, die ook allemaal gewend zijn om te vergaderen, te bepalen en rapporten te lezen. *Ze weten hoe ze dingen moet presteren*. Dat zijn die andere mensen niet gewent. Na één vergadering hebben zij zoiets van ‘ik hoor het wel als het er is’. Zij hebben niet door dat (...) er een heel traject aan vast zit en dat vinden die mensen allemaal te lang duren. Ze zijn dat niet gewent.” [2]

Enige algemene kennis wordt wel van belang geacht om bewonersinitiatieven op te starten. Je moet vaak allerlei formulieren en aanvragen invullen om aan subsidies te komen. Daarnaast vraagt het ook doorzettingsvermogen en geduld. Je hoeft niet perse hoogopgeleid te zijn, maar wel hoog genoeg om er voor te zorgen dat je aanvragen aan de juiste eisen voldoet. Een initiatief als Opzoomeren³ kan daar gedeeltelijk wel in voorzien. Daarnaast is het belangrijk om in oplossingen te kunnen denken. Creativiteit helpt daar ook zeker bij. Naast deze vaardigheden is het ook een groot voordeel dat veel klussers parttime werken of gedeeltelijk in loondienst zijn en gedeeltelijk een eigen bedrijf runnen. Hierdoor is men flexibel en is het ook mogelijk om overdag bij de gemeente te vergaderen.

“Wat ook helpt is dat ik nu de weg naar de gemeente weet. En dus ook weet hoe ik aan subsidie moet komen. En in dat Groene Blok weten ze dat allemaal wel. De ene kan goed een aanvraag schrijven en een ander is weer goed in het contact onderhouden. (...) Wij weten de weg en ik denk dat het ons ook zonder die gebiedsregisseur was gelukt, als de gemeente bereid was geweest om naar ons te luisteren. (...) Door onze opleiding weten we hoe we een tekst moeten lezen, hoe we een aanvraag moeten indienen en wat mensen graag willen horen.” [1]

Op de Beukelaarsstraat wordt elk jaar een burendag georganiseerd. Vaak probeert met dan ook iets concreets te gaan doen voor de straat zoals het maken van ‘hanging baskets’ of iets anders met geveltuintjes. Voor dit soort activiteiten kan er subsidie worden aangevraagd via het Rotterdamse initiatief Opzoomeren. Dat het niet elk jaar een succes werd blijkt wel uit het volgende verslag.

“In het park hadden we heel veel moeite gedaan met dingen zaai en dergelijke. We hadden er voor veel subsidiegeld planten ingezet. Wordt dat gewoon gejat! We hadden via de gemeente voor elkaar gekregen dat ze goede aarde zouden storten. Dan begint het er al mee dat iemand die aarde komt meenemen. De buurvrouw aan de overkant heeft echt iemand weggejaagd daar. Toen hadden we dus alles leuk geplant – leuk voor de burendag – en drie dagen later is het leeggeroofd. Nou belachelijk.” [1]

Naast deze centrale activiteiten zijn er ook klussers die meer traditionele vrijwilligerswerkzaamheden doen. Zo gaf een basisschooljuf in haar vrije tijd huiswerkbegeleiding aan haar Pakistaanse overbuurmeisje.

³ <http://www.opzoomermee.nl>

“[Want] wij hebben het gewoon heel goed en daar mag ik dan best iets van teruggeven. En ik kan het, ik heb er de tijd en de energie voor. (...) Je hebt ook mensen die goed doen vanuit de kerk. Alleen ik heb geen kerk en doe het dus zonder kerk.” [1]

De regelmaat waarmee bewonersinitiatieven worden opgestart is vooral afhankelijk van de beschikbaarheid aan energie. In de Beukelaarsstraat was er overduidelijk een actieve periode van een aantal jaren te ontdekken.

“In het begin was dat vol power en nu zitten we allemaal een beetje met de baby’s en daarmee staat het op een zachter pitje”. [1]

Vandaag de dag worden er weinig nieuwe activiteiten ontplooid op de jaarlijkse burendag na. Ook hier lijkt een logische verklaring achter te zitten en lijkt er een sterk relatie tussen de *levensfase* van de klussers en de actieve periode:

“Iedereen raakt ook in een andere fase. Je hebt een soort babyboom hier in de wijk. Eerst klus je in je eigen huis, daarna ga je je eigen buurt opknappen en als de buurt is opgeknapt ga je aan kinderen begonnen. Dat kan ik hier zo van 7 mensen zeggen. (...) Wij zijn geen buurtvaders. Uiteindelijk moet iemand het stokje overnemen. Je doet het een paar jaar en dan moet iemand anders het doen.” [2]

Door de investeringen van de gemeente en de behaalde resultaten van de klussers ontstaat er een moment waarbij men tevreden is geworden met de buurt. Natuurlijk blijft er altijd wel wat over om te verbeteren, maar het heilige vuur is voorbij. In de directe omgeving kan men nu gelukkig wonen. Met de rotte kiezen verderop in de wijk mogen anderen zich gaan bemoeien, vinden de klussers.

Figuur 4.5: Het effect van de klushuizen op het beeld in de straat (joostwoertman.nl)

Niet alle initiatieven worden met open armen ontvangen. Zo zijn er altijd mensen die het maar niets vinden dat al die ‘nieuwe mensen’ het in de wijk voor het zeggen lijken te hebben. Zo is er tegen elk initiatief ook een beetje weerstand. Er zijn altijd mensen die wat te klagen willen hebben. Iets in de trant van ‘vroeger was het een veel fijnere buurt en nu komen deze mensen even zeggen hoe het moet’.

“Het is vervelend, maar tegelijkertijd moet je het ook niet al te serieus nemen. Elke verandering brengt weerstand meer. Het hoort er een beetje bij, maar het kan natuurlijk wel demotiverend zijn. (...) Je kunt dat soort mensen wel meekrijgen, maar dat kost heel veel energie. In een organisatie

kan je daar veel tijd en energie in steken, maar dit is een vrijwilligersorganisatie en we doen het niet voor ons, maar voor de hele buurt.” [12]

Het voorbeeld van hierboven is erg typisch voor de houding van burgers. De klussers op de Beukelaarsstraat weten goed om te gaan met de vaak trage besluitvormingsprocessen. Zij ervaren het als drie keer bellen en geduld hebben en uiteindelijk staat er dan wel iets naar een jaar. In hun ogen is dat dan snel, omdat ze weten dat het vaak anders gaat, maar voor veel bewoners is een jaar te lang. De klussers hun verwachtingspatroon weten aan te passen op de relatief trage besluitvorming van de gemeente.

Maar het gaat ook wel eens verkeerd. Zo wilde Het Groene Blok van een gedoogde barbecueplek een officiële barbecueplek maken. Ze ontwierpen daarvoor een barbecuetafel en de gemeente wilde daar in meegaan. Het hele plan liet uit op een mislukking doordat er tegenstand kwam van omwonenden. Uiteindelijk raakte de goede relatie tussen de klussers en de gemeente hierdoor bekoeld. Dat dit niet zonder gevolgen blijft blijkt als een jaar later de gemeente begint met het herinrichten van de Beukelaarsstraat. Voor het barbecue incident was er afgesproken dat de bewoners zelf inspraak zouden krijgen over de herinrichting. Uiteindelijk worden er nog wel wat kleine aanpassingen gedaan aan de drempels en de bomen, maar meer is niet mogelijk. Hoe dat kan gebeuren?

“Op het moment dat je niet meer zo vaak belt, dan zakt het ook gewoon in. Er is een hele actieve periode geweest, drie jaar geleden ofzo. Toen was de gemeente ook heel actief betrokken, ook met die stadsmarinier. Bijna elke maand werd er vergaderd, maar dat kakt dan toch een beetje in. De gemeente liet ook niet veel meer van zich horen. Dat was ook wel een beetje na dat barbecueverhaal. Toen was iedereen er toch wel een beetje klaar mee. Wij zijn er toen ook even mee gestopt. Je kunt jezelf wel doodslaan met zo’n actie.” [2]

Als de contacten niet warm worden gehouden verزند het contact. Daarnaast wisselden door interne reorganisaties mensen en posities elkaar bij de gemeente vrij gemakkelijk af en werden werkzaamheden schijnbaar niet altijd even goed overgedragen. Uiteindelijk is dat een doodssteek voor bewonersinitiatief.

“Ik heb daar nu ook minder energie voor, maar ik zou ook niet goed weten bij wie ik dit op dit moment zou moeten aankaarten. Onze contactpersoon is weggefallen en hoe dat dan nu in zijn werk gaat... ik weet dus niet meer zo goed waar ik terecht moet. Dat is het lastige nu.” [12]

Toch wordt de houding van de gemeente Rotterdam als zeer positief ervaren. Ze staan open voor initiatieven en willen luisteren naar bewoners. De gemeente maakt regelmatig een uitnodigend gebaar naar de klussers om zelf initiatief te nemen. Wel is het van beide kanten erg belangrijk om de contacten warm te houden. Het gebeurt regelmatig dat bewoners door privé omstandigheden het te druk hebben waarna het contact ook snel kan verzanden.

Het creëren van draagvlak is volgens de klussers een belangrijke voorwaarde om initiatieven voor elkaar te krijgen. Daarom organiseert de gemeente ook zelf

bijeenkomsten om bewoners de mogelijkheid te geven om iets te zeggen. In de Beukelaarsstraat bestond het draagvlak niet alleen uit klussers. Ook enkele beslissers van de basisschool en het verzorgingstehuis droegen actief bij aan het draagvlak. Het toevoegen van meerdere soorten organisaties maakt het initiatief meer kansrijk. In de Parkgroep zaten naast enkele bewoners ook de directrice van een basisschool, de directrice van een bejaardentehuis, een raadslid van de PvdA en de gebiedsregisseur van de gemeente.

“We kenden de vorige gebiedsregisseur, zo heette ze geloof ik. Daar hadden we goed contact mee. Wij kwamen dan met ideeën en zij faciliteerde dan. Zij zei dan: ‘dan moet je dit indienen en zo subsidie vragen. En dit vinden we geen goed plan, misschien moet je het zo eens doen’. Die had tips.” [1]

Samengevat verklaren de klussers het succes van alle bewonersinitiatieven rondom de Beukelaarsstraat als volgt:

“Als je één klusser hier gaat neerzetten, die gaat dat niet bewerkstelligen. Je jaagt elkaar een beetje aan. Je oppert een idee en verdeelt de krachten. Je voelt jezelf sterker als je het idee met meerdere mensen draagt (...) Iedereen doet gewoon een beetje waar ze goed in zijn. Uiteindelijk hebben we hier in de buurt nog bar weinig zelf zitten klussen. Over het algemeen is het bellen, subsidie regelen en een bedrijfje zoeken die het gaat maken.” [2]

“Omdat je het met elkaar aanpakt kun je dit soort dingen met elkaar aanpakken. (...) Ik denk dat het best wel uniek is hoeveel ruimte wij hebben gekregen van de gemeente om hier dingen te wijzigen en hoe wij ook dingen voor elkaar gekregen hebben met z’n allen. Er gaat natuurlijk veel tijd in zitten, maar tegelijkertijd kan je dus ook relatief eenvoudig dingen voor elkaar krijgen bij de overheid. (...) Het heeft geholpen dat de gemeente ook heeft toegezegd om hier tijd en energie in te stoppen. We hebben een goede gebiedsregisseur gehad. De stadsmarinier heeft daar ook een rol in. Ik denk dat het ook enorm helpt dat wij ook ontwerpers zijn en redelijk goed en eenvoudig de wensen van bewoners en andere belanghebbende kunnen vertalen in oplossingen voor het park.” [12]

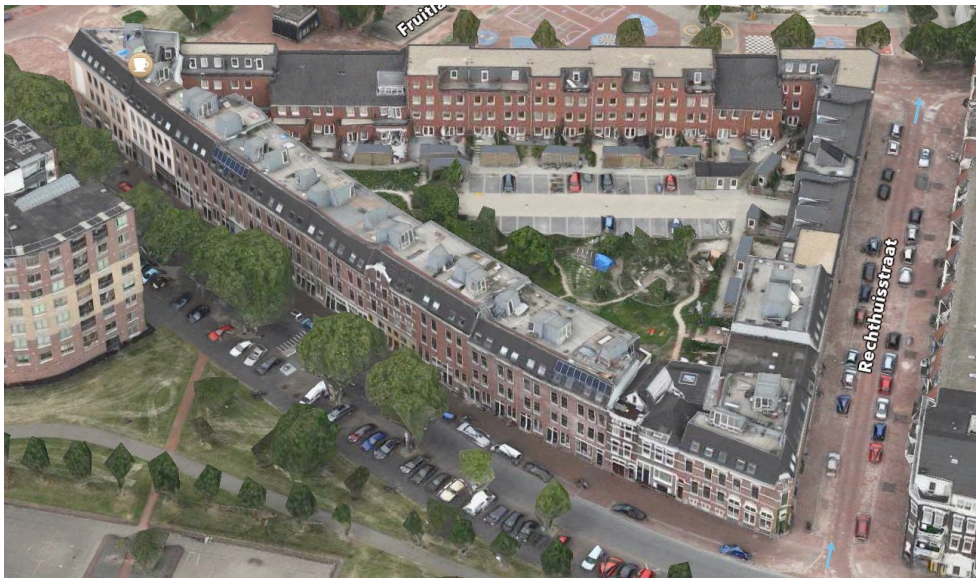
Door de steun van de gemeente werden de klussers niet zo moe van het vechten tegen een bierkaai. Het zorgde steeds weer voor nieuwe motivatie als de gemeente actief meedenkt, je relatief snel wordt geholpen, als er naar de ideeën wordt geluisterd en er ook resultaat kan worden geboekt. Juist de gebiedsregisseur was essentieel om de snelheid erin te houden. Zij kon namelijk snel schakelen tussen de gemeente en de bewoners. Zo’n contactpersoon zorgt ervoor dat je niet meer aan de officiële wegen bent overgeleverd. Zij weten precies waar je dan moet zijn en dan gaat het een stuk soepeler.

Als alles van de afgelopen jaren wordt opgeteld blijven er vooral gevoelens van trots over. De klussers zijn tevreden met de plek waar ze wonen en wat er allemaal veranderd is. Door het zien van concrete resultaten ontstaan er trotse gevoelens. Een triomfantelijk uitspraak als deze spreekt dan boekdelen.

“Dat die speeltoestellen in het park staan. Dat komt door ons!!” [1]

4.2 CASE B: KATENDRECHT, DE DRIEHOEK

Katendrecht is een schiereiland op Rotterdam-Zuid omringd door de Maashaven, en Rijnhaven. Aan de oostzijde is de wijk verbonden met de Afrikaanderwijk. Het kent een unieke mix van historische panden en trendy nieuwbouw. Katendrecht is een van de populairste wijken van Rotterdam en heeft de afgelopen jaren een enorme metamorfose ondergaan. Ooit was Katendrecht een pittoresk dorpje onder de rook van Rotterdam. Na het uitgraven van de Maashaven en Rijnhaven en de annexatie door Rotterdam veranderde het karakter echter aanzienlijk. 'De Kaap' werd al snel een beruchte wijk die bekend stond om veel drank, geweld en prostitutie. Vanaf het begin van deze eeuw kwam daar echter verandering in. Door vergaande sloop en nieuwbouw veranderde al snel het karakter van de wijk. Anno nu is Katendrecht hip, trendy. De bevolkingssamenstelling van Katendrecht is uniek te noemen. Enerzijds wonen er nog veel 'Kapenezen' van het eerste uur. Anderzijds trok de wijk de afgelopen jaren honderden nieuwe bewoners aan, waaronder veel tweeverdieners en gezinnen met kinderen. Daarom loopt het inkomens- en opleidingsniveau sterk uiteen. Dit geldt overigens ook voor de culturele achtergronden van de bewoners. Op de Kaap is altijd iets te doen. Zo is er het heringerichte Deliplein met haar gezellige terrasjes, theater Walhalla waar met grote regelmaat voorstellingen worden gegeven, een speeltuin, een basisschool en de SS Rotterdam (Gemeente Rotterdam, 2015b).

Figuur 4.6: Klushuiscollectief De Driehoek op Katendrecht (Apple kaarten)

De Driehoek Katendrecht (2007-2010) is het tweede grote collectieve klushuizenproject in de gemeente Rotterdam. Het woningblok ligt aan de stratendriehoek Tolhuislaan, Katendrechtsestraat en de Rechthuisstraat. Het is een blok woningen uit begin vorige eeuw. Tijdens de stadsvernieuwing in de jaren 80 is het gerenoveerd tot sociale huurappartementen. Corporatie Woonstad Rotterdam, de eigenaar van het pand, wilde naar aanleiding van het succes bij het eerste klushuizenproject in Spangen eenzelfde project realiseren. In eerste instantie zou het woningblok op een traditionele manier gerenoveerd worden, maar dit bleek financieel niet haalbaar waarna er is gekozen voor een klushuizenaanpak. In 2007

is Urbannerdam begonnen met de werving van een collectief van 35 kopers. In de jaren daarna zijn de plannen gemaakt waarna er in 2009 begonnen kon worden met de casco-renovatie. Katendrecht kreeg in het kader van de hotspotsaanpak (2003-2008) extra financiële steun van de gemeente. Het klusproject kende een erg lange voorbereidingsperiode met veel vertragingen door onder andere een te rooskleurig financieel plaatje. Na een paar moeilijke momenten waarop het project dreigde te klappen is alles toch goed gekomen. Men heeft de voorgevels gerestaureerd en voor zover mogelijk teruggebracht naar de oorspronkelijke staat. Daarnaast is de achtergevel compleet vervangen voor een modernere gevel, zodat er een samenhangend geheel ontstaat aan de gemeenschappelijke binnentuin. Verder zijn de daken aangepast en voorzien van dakterrassen en zijn de panden van binnen tot aan de originele muren en balken gestript. Uiteindelijk hebben de bewoners zelf de indelingen van hun woning bepaald waardoor elke woning zijn eigen karakter kent.

Er wonen vooral jonge creatieve en ondernemende werkenden die Rotterdam graag voor de stad wil behouden. Hierdoor is er ook meer bevolkingsdifferentiatie ontstaan. Het is interessant om te ontdekken wat dit met de leefbaarheid van de buurt heeft gedaan en welke relaties er uit zijn ontstaan.

4.2.1 DE KLUSSEER ACHTER HET KLUSPROJECT | WIE IS DE KLUSSEER?

In deze paragraaf wordt er een specifiek beeld van de kenmerken en gedragseigenschappen van een klusser geschetst. Daarbij staat de vraag: 'Wie is de klusser? centraal'. Naast de kenmerken en gedragseigenschappen, komen de motieven voor de aankoop van een klushuis aan de orde en de belangrijkste ervaringen van het (collectieve) proces daar omheen.

Het kopen van een huis is voor iedereen een grote investering. Vrijwel alle respondenten zijn starters en staan daarmee aan het begin van de woningcarrière. Ze hebben net enkele jaren werkervaring en zijn nu op zoek naar een eerste serieuze vestigingsplaats voor langere tijd. Vrijwel alle respondenten komen uit een woning waarvan de kwaliteit van bedenkelijk niveau was.

“In 2007 was ik net aan het werk, ik woonde brak in een pand van een huisjesmelker. Ik ben toen gaan kijken naar een koopwoning, maar wat er op de markt was waren van die etages van 50 à 60 m², althans voor mijn budget. Dat stond mij niet aan, maar ik wilde toch verhuizen.” [6]

“We woonden in het centrum in Blijdorp, heel fijn maar ook heel klein en daar wilden we uiteindelijk ook wel weg. We hadden daar een huurwoning. Het was redelijk slecht. Het was van een huisjesmelker (...) Er werd vaak bij ons ingebroken. We wilden dus iets voor onszelf.” [8]

Het klushuizenproject in Spangen was voor veel klussers een belangrijke aanleiding om zich in de klushuizen te verdiepen. Het was een belangrijke inspiratiebron en het liet zien dat daar mensen gingen wonen die er ook echt wat van wilden maken. Ook het klushuizenproject De Driehoek gaf de starters een goedkope entree tot de koopmarkt, maar het is niet alleen de prijs van de woning die de klussers als motief aanvoerden. De volgende situaties geven de belangrijkste motieven goed weer.

“Omdat je hier in zo’n woning gewoon volledig je ei kwijt kan (...) dat je iets zo mooi mogelijk kan maken als je zelf wilt.” [4]

“We hadden best wel hoge en specifieke eisen (...) wat ontbrak in ons vorig huis was 60 vierkante meter, een beetje *ruimte* dus (...) [Ook] omdat het project *financieel* wel interessant was (...) Dit was de eerste keer dat we zelf konden kiezen” [5]

“Dat je iets *voor jezelf kan maken* wat je ook echt wilt hebben en omdat je voor een relatief lage prijs iets heel moois kan maken (...) Ik denk dat de mensen die hier wonen *niet extreem risicomijdend* zijn. Die durven een gokje te wagen. En dat is niet een dom gokje, want ik denk tot nu toe ‘hoe het hier uitpakt is echt fantastisch” [8]

De bewoners van De Driehoek bestaan voor een groot gedeelte uit creatieve ondernemers, zoals architecten, muzikanten en kunstenaars. Zij ambiëren een werkruimte aan huis, maar die ruimte is bij een traditionele woning niet te betalen. Dit collectieve project gaf deze doelgroep de ruimte voor bijvoorbeeld een studio of atelier in combinatie met een redelijke prijs op een prachtige locatie. De ruimte in combinatie met het financiële plaatje gaf voor veel klussers de doorslag.

Figuur 4.7: Het klusproject tijdens de eerste bouwfase (driehoekkatendrecht.nl)

De klussers schreven zich bij De Driehoek niet voor een individuele woning in, maar voor een collectief project. Een deel van de klussers zag dat collectieve aspect op voorhand niet zitten, maar het enthousiasme van anderen potentiële kopers gaf regelmatig de doorslag. Zo wilde een van de respondenten graag zelf zijn gang gaan, zodat ze dan niet afhankelijk van anderen hoefden te zijn. Ze schreven zich met de nodige scepsis toch op het collectief project in omdat deze de beste *‘value for money’* gaf in hun ogen.

“Toen werden we ingeloot en hebben we echt nagedacht ‘moeten we dit wel doen of niet?’ En uiteindelijk, een beetje teleurgesteld omdat we niet meer

voor de individuele klushuizen in aanmerking kwamen, zijn we hier gaan kijken op een informatiedag. We hadden ons nog niet echt ingelezen in tegenstelling tot andere die juist heel erg voor dat collectieve zijn gegaan. Dat zijn echt de mensen die het fijn vinden om in een groepje te zitten. Wij waren lekker op onszelf.” [5]

Dat de kijk- en ontmoetingsdagen een belangrijke plek vervullen in het enthousiasmeren van (potentiële) kopers bleek wel heel duidelijk in deze situatie.

“Toen we hier op een ontmoetingsdag waren waar iedereen was die ingeloot was en ook werd rondgeleid, toen was de sfeer zo goed. Allemaal architecten, muzikanten, kunstenaars en een aantal mensen die veel hadden rondgereisd en nog geen vaste plek hadden gehad. Dat zijn wel de mensen die de wijk kleur geven. De sfeer was meteen goed. We hebben op die binnenplaats gekeken hierachter en dat was super gaaf. Toen ging het eigenlijk meteen leven!” [5]

Daarnaast maakte de potentie van Katendrecht het ook interessant. Het was een wijk die nog niet af was. De aantrekkingskracht van de locatie en de historie die Katendrecht met zich meebracht werd vaker als motief gebracht om op deze locatie te willen wonen.

Een andere respondent woonde voor het klusproject ook al in een collectief pand, alleen dan wel antikraak. Een antikraak woning biedt natuurlijk weinig zekerheid en daarom was het minder zinvol om aan dat bestaande pand uitgebreide aanpassingen te doen. Ondanks dat men eigenlijk nog niet wilde gaan kopen bood het klushuizenproject hen de twee kansen die ze graag wilden. Aan de ene kant had men de *steun van het collectief* en ten tweede kon men het huis zo maken als ze dat zelf wilden.

“We hadden weinig geld dus meer *ruimte voor je geld*. Dat is een element, maar zeker niet het belangrijkste. Nou dus dat community-achtige, dat je dit dus met een groep mensen aangaat en dat je een gemeenschappelijke binnentuin hebt. Dat je het huis zelf kan aanpassen én de wijk. Was dit project in een andere wijk geweest, dan hadden we het niet gedaan. We hebben echt bewust voor dit project in Katendrecht gekozen.” [14]

Bij vrijwel alle respondenten kwam ‘het hebben van een visie op het project’ na voren. Visie om van iets achenebbisj een droomhuis te maken. De klussers bij De Driehoek kunnen in twee groepen worden opgedeeld. Aan de ene kant de klussers met kluservaring. Zij kenden hun eigen capaciteiten en gebruikten hun kluservaring om het collectief op sleeptouw te nemen of om vooral creatief in hun eigen woning bezig te zijn. Deze 53-jarige machinist met een timmerachtergrond verwoordt zijn uitdaging als volgt:

“Het is de passie voor het timmerwerk (...) ik vind het heel leuk om te doen, ook het aanleggen van elektriciteit (...) dat je dat veilig doet met slimme schakelingen. Dat vind ik wel een uitdaging” [4]

De tweede groep zonder kluservaring lijkt het gebrek aan ervaring te compenseren met visie, durf en de wil om er iets van te maken. Zij hebben de kwaliteit om door alle rotzooi en ellende heen hun eigen droomhuis te zien. Deze kwaliteit is kenmerkend voor mensen uit de creatieve sector zoals een architect, softwareontwikkelaar of een beroepsmuzikant. Een musicus omschrijft het als volgt:

“Het waren sowieso allemaal mensen met *visie*. Mensen die in dit doffe, stoffige, donkere, vierkante hok hun huis zagen. (...) Mijn ouders kwamen hier en die zeiden ‘dat zouden wij nooit hebben gedaan’. Dus je moet visie hebben en *standvastig doorzetten*, want je moet toch echt wel even aan de bak. (...) En dat een jaar lang is wel echt doorzetten. Dat heeft ook niet iedereen er voor over (...) Het is een manier van denken” [5]

Het klushuisproject trekt dus vooral mensen die wel op de huidige woningmarkt niet vinden wat ze zoeken en daardoor gaan ze opzoek naar alternatieve wegen in plaats van dat ze water bij de wijn doen. Een 34-jarige ambtenaar omschreef het op een manier die tekenend is voor de gehele responsgroep.

“Ik zag mijzelf echt niet in een nieuwbouwhuis (...) waar we tegenaan liepen bij die antikraak woning was dat je én geen zekerheid hebt of je kan blijven, maar tegelijkertijd geeft zo’n woning onwijs veel kansen om de indeling te veranderen (...) het is voor ons heel belangrijk ‘hoe kan je je eigen woning vormgeven’. Do-it-yourself! Dat is ook heel erg hoe wij leven. Creatief, flexibel, dat moet je wel zijn want anders trek je dit niet. (...) Je moet ook echt wel sociaal zijn. Eigenlijk moet je ook wel een *beetje naïef* zijn om hierin te stappen en meer geloven in de droom. *Sociaal, creatief, flexibel, doorzettingsvermogen* zijn wel de belangrijkste kenmerken.” [14]

Vrijwel alle klussers hebben geen ervaring met projecten van deze orde. Zelf zien ze een gebrek aan ervaring niet als een probleem. Met een beetje gezond verstand, een beetje technisch inzicht kom je er wel uit. Daarnaast wordt het internet, naast de ervaringen van burens, als belangrijkste kennisbron gebruikt. *Leergierigheid* en een *geloof in eigen kunnen* zijn in dat opzicht belangrijke kwaliteiten. Dat je dan geen kluservaring hebt maakt voor de klussers niet echt uit. Daarnaast is het volgens deze klussende muzikant niet alleen lef en durf...

“...maar het zit er ook in dat ik geloof dat ik slim ben en dat ik wel een oplossing vindt. Je kan het altijd nog vragen of opzoeken op het internet” [5]

Veel klussers ervaren het collectieve aspect van het project als een groot voordeel. Het biedt ondersteuning aan elkaar en daarnaast kan het collectief voor expertise zorgen die je als individu zelf niet hebt. Er zijn mensen nodig die bouwkundig onderlegd zijn en er zijn mensen nodig die uurtjes willen maken, want alles gebeurd na de kantooruren. Een flink portie energie is hard nodig om de schouders er met zijn allen onder te kunnen zetten. De lange voorbereidingstijd met vele vergaderingen en een stroperige besluitvorming waren niet geschikt voor de echte doeners die gelijk aan de slag wilden.

“...als je een enkel pandje neemt in de wijk is het veel moeilijker om in de wijk te integreren. Nu ging het vanzelf, want je wordt gedwongen tot

samenwerken. En dat hebben we ook in grote mate gedaan. Toen we hier kwamen wonen kenden we elkaar allemaal.” [4]

Figuur 4.8: Geïnterviewde klusser op Katendrecht (Gemeente Rotterdam, 2015a)

Eén van de klussers maakte een pakkende vergelijking tussen het klusproces en ondernemen:

“Ze zeggen wel eens over ondernemers ‘als ze aan het begin zouden weten hoeveel het ze kost om tot een succesvol eigen bedrijf te komen zouden ze het nooit doen.’ [5]

Vanaf 2009 krijgen de klussers de sleutel van hun individuele woning en kunnen ze de woning gaan afwerken. Op dat moment veranderd het collectieve denken naar ‘ieder voor zich’. De voorbereidingstijd werd als een heftige tijd ervaren en vergroot ook het risico dat mensen gaan afhaken.

“Als er teveel mensen zouden weglopen, ook al deden ze niet zoveel in het voortraject, dus in het collectieve gedeelte, dan zou het [project] niet gelukt zijn. Belangrijk is toch de mensen die de juiste paden binnen de gemeente wisten te bewandelen en die wat van bouwtechnische zaken afwisten. We hadden ook een jurist die kon overleggen met de notaris en de gemeente en woningcorporatie. Je moet er wel echt geduld voor hebben. Het is wel echt *een taal die je spreekt*. (...) Een beetje *bestuurlijke sensitiviteit*.” [6]

Door een veel te rooskleurige financiële raming van de gemeente bleek het project veel duurder te worden. Hierdoor moest de helft van de kopers halverwege het project afhaken. Toen het project op Katendrecht dreigde te klappen hebben de potentiële bewoners allemaal een persoonlijk verhaal geschreven aan de toenmalige wethouder Karakus.

“Als je die verhalen leest (De Driehoek, 2008). Het waren allemaal mensen die hier al anderhalf, twee jaar bij het project zaten. Al best veel gedaan hiervoor en dan blijkt dat het project opeens op pauze wordt gezet. Uiteindelijk werd het voor heel veel mensen niet meer betaalbaar. Er kwamen iets van 20/30% bij. Dat zijn niet bedragen die je even voorfinancierend. De helft van de mensen viel af. Die moesten er dus toen uit. Dat is best wel heftig. We hebben nog zo'n beginfoto met de mensen die waren ingestapt.” [8]

Aan de financiële kant is het uiteindelijk met hangen en wurgen gelukt doordat er een financieringsregeling met woningcorporatie Woonstad werd geregeld. De gemeente wordt vooral afwachtendheid en een gebrek aan betrokkenheid verweten. Tijdens de probleempriode werd het collectief steeds hechter. De problemen zorgden voor het idee dat men 'soortgenoten of lotgenoten' van elkaar was.

4.2.2 ERVARINGEN IN DE BUURT, TOEN EN NU | HOE ERVAART DE KLUSSER DE BUURT?

In deze paragraaf wordt de buurt in kaart gebracht door de ogen van de klussers. Dit is van wezenlijk belang om daarna te begrijpen waarom men zich wel of niet actief inzet voor de buurt. De centrale vraag is daarom: 'Wat waren de ervaringen in de buurt toentertijd en hoe zijn die nu?'

De eerste ervaring met Katendrecht was voor veel klussers wel wennen. Een vergelijking met een getto was volgens sommigen niet misplaatst. Zeker als je naar het beoogde pand keek met de ramen dichtgespijkerd met stalen platen. Aan de andere kant heeft Katendrecht enorm veel kwaliteit met zijn ligging aan het water en het groen wat er op dat moment aanwezig was. De klussers geloofden in een betere toekomst voor Katendrecht en dat gaf hen hoop.

“Het was hier wel een redelijk slechte buurt, maar ze hadden wel *duidelijk plannen* om er iets meer van te maken. Die vrije kavels stonden er toen al. (...) Het was heel duidelijk dat daar in ieder geval mensen gingen wonen die er echt wat van wilden maken. Dus dat was wel *inspirerend*. En voor de rest. Het was een beetje een gokje.” [8]

“In 2007 was het hier wel een rare bende. *Ik kon er doorheen kijken, ik zag het wel voor me*. Ook wel met de nieuwbouw en renovatie die hier al wel in gang gezet waren. (...) Het is ook wel een beetje gevoel he. Op al die voornemens kun je ook niet blind varen. Ik dacht wel dat ik mezelf hier gelukkig zou zien.” [6]

“Ik kende de plannen en mijn vriend en ik zijn toen ook in Katendrecht gaan kijken (...) op basis daarvan hadden we zoiets van 'we hebben er ook wel *vertrouwen* in (...) we kunnen nu voor heel weinig geld iets krijgen in een super gave wijk die nu nog een beetje rauw is'.” [14]

In de loop van de tijd is er veel op Katendrecht veranderd. Ondanks dat het collectieve klusproject De Driehoek pas het tweede grote zelfbouwproject was in Rotterdam, waren ze niet de eerste die investeerden op Katendrecht. Langs de Walhallalaan zijn een groot aantal zelfbouwkavels uitgegeven nog voordat de plannen voor De Driehoek er waren. Op deze zelfbouwkavels zijn kwalitatief

hoogstaande woningen gerealiseerd. Het is opvallend dat deze mensen toentertijd het hebben aangedurfd om op Katendrecht te gaan wonen. Deze ontwikkeling maakte het voor de potentiële klussers makkelijker om ook te gaan investeren.

“Als je een huis gaat kopen dan is het wel belangrijk om na te denken over de woningwaarde. (...) Je wilt niet dat de wijk verder verslechterd.” [14]

“Die vrije kavels waren er al. Die mensen hebben echt lef gehad. Die hebben als eerste hun ballen op het blok gelegd en die hebben besloten om daar te gaan wonen. Doordat zij er zaten was het voor ons ook wel zoiets van ‘nou dan durven wij ook wel.’” [8]

Het is de combinatie van de potentie van de wijk en de plek langs het water die Katendrecht tot een plek maakt waar men graag woont. Men vindt het ook fijn dat er diversiteit in de wijk is, maar ook ‘ons soort mensen’. Zo vertelde een 34-jarige klussende ambtenaar dat zij het leuk vond dat er allerlei typetjes op straat te vinden waren. Zij vond het van die bepaalde karakters die je op straat vindt en die helemaal bij de wijk horen. Hoewel ze geen direct contact met die mensen had waren ze een essentieel onderdeel van de buurt zoals zij die beleefde:

“Zij zijn onderdeel van het interieur van mij. Ik ken heel veel straatgastjes. Op een gegeven moment had ik een maand geen fiets en ging ik elke dag vanaf de metro lopend naar huis en elke dag kwam ik langs hetzelfde café waar een groep Antilianen – ik denk dat het Antillianen zijn – aan het blowen was. Ik ben toen eens een praatje met ze gaan maken en dat zette zich elke dag voort. Dan liep ik langs en dan weer een aantal opmerkingen naar elkaar van ‘wat ga je nu weer doen meisje?’ Dat vind ik dan ook wel weer leuk en kan je ook contact met oud Katendrechters noemen, maar niet dat ze bij mij op de visite komen.” [14]

Voor haar voelde het alsof ze een band had met deze mensen, terwijl ze hen eigenlijk niet kende. Toch zijn ze voor haar een belangrijk onderdeel van de leefgemeenschap in de wijk. Juiste deze mensen vormen de identiteit van Katendrecht en het is die identiteit die bepaalde mensen trekt naar die plek. Het is de sociale structuur van Katendrecht die het voor sommige klussers een erg interessante omgeving maakt.

“Allereerst woon ik hier gewoon, daarnaast ben ik onderdeel van deze groep [het collectief]. Zo voelt dat ook echt. Daarnaast voel ik mij ondertussen ook wel een echte Katendrechtster. (...) Ik vind de geschiedenis mooi, dus dat verhaal vertel ik graag in geuren en kleuren. (...) Zonder dat ik een echte Katendrechtster ben, voel ik mij hier wel echt thuis.” [5]

Dat deze klusser zich ook echt een Katendrechtster is gaan voelen komt door het verhaal wat er om deze plek heen hangt. Het is er overduidelijk voor gaan zorgen dat hij zich trots is gaan voelen op zijn plek. Ook een andere respondent vertelde hoe zij zich verbonden voelt met Katendrecht.

“Ik voel me erg verbonden met Katendrecht. Ik wordt elke dag... als ik over die nieuwe brug fiets heel blij of het nu regent of niet. De uitzichten zijn heel mooi en dat maakt mij gelukkig. Ik heb ook heel vaak dat ik niet direct uit mijn werk naar huis fiets, maar dat ik nog even een rondje over

Katendrecht fiets. Zo langs het water en dan ben ik echt aan het genieten en dan ga ik pas naar huis.” [14]

4.2.3 CONTACTEN EN ONTMOETING | WELKE CONTACTEN HEEFT DE KLUSSEER?

In deze paragraaf staan de contacten van de klussers in de buurt centraal. Contacten zijn van wezenlijk belang om bewonersinitiatieven tot wasdom te laten komen. Door een initiatief met meerdere mensen te dragen ontstaat er draagvlak en ontstaat er sneller succes. In deze paragraaf wordt daarom beschreven waar contacten ontstaan, hoe dat contact plaatsvindt en met wie men contact heeft.

Vanaf het moment dat de klussers gingen verhuizen naar de kluswoningen ontstond er een nieuw project wat de mensen zou samenbinden, namelijk de gemeenschappelijke binnentuin. In de beginperiode waren daar vooral housewarmings. Het is ook wel logisch dat je naar een periode van enkele jaren hard werken ook wel toe bent aan ontspanning en feest. Dit veranderde later weer op het moment dat men kinderen begon te krijgen. De meeste klussers zijn nu dertigers die op dit moment in de babyfase zitten. Dat schept onderling weer andere en soms ook nieuwe banden. Door het collectief kan men gemakkelijk kinderen uitwisselen en oppas regelen.

“Bij de voorinschrijving waren het vooral tweeverdieners zonder kinderen. Nu zijn het vooral tweeverdieners met kinderen. (...) Ik heb van mijn burens ondertussen een hele stapel babykaartjes. Ik denk dat, op een paar mensen na, iedereen kinderen heeft gekregen in de afgelopen vier jaar.” [14]

Het is opvallend hoeveel bepaalde respondenten van elkaar wisten. In sommige gevallen leek het wel of bepaalde klussers alles en iedereen kende. Hoe dat kwam werd als volgt omschreven.

“Doordat je vijf jaar lang intensief met elkaar in hetzelfde proces zit. En het slokt, naast mijn fulltime baan al de andere tijd op en dat geldt voor iedereen. Je hebt dezelfde soort vragen. We hebben een hele tijd in een proces gezeten waarin nog niet zeker was of het door zou gaan. Dan zit je allemaal in dezelfde onzekerheid. Dat creëert gewoon een band.” [14]

Ook de klusser die vooraf heel kritisch was op het collectief is achteraf bijgedraaid.

“Achteraf ben ik heel blij met het collectief. Ik ken letterlijk al mijn burens. (...) Het is een hele gemoedelijke sfeer en dat is eigenlijk nog meer dan dat ik kende van het dorp van vroeger.” [5]

Na de opleveringen heeft het collectief vooral een sociale functie gekregen. Het hippie-achtige raakte eraf en de opgeleverde huizen worden ineens privé terreinen.

“Ik zei net al dat de mensen meer op zichzelf gericht zijn en dat ben ikzelf ook. Ik stel mijn privacy zeer op prijs. Als ik behoefte heb om eruit te gaan of mensen te ontmoeten dan onderneem ik die stap daartoe. (...) Je hoeft de deur niet bij elkaar plat te lopen maar het geeft wel een fijn gevoel dat je bij elkaar kan aankloppen als er iets is”. [6]

De gemeenschappelijke binnentuin wordt als erg prettig ervaren. Het fungeert als een bindmiddel waar men elkaar kan ontmoeten. Als VvE heeft men ook een onderhoudsplicht voor de tuin en daarom wordt er een keer in de maand gezamenlijk in de tuin gewerkt. In veel gevallen zijn het toch steeds dezelfde mensen die hun verantwoordelijkheid nemen. Op dit moment wordt de binnentuin vooral door kinderen gebruikt.

Als de klussers zelf kinderen hebben gekregen veranderd het leven ingrijpend. Kleine kinderen vragen veel tijd en de focus verschuift daarom logischerwijs naar het gezin. Dit is vooral zichtbaar bij degenen die niet aan de gemeenschappelijke tuin wonen. Als je aan de tuin woont blijf je meer met de andere burens verbonden doordat de kinderen daar dan sneller gaan spelen, omdat het in het verlengde van je eigen tuintje is. Waar men vroeger nog samen naar het café ging, veranderd dat naar meer ontmoeting in en rondom de tuin, maar wel vaak via de kinderen.

Na de klusperiode is de kopersvereniging ook omgezet in een Vereniging van Eigenaren (VvE). Op dit moment wordt er nog twee keer per jaar vergaderd om vooral de standaard onderhoudshandelingen te bespreken. De kracht van de VvE zit in het feit dat men elkaar als burens al langere tijd kent doordat men met elkaar heeft samengewerkt aan het klusproject. Door de VvE kan er als één mond worden opgetreden naar de buitenwereld. Dit is een groot verschil met het nieuwbouwproject Driehoek-Noord wat tegen het klusproject staat aangebouwd. Daar wonen allemaal individuen die hun eigen huis en parkeerplaats hebben gekocht. Hierdoor heeft men daar relatief weinig onderlinge contact.

“Als de mensen elkaar willen leren kennen is dat aan hun zelf. Je wordt niet gedwongen om samen te werken. Je ziet het resultaat.” [4]

Figuur 4.9: Het effect van de klushuizen op het beeld in de straat (flickr.com)

Waar de Driehoek een gemeenschappelijke binnentuin heeft, bestaat die ruimte bij de Driehoek-Noord uit parkeerplaatsen. De contacten tussen beide VvE's zijn niet bijster goed en beperken zich tot kleine geschillen.

“Er zijn wel wat issues, want wij hebben bij hun recht van overpad. (...) maar als ik zie hoe individualistisch zij zijn. Ik heb toevallig net, vorige week, voor de nierstichting gecollecteerd en dan zie je de verschillen tussen deze burens hier die ik ken, en dat zijn toch een ander soort mensen als ik dat zo mag zeggen, dus toch een beetje wij-zij gevoel.” [5]

De hoeveelheid contacten verschilt heel erg per klusser. Sommige klussers zijn erg op hun privacy gesteld terwijl er ook klussers bijzitten die naar eigen zeggen rond de 30 klussers minstens eenmaal per week ontmoeten. Zo zijn er fietsclubjes, zwemt er een clubje af en toe in de Maas en geeft men af en toe een feestje. Ook is er veel ontmoeting (door de kinderen) in de binnentuin. Verder geeft men duidelijk aan niet actief te zijn in buurtcomités of iets van die strekking. De klussers vinden het vooral belangrijk dat men elkaar op straat aanspreekt.

“Ik ben gewoon een sukkelaar die van negen tot vijf naar zijn werk gaat en in het weekend doet hij leuke dingen. Ik ga niet expliciet de wijk in om te kijken of ik nog problemen kan oplossen. (...) Er zijn hier inderdaad geen mensen met een heilig vuur, maar er zijn wel een hoop mensen die van die kleine dingetjes doen.” [8]

Volgens de klussers kan je niet met iedereen contact hebben. Zo hebben alle klussers een relatief groot aantal burens waar ze het goed mee kunnen vinden. Tegelijk hebben ze vrijwel geen contacten buiten het collectief. Ze zeggen wel iedereen op straat gedag en ervaren de buurt verder als heel vriendelijk en amicaal. Over de integratie tussen de oorspronkelijke en nieuwe buurtbewoners is men duidelijk:

“Ik zou wel willen zeggen dat dat zo is, maar volgens mij is dat niet zo.” [6]

Wel geeft men aan dat de openbare ruimtes mensen met elkaar verbinden. Op een plein of groenstrook komt men elkaar toch tegen, al zorgt dit er niet voor dat er echt integratie ontstaat tussen verschillende groepen. Tegenover De Driehoek ligt een groenstrook waar veel kinderen met elkaar spelen. Door de kinderen komen soms ook de ouders in contact met elkaar, maar je moet daar wel voor open staan. Het feit blijft dat de meeste klussers heel erg op hun eigen community zijn gericht. De meeste contacten in de buurt beperken zich tot een kort gesprekje op straat. De klussers geven aan dat ze proberen iedereen gedag te zeggen op straat. Ze geven ook aan dat ze dat op een andere plek of in hun vorige woonomgeving veel minder deden. Het klushuizenproject heeft voor reuring in de buurt gezorgd waardoor men makkelijker met andere buurtbewoners in contact kwam.

“Je hebt hier de voedingsbodems waarom ik mijn burens gedag zeg (...) nu had je ook wat om over te praten, want zij weten dat wij met zo’n blok bezig zijn. (...) Ik heb echt het gevoel dat als ik hier zou verhuizen, ik zie de burens echt niet elke dag, maar dan zou ik wel 30 kennissen kwijt zijn. Snap je wat ik bedoel? Het is meer dan gewone burens, maar ook geen vrienden.” [5]

Volgens de klussers is er veel angst bij de oude wijkbewoners dat de historische structuur naar de knoppen zou gaan en dat Katendrecht een yuppenwijk zou gaan worden. Daarin hebben ze wel gelijk gekregen. De oude structuur is nog wel zichtbaar, maar die staat ook onder druk. Er is nu een nieuwe structuur bijgekomen en het is de vraag hoe die twee met elkaar omgaan. Echt veel kruisbestuiving lijkt daar niet te zijn.

“Zij [oorspronkelijke wijkbewoners] zien ons financieel als rijk en volgens de statistieken klopt dat ook wel. Dus er heeft een spanning gezeten, omdat er heel veel sentiment bij de oude bewoners zat ‘Katendrecht is Katendrecht niet meer’. Katendrecht is ons kent ons.” [14]

Er is dus vrijwel geen kruisbestuiving tussen de oude Kapenezen en de nieuwe buurtbewoners. Deze zou kunnen ontstaan op plekken waar jonge en oude Kapenezen elkaar kunnen ontmoeten. Een belangrijke verbinder op Katendrecht is het verhalenhuis Belvédère. Hier ontmoeten alle mensen uit de wijk elkaar en dat loopt erg goed. Oude bewoners kunnen hier hun verhaal komen vertellen terwijl nieuwe bewoners komen luisteren of een nieuwe bewoner vertelt zijn verhaal en de oude bewoners komen luisteren. Volgens de klussers zit de echte verbetering voor de wijk in dit soort initiatieven.

4.2.4 BEWONERSPARTICIPATIE IN DE BUURT | WAT DOET DE KLUSSEER?

In deze paragraaf wordt er beschreven welke activiteiten er in de buurt zijn ontplooid. Deze activiteiten komen voort uit eerdere ervaringen in de buurt, uit bepaalde verwachtingen die men heeft en de contacten die er zijn. Daarbij ligt de focus op wat de klussers doen rondom bewonersinitiatieven. Op welke manier participeren zij als klussers in hun buurt?

Het is niet zo dat de klussers van De Driehoek Katendrecht zich als vereniging inzetten voor de woonomgeving. Zo is er geen inbreng in de Katendrechtse bewonersorganisatie⁴ (KBO) en profileert men zich ook niet bewust in de wijk. De klussers van De Driehoek stellen dat er niet actief geparticipeerd wordt in de buurt, maar dat er wel individuele contacten zijn in de buurt. Drukte in de werk- en privésfeer worden als redenen gegeven om op een bepaald moment niet erg actief te zijn in de buurt.

Dichtbij het klushuisproject staat het burgerinitiatief ‘theater Walhalla’. Hier worden allerlei activiteiten georganiseerd die de buurt cultureel moeten verrijken en die op die manier bijdragen aan de ontwikkeling van Katendrecht en het Deliplein tot een bruisende en vitale plek maken voor de gehele stad. De klussers gaan daar ook wel eens naar toe maar participeren daar niet bewust in. Wel is er op initiatief van enkele bewoners van de zelfbouwwoningen aan de Walhallalaan en De Driehoek een paar keer een taart-bak-wedstrijd ‘taart met de burens’ georganiseerd. Dit idee kwam vooral van vrouwen die kinderen hadden, waardoor ze elkaar hadden leren kennen. Het initiatief was vooral leuk voor de betrokken zelfbouwers en klussers, maar daar was verder geen bredere wijkbetrokkenheid bij.

Er zijn relatief veel klussers die vanuit hun professie op de een of andere manier een aanbod genereren voor de wijk. Zo is er iemand die een zangkoor heeft, iemand geeft yogales, iemand geeft Chinese les en een ander geeft schilderlessen. Een van de respondenten schatte dat ongeveer 15 klussers op het totaal van 35 huishoudens zich op een van deze manieren inzetten voor de wijk. Het is niet zo dat de klussers bewust voor de wijk een activiteit hebben opgezet, maar ze organiseren vooral aanbod omdat ze ergens goed in zijn of omdat het hun beroep is.

Een van de respondenten is vanuit haar positie op een van de ministeries beroepsmatig bezig geweest met inzetten van sociaal ondernemers in zwakke wijken. Zij gelooft heilig in sociaal ondernemers die een sociale doelstelling hebben in combinatie met een duidelijke businesscase. In de praktijk zullen deze

⁴ <https://katendrechtsebewonersorganisatie.wordpress.com/>

ondernemers alleen weinig echte winst maken, maar ze kunnen mensen op een laagdrempelige manier aan het werk helpen.

“...ingrepen die mogelijk zijn in het sociale domein. Dan denk ik aan een wijkwarenhuis en een naaiatelier in de Afrikanenbuurt. Een aantal vrouwen hebben daar hun inkomsten uit het maken van mode collecties. Dat is een verbinder tussen waar het werk is en waar de kracht zit van mensen, (...) maar ook met de doelstelling om die mensen uiteindelijk zelf een onderneming te laten starten. Volgens mij is dat ondertussen ook al wel gelukt. In dat soort projecten geloof ik heel erg” [14]

De klussers die een yogastudio hebben opgezet vallen niet onder de categorie sociaal ondernemers, maar zijn gewone ondernemers. Het zijn vooral de nieuwe bewoners die bij elkaar meedoen in deze ondernemingen. Volgens de 34-jarige beleidsmedewerker zijn het juist de sociaal ondernemers die een brugfunctie kunnen vervullen in een wijk doordat ze in de wijk zijn, de wijk kennen en mensen door hun onderneming bij elkaar kunnen brengen. De voorzitter van de kopersvereniging is duidelijk over de meerwaarde die hij door de kluswoningen ziet voor de directe buurt:

“Er is een soort sociale cohesie tussen deze 35 huishoudens die hier zijn komen wonen en dat is goed voor de uitstraling van de buurt. We hebben alle panden naar gelijke kwaliteit opgetrokken en dat doet wel iets voor een buurt. Maar ik denk niet dat de mensen hier... ze hebben allemaal een baan, dat er echt een soort programma is ontstaan. (...) We zijn niet een beweging geworden die zichzelf als doel heeft gesteld om deze wijk op te knappen of om elk vlekje weg te werken wat we zien.” [6]

In Katendrecht is er geen actieve participatie in de buurt ontstaan waarbij klussers zelf initiatieven ontplooiën, maar er is weldegelijk een interessante groep welgestelde bewoners in de wijk komen wonen. De bijdragen van De Driehoek aan de wijk zit volgens een andere klusser vooral in de betrokkenheid op elkaar. Er is veel persoonlijk contact onderling en de sfeer op straat is ook beter geworden door...

“... de aanwezigheid op straat van normale mensen. Dat klinkt trouwens wel heel elitair. Gewoon een positieve omgeving. Mensen die elkaar groeten op straat en elkaar kennen en geïnteresseerd zijn in elkaar.” [8]

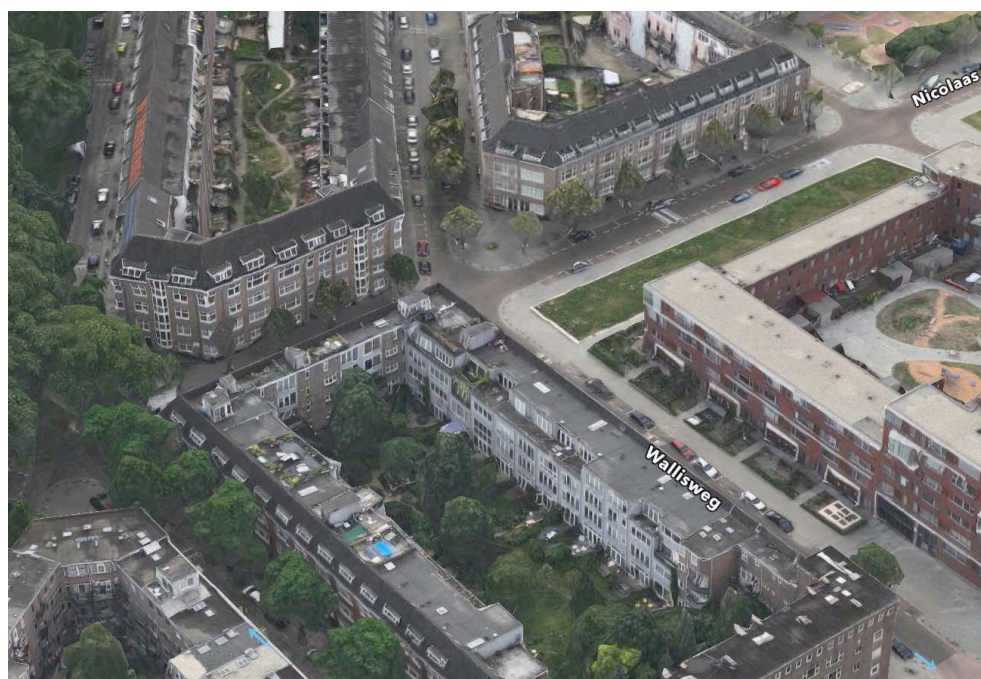
De muzikale klusser en de eigenaar van de yogaclub vatten het succes en de meerwaarde van het klushuizenproject De Driehoek voor Katendrecht nog eens uitdrukkelijk samen in de volgende twee oneliners:

“Dit project *geeft ruimte* aan mensen die anders geen huis hadden kunnen kopen of een eigen project hadden willen doen. Het geeft een *onwijze verbondenheid* met de plek waar je woont en daardoor straalt dat af naar alles om je heen. Dat is eigenlijk mijn conclusie.”[5]

“Ik heb gewoon een mooie woning gekregen met een groep mensen en ik denk dat ik daarmee iets heb bijgedragen aan de buurt. Maar ook wel een groep die elkaar kent, want dat is volgens mij ook wel iets waar je niet te snel aan voorbij moet gaan. *Sociale cohesie*. Je leert elkaar kennen.”[6]

4.3 CASE C: SPANGEN, HET WALLISBLOK EN DE BLAUWE VOS

Spangen is een stadswijk in het westen van Rotterdam met een grote aantrekkingskracht op nieuwe bewoners. Na een roerig verleden is de wijk enorm in opmars dankzij een aantal succesvolle sociale en fysieke ontwikkelingen in de afgelopen jaren. Er is sinds 1990 veel gesloopt, gerenoveerd en herbouwd. Begin vorige eeuw besloot Rotterdam tot sociale woningbouw in het gebied. In Spangen vormen de circa 10.000 bewoners een mix met een gevarieerde culturele en sociale achtergrond. De talrijke woon- en renovatieprojecten trekken veel nieuwe bewoners aan, veelal jonge gezinnen (Gemeente Rotterdam, 2015b).

Figuur 4.10: Rechtsboven op de kopse kant het kluscollectief De Blauwe Vos en op de voorgrond het kluscollectief Het Wallisblok (Apple kaarten)

De Dichterlijke Vrijheid (2004-2006), ook wel het Wallisblok genoemd, is het klushuizenproject waar alles 10 jaar geleden mee begonnen is. Het gaat hier om een woningblok uit circa 1930 in de wijk Spangen in Rotterdam-West gelegen aan de Schie. Het Wallisblok wordt omringd door de Wallisweg, Balkenstraat en een gedeelte van de Nicolaas Beetsstraat. Het woningblok bestond uit 75 kleine vooroorlogse arbeiders woningen verdeeld over vier bouwlagen inclusief de kap. Het woningblok was ernstig verloederd door een tekort aan onderhoud. Volgens de gemeente was het woningblok architectonisch te interessant om verder te laten verloederen of om te laten slopen. In die periode was de gemeente Rotterdam opzoek naar mogelijkheden om het blok op te knappen. In Spangen, op dat moment een hotspotwijk, had men op dat moment veel last van drugsoverlast, malafide huiseigenaren en vervuiling. Door het opknappen van dit blok wilde men een impuls geven aan de wijk Spangen en probeerde men meer eigen woningbezit te stimuleren, ook om zo de aantrekkelijkheid van woning voor hogere inkomensgroepen te vergroten. De gedachte hierachter was dat huiseigenaren meer betrokken zouden zijn bij de buurt dan huurders. Dit zou zich dan uitbetalen in

meer zorg voor de woning en woningomgeving. De bewoners van De Dichterlijke Vrijheid wonen nu bijna 10 jaar in hun klushuis. De wijk Spangen is door vele publieke investeringen flink veranderd en veranderd nog steeds. Het is boeiend om te onderzoeken hoe deze bewoners de buurt op dit moment ervaren in vergelijking met de eerste jaren. Het is de vraag of het project naast de fysieke verandering ook iets heeft toegevoegd aan de sociale structuur in de wijk.

De Blauwe Vos (2006-2009) is een tweede en collectieve relatief onbekende klushuizen. Het project volgde op het Wallisblok en ligt er ook schuin tegenover aan de Nicolaas Beetsstraat. Het collectief bestond uit 18 huishoudens die samen 13 panden van drie hoog en een kap hebben omgebouwd tot 18 klushuizen aan de Vosmaerstraat en Nicolaas Beetsstraat. De aanleiding, het doel en de uiteindelijk uitwerking van het project is vrijwel gelijk aan die van het Wallisblok. Dat is ook verklaarbaar aangezien door de ligging veel kruisbestuiving mogelijk was. Voor het restant van het veldonderzoek zijn beiden projecten als een casus beschouwd.

4.3.1 DE KLUSSEER ACHTER HET KLUSPROJECT | WIE IS DE KLUSSEER?

In deze paragraaf wordt er een specifiek beeld van de kenmerken en gedragseigenschappen van een klusser geschetst. Daarbij staat de vraag: ‘Wie is de klusser? centraal’. Naast de kenmerken en gedragseigenschappen, komen de motieven voor de aankoop van een klushuis aan de orde en de belangrijkste ervaringen van het (collectieve) proces daar omheen.

Het waren klussende vrienden die voor een Nederlands-Zwitsers echtpaar op de Nicolaas Beetsstraat de aanleiding waren om ook te gaan klussen. Mede doordat er kinderen op komst waren wilde ze wat groter gaan wonen, maar er bleek weinig op de markt te zijn wat bij hun wensen paste. Men zocht naar meer ruimte zodat er een studio voor dans en yoga aan huis kon worden geopend. Zij gaven aan heel bewust voor het collectief te hebben gekozen, omdat ze zelf geen bouwkundige achtergrond hadden. De mannelijke theaterdocent en basisschoolleraar verwoorde hun droom als volgt:

“Ik had zin in zo’n project waarbij je *uit het niets iets* probeert te *maken*. Eigenlijk net zoiets als een creatief proces. Of je nu een theaterstuk maakt of een choreografie, je bent bezig met je *droom* en hoe je iets voor je ziet. (...) Ik had hier geen twee verdiepingen willen kopen. Voor ons was de motivatie dat we hier wel een object konden kopen wat je anders niet zo makkelijk zou kunnen kopen. (...) dat is wel belangrijk als je veel thuis werkt en in verhouding daar niet zoveel mee verdient.” [10]

Vooraf een 42-jarige akoesticus ging erg ver in haar klusproject, omdat ze vrijwel alle meubels zelf ontworpen heeft en ze ook eigenhandig gemaakt heeft. Over elk meubelstuk is uitvoerig nagedacht en daardoor ontstaat er niet alleen een droomwoning, maar ook een volledig maatwerk interieur.

“Voor ons is het ook heel veel werk geweest, maar voor ons werd het op een gegeven moment een hobby ‘het is gewoon leuk om zelf aan zo’n huis te knutselen, heerlijk ontspannen in het weekend. (...) Een kast die niet bij de maten van het huis past vind ik niet mooi, dus dan ga ik het zelf maken. Als ik het zelf maak, kan ik het ook maken zoals ik het zelf wil.” [17]

Figuur 4.11: Geïnterviewde klusser in Spangen (Gemeente Rotterdam, 2015a)

Een ander stel uit het klushuizenproject De Blauwe Vos verhuisde vanuit een gedeelde etagewoning naar Spangen. Ze wilden – net als de meeste andere klussers – groter wonen voor een betaalbare prijs. Dit was alleen mogelijk als ze zouden verhuizen naar een buurt waar ze anders nooit een woning zouden hebben gekocht. Het was voor hen dan ook belangrijk dat ze niet alleen verhuisden. De grote rol die het collectief heeft gespeeld verwoorden zij als volgt:

“[Het] collectief is wel belangrijk, maar niet omdat je onderdeel van een *collectief* wilt zijn. Dat *is nooit het doel geweest*. Je bent niet op zoek naar een gemeenschap, maar je wilt graag iets voor jezelf doen. (...) Door het samen te doen voel je je wat veiliger. Het doel om samen een burengemeenschap te vormen is voor niemand een insteek, maar het is *achteraf wel de grootste kwaliteit die is ontstaan* bij dit soort collectieven. Net als bij het Wallisblok, zo ook hier met de tuin. Je gooit de deuren open en geen schuttingen. Kinderen die overal naar binnen rennen. Dat is echt de grootste rust die je hier vindt.” [13]

De klussers in Spangen waren helder over de motieven om een klushuis te gaan kopen. Met een kluswoning kan men iets maken wat helemaal aan je eigen smaak voldoet. Daarnaast woont men zo twee keer zo groot in verhouding tot het geld wat erin wordt investeert. Voor een aantal klussers was het erg belangrijk dat ze gelijkgestemden tegenkwamen op de ontmoetingsdagen. Een van hen omschreef het eerste collectief van het Wallisblok als...

“... een hele homogene groep met mensen die op dezelfde manier nadenken, veel in *dezelfde leeftijdscategorie* dus dat was eigenlijk een hele leuke groep mensen. (...) veel dertigers, redelijk hoog opgeleid, veel zonder kinderen, toen nog wel. Ik denk dat ook minstens de helft uit de creatieve sector kwam dus architecten, vormgevers, filmmakers, fotografen. Dus die

konden wel verder kijken dan alleen maar het casco dat er op dat moment nog stond.” [15]

De ontmoetingsdagen verwerkten verbindend en de klussers ontdekten daar veel overeenkomsten met elkaar. Voor een van de zwangere klussers werd de drempel om te klussen lager toen ze zag dat er ook andere zwangere vrouwen zouden gaan meedoen. Voor veel klussers gaf het collectief ontwikkelen ook de doorslag om in een zwakke buurt te gaan wonen. De klussers gaven aan dat ze geen individueel pand gekocht zouden hebben. De volgende 50-jarige respondent verwoorde goed hoe de klussers tegen wonen aankijken en welke afwegingen er werden gemaakt.

“Ik woon liever in een oude buurt dan in een nieuwbouwwijk. Daar heb ik niets mee. Dan heb je een tuin en krijg je er een twee meter hoge schutting omheen met een achterlijk grote schuur. (...) *Je ziet de potentie* van wat het kan gaan worden. Er lagen wel plannen voor de overkant. Dat schat je dan in. Of misschien komt het doordat je ontwerper bent of dat je er daardoor een beetje kijk op hebt? Je kan zien hoe het gaat worden. Je kan door de oude zoi heen kijken. Je ziet voor je ‘het duurt nog wel even, maar dan wordt dit opgeknapt en dan komt daar dat plan en dan gaan ze daar dat nog doen en die hoek komt ook aan de beurt’. Dus even door je oogharen kijken.” [18]

De klussers baseren hun aankoop voor een gedeelte ook op de belofte van de gemeente dat de buurt opgeknapt gaat worden. Daarnaast werd het idee van een gemeenschappelijke binnentuin door iedere klusser omarmd.

“Een belangrijk moment was dat we snel voor een gemeenschappelijke binnentuin kozen. Want je kan ook zeggen dertien meter bij vijf meter is ook heel mooi, maar nu heb ik zes keer vijf meter is 30 meter ingeleverd en daar heb ik 700 meter voor terug gekregen. Betere deal kan toch niet.”[18]

Om de voorbereidingsperiode van bijna twee jaar op het collectieve klusproces vol te houden is er veel *doorzettingsvermogen* nodig. In die tijd worden er ideeën gemaakt en wordt er veel werk verzet, maar er is nog een concreet resultaat. Het moment waarop de financieringen rond zijn is voor de klussers een omslagpunt. Pas dan kunnen de ideeën ook worden gerealiseerd. Enkele klussers gaven aan dat allerlei kleine meningsverschillen ervoor zorgden dat de onderlinge band steeds beter werd. Moeilijke momenten die opgelost werden verdiepten de onderling relatie. Door dit proces heen ontstaat er steeds meer openheid. Als men zich vandaag de dag ergens aan stoort durft men zoiets sneller te zeggen. Deze open houding zorgt ervoor dat men elkaar ook meer is gaan waarderen. De bereidwilligheid van sommige klussers om het individuele belang soms op te offeren omwille van het collectief is erg belangrijk voor de voortgang van het klusproject. Dat dit door andere klussers gewaardeerd werd blijkt uit deze reactie:

“[Die] hebben er letterlijk en figuurlijk meer tijd in geïnvesteerd naast wat je voor jezelf moet doen. Zij hebben in het hele collectief geïnvesteerd zonder dat ze er iets voor terugkregen. Het was niet zo dat ze daarom konden kiezen voor het mooiste pand. En dat vind ik uitermate speciaal. Ik zie daar bijna een soort spiritualiteit in. Natuurlijk is het ook eigen belang

en vind je het ook leuk in een collectief. Ik vind ons collectief waanzinnig als gemeenschap. Dat is voor mij iets heel waardevols.” [10]

De klussers benadrukten sterk dat iedereen in het collectief van belang was en zijn eigen rol had – hoe klein of groot die dan ook was. Als men geen verstand van bouwen had kon men de pers te woord staan of regelde men een ontbijt of lunch voor degene die wel aan het klussen waren.

“Ik vond het collectief toen heel fijn, omdat je er niet alleen voor staat en je hoeft dus niet overal zelf over na te denken. (...) Dat [gevoel] van saamhorigheid ‘we doen het samen en het lukt ons’. Het is heel gek. Je gaat bijna allemaal tegelijk verhuizen naar een plek en normaal zou je je burens niet kennen, maar hier wist ik al een jaar van te voren wie mijn burens zouden gaan worden. Het voelde heel feestelijk, alsof je hier met allemaal vrienden gaat wonen en dat is inmiddels ook wel een beetje afgezwakt.” [15]

De sociale cohesie binnen het collectief wordt vandaag de dag door elke klusser anders ervaren, maar volgens deze 49-jarige bouwkundige is dat nog erg sterk:

“We hebben veel contact met elkaar, veel plezier met elkaar. We passen op elkaars kinderen. We eten regelmatig bij elkaar. Ik heb een zorgtaak over een buurman die een hersenbloeding heeft gehad en niet meer kan praten. Die komt elke maandag bij ons eten en dat zou ik normaal niet doen. Ik heb hem leren kennen in het blok en hij heeft ondersteuning nodig. Nu ontstaat er een situatie waardoor je je geroepen voelt om ondersteuning te bieden. En dan vul je dat in, maar dat zou je anders niet doen.” [16]

4.3.2 ERVARINGEN IN DE BUURT, TOEN EN NU | HOE ERVAART DE KLUSSEER DE BUURT?

In deze paragraaf wordt de buurt in kaart gebracht door de ogen van de klussers. Dit is van wezenlijk belang om daarna te begrijpen waarom men zich wel of niet actief inzet voor de buurt. De centrale vraag is daarom: ‘Wat waren de ervaringen in de buurt toentertijd en hoe zijn die nu?’

Over een ding zijn de klussers heel duidelijk. Ze zijn niet in een zwakke buurt komen wonen met de ambitie om de wijk te verbeteren. De eerste ervaringen in de buurt zijn divers, maar sluiten in zijn algemeenheid aan bij deze 43-jarige klusser:

“In 2005 heb ik een project gedaan over avondbeleving in Spangen. Toen heb ik een aantal avonden hier rondgelopen en dan vallen je een aantal kwaliteiten op en dat matcht niet met het beeld wat er in de media leeft. (...) Het is een saaie woonwijk met relatief veel groen en een aantal plekken die heel erg verstaend zijn. In de kern is het een kwalitatieve wijk.” [13]

Deze opmerking laat ook gelijk het grote verschil met de andere kluslocaties zien.

“Het is geen hip Katendrecht, maar een gewone normale woonwijk. (...) Op Katendrecht heb je meer ondernemers, als je echt naar Spangen kijkt heeft de wijk alleen maar woningen en geen horeca of andere dingen. Spangen heeft nog steeds geen al te beste naam, terwijl het een prima wijk is om in

te wonen. Dat hele slechte wat daarvoor was hebben wij eigenlijk niet meegemaakt. Dus toen met drugsdealers en hoertjes.” [15]

Sommigen klussers bleven wel sceptisch. Niet iedereen gaat op zijn gemak op een zondagmiddag recreatief wandelen door de eigen wijk. Dit zorgt er bij enkele zorgzame ouders voor dat ze hun kinderen extra beschermen. Vooral voor de kleine kwetsbare kinderen wordt er een gebrek aan speelvoorzieningen ervaren. Hierdoor verstevigd de binnentuin zijn toch al grote aantrekkingskracht.

“Ik wil het fijn hebben in mijn buurt. Het is niet zo dat we alleen maar binnenin zitten, maar voor kinderen is het wel fijn om hier binnen veilig in gesloten kring te spelen”. [10]

Figuur 4.12: De gemeenschappelijk binnentuin van het Wallisblok is een geweldige plek voor alle bewoners. Ook andere projecten hebben eenzelfde binnentuin (dedichterlijkevrijheid.nl)

Over het algemeen vindt men dat de kinderen op de straat toch wel een heel andere opvoeding hebben meegekregen, wat je ook terugziet in de manier waarop men met elkaar omgaat. Een van de klussers zonder kinderen zei daar het volgende over:

“Er zijn hier veel jongeren in de buurt die erg overheersend zijn, waardoor het voor kleinere kinderen wel eens beangstigend kan zijn. Als ik dat vergelijk met hoe ik zelf ben opgegroeid, dan is zo’n binnentuin wel een voorwaarde om zulke jonge mensen hier naar toe te trekken, want je stuurt je kinderen hier als ze zo jong zijn niet naar buiten. Dan worden ze veel te snel streetwise.” [17]

De wijk wordt ook zeker als veranderd ervaren. Er vinden veel projecten in Spangen plaats en dat zijn niet alleen allemaal klushuizen. Er wordt weer geïnvesteerd en daardoor zit er beweging in de wijk en dat is volgens de klussers goed. Maar ook de klussers hebben in de gaten dat er een keerzijde aan al deze investeringen zit:

“Die mensen daar [achter het klusproject] zitten al 20-30 jaar te wachten op een renovatie en dat wordt elkaar keer weer opgeschoven. En nu moeten die mensen hun huis uit, want het wordt gesloopt. Dat vind ik echt heel erg. Voor ons is het misschien wel beter, maar voor die mensen is het een slecht verhaal.” [13]

Natuurlijk is het fijn dat er geïnvesteerd wordt in de wijk. Oude vervallen woningen worden gesloopt en er komen eengezinswoningen voor terug, maar die zijn niet te betalen voor de oorspronkelijke bewoners. Het gevolg is dat zij dus moeten verhuizen naar een andere plek in de stad. Sommige klussers hebben daar ook wel een dubbel gevoel aan overgehouden. Aan de ene kant ervaart men het als goed voor de wijk en ze worden er zelf ook niet slecht van, maar toch wringt de schoen voor de klussers ook wel een beetje.

Enkele klussers ervaren de buurt als fantasieloos. Men vind de straten erg rechttoe rechtaan, waarbij de fantasie voor de straat en het straatbeeld ontbreekt. Er zijn wel grasveldjes en speeltoestellen, maar die vormen in hun ogen geen doorgetrokken geheel. Op de vraag of ze daar dan zelf niet wat aan kunnen doen maakt men een vermoeide indruk. Men zou best met de gemeente een mooie speelplek willen ontwerpen, maar na het klusproject – wat nooit helemaal af is – ontbreekt de energie en de wil om daar aan te beginnen. Daarnaast blijft de binnentuin een goed reden om naar binnen gericht te blijven:

“Maar het is natuurlijk ook zo heerlijk om ook in de eigen tuin... die hebben we mooi gemaakt en hier zijn de kinderen nog niet uitgegroeid. We kunnen hier nog uit de voeten. En daarna zijn ze uit de speeltijd en gaan ze andere behoeftes krijgen en willen ze misschien verder.” [10]

Doordat de klussers veel in hun woning hebben geïnvesteerd zal men minder snel gaan verhuizen. Men voelt zich verbonden met de eigen woning. De 42-jarige akoesticus liet merken zich thuis te voelen op de plek waar ze zat. In haar beleving heeft dat met het volgende te maken:

“Om te beginnen bij mijn woning. Ik heb een tuintje en daardoor reikt mijn invloed ook naar buiten. Ik merk aan mijzelf dat ik de neiging heb om positief met de omgeving bezig te zijn. Daarom heb ik ook van die plantjes gemaakt in de boomspiegels, terwijl ik helemaal niet zo van het tuinieren ben. Omdat ik aan mijzelf merk dat ik die neiging heb om wat aan de buurt te doen, denk ik wel zo iets van ‘dan ben ik hier misschien thuis.’ [17]

Als het aankomt op verantwoordelijkheid nemen voor de buurt geven de klussers aan dat de verantwoordelijkheid begint bij je eigen huis, je eigen familie, je eigen stoep en achtertuin. Een 43-jarige klusser stelde scherp vast in hoeverre de klusser zich ook verantwoordelijk voelt voor zijn woonomgeving:

“Dat mensen allemaal in deze wijk gaan wonen is niet omdat ze allemaal pioniers willen zijn of maatschappelijk betrokken of dat ze een doelstelling hebben om Spangen beter te maken. Mensen kiezen toch eerst voor wat je zelf wilt en dat is bij de meeste mensen ruimer wonen en een tuin. Je eigen woonhuis ontwerpen is ook een motivatie voor veel mensen. En als je er dan eenmaal woont is je woonomgeving ook erg belangrijk. Wanneer ga je

in actie komen? Als je woonkwaliteit of woongenot bedreigd wordt of als je de kans ziet om te verbeteren. Het is niet een doelstelling in zichzelf om de wijk te verbeteren of de straat op te knappen. Volgens mij is het ook niet anders, dan als je ergens anders gaat wonen. De doelstelling van de gemeente is dan zo'n wijk verbeteren en nieuwe bewoners; integratie enzo. Maar dat is niet de doelstelling van de nieuwe mensen die hier komen wonen. De doelstelling is voor jezelf prettig wonen en voor je burens, maar niet het integreren an sich." [13]

Niet alle klussers zijn even tolerant met hun omgeving. Zo zijn er enkele die woedend kunnen worden van het ontbreken aan fatsoennormen bij – in hun ogen – een groot gedeelte van de oorspronkelijke buurtbewoners en in het bijzonder de kinderen. Het is niet alleen het vuilnis wat niet netjes word opgeruimd, maar ook het verkeerd parkeren, over de stoep rijden, plantenbakken opschoppen, planten uit bakken trekken, kinderen die over auto's lopen dat bepaalde klussers dwars zit. Het lijkt er sterk op dat de meeste klussers dit soort dingen wel constateren, maar dat ze zich er ook niet al te drukken over (willen) maken. Een van de klussers wilde er wel wat over kwijt en probeerde de vinger op de zere plek te leggen.

“Er is blijkbaar onvoldoende sociale controle om ervoor te zorgen dat die kinderen dat niet doen. Dat heeft niets met Spangen te maken, maar met het opleidingsniveau en de controle en cultuur van die mensen. Ze hebben het niet voor elkaar gekregen om hun kinderen zo op te voeden zodat ze een perspectief hebben waarbinnen ze het ook belangrijk vinden om niet met politie en justitie in aanraking te komen. Er moet een dwang zijn om je te gedragen en je neiging tot rottiigheid zo te kannibaliseren zodat je het op een leuke manier doet (...) De manier waarop zij zich gedragen is een compensatie van een onwaarschijnlijk minderwaardigheidsgevoel. Wij voelen ons ook allemaal onzeker en dus doen we nog meer ons best en proberen we onze opleidingen te halen en proberen we in de ratrace mee te doen. (...) Voor hen is het perspectief echt slecht en daardoor is het een *self-fulfilling prophecy* en daarmee is het juist onze verantwoording!” [16]

Bovenstaande klusser probeert duidelijk aan te geven wat de rol van opvoeding en educatie zou moeten zijn in het licht van verbetering van de leefbaarheid in de wijk. De buurvrouw van een paar huizen verderop kijkt er wat luchtiger tegenaan:

“Heel gemoedelijk, heel relaxt. (...) In heel Spangen kan je prima wonen. Niets aan de hand, helemaal oké. Ze moeten alleen doorgaan met de huizen die dat echt nodig hebben. Doorgaan met meer groen in de wijk.” [18]

4.3.3 CONTACTEN EN ONTMOETING | WELKE CONTACTEN HEEFT DE KLUSSER?

In deze paragraaf staan de contacten van de klussers in de buurt centraal. Contacten zijn van wezenlijk belang om bewonersinitiatieven tot wasdom te laten komen. Door een initiatief met meerdere mensen te dragen ontstaat er draagvlak en ontstaat er sneller succes. In deze paragraaf wordt daarom beschreven waar contacten ontstaan, hoe dat contact plaatsvindt en met wie men contact heeft.

Tijdens de voorbereiding en uitvoering van het klusproject heeft het collectief van De Blauwe Vos verschillende workshops georganiseerd om elkaar te helpen bij de

individuele keuzes die er gemaakt moesten worden. Dit werd als een groot succes ervaren, omdat er op die manier kennis gedeeld werd en men elkaar kon helpen. Hierdoor leerde men elkaar als burens nog beter kennen en ontving men ook positieve energie om door te gaan.

“Het is niet zo dat we de vloer bij elkaar platlopen, maar het is heel veel gemoedelijker dan in een buurt waar je mensen niet direct kent. (...) Het [proces] hoeft niet makkelijk te zijn om het leuk te laten zijn.” [17]

Men beschouwd de burens dan ook vaak als ‘bijna vrienden’. Een van oorsprong Zwitserse klusser omschreef de band zoals die er is als die met een familie.

“Je kiest het niet echt uit, maar omdat het je familie is hou je ervan en weet je dat je op ze kan vertrouwen, ook omdat je dit allemaal samen hebt gedaan. (...) Iedereen heeft vanuit zichzelf besloten ‘ik wil dit’ en accepteert dat die samenstelling is zoals die is”. [10]

Tijdens de eerste jaren vindt er een interessante verandering plaats als er wordt gekeken naar de manier waarop men de woningen beschouwd. Bij de Blauwe Vos verwoorde een van de klussers dat als volgt:

“In het begin loop je bij iedereen naar binnen, want er is nog niet echt een huis. Hé, hoe heb jij dat gedaan? Hoe doe jij dat dan? Het lijkt wel of je vrij bent om binnen te lopen. Zodra het huis er stond of er trok iemand in, voelde je de privésfeer en ga je niet meer zo naar binnen. Aan dat moment moest ik wel wennen. Het wordt heel anders opeens”. [10]

Doordat de tuinen van De Blauwe Vos met elkaar verbonden zijn ontstaat er wel een nieuwe dimensie van contact met de burens. Ook de kinderen maken contact waardoor er ook snel contact tussen de ouders ontstaat.

“Toch blijft er altijd een soort natuurlijke afstand, want het zijn niet onze vrienden”. [10]

Via de gemeenschappelijke binnentuin worden er in de zomer vaak heel spontaan feesten of een filmavond georganiseerd, maar bij beide projecten waren de klussers ook kritische op de routing naar de binnentuin. De bovenwoningen hebben namelijk geen directe toegang hebben tot de binnentuin. Zij kunnen allen buitenom door het centrale hek de tuin bereiken. De klussers stelden dat het collectief nog wat sterker zou zijn geweest als er van binnenuit een oplossing was verzonnen.

Dat de klussers idolaat zijn van hun eigen gemeenschappelijke binnentuin blijkt ook wel uit het feit hoe ze praten over de andere tuinen. Al die hoge schuttingen bij de andere burens vindt men raar. Men verwijt andere mensen dat ze alleen maar met zichzelf bezig zijn. Een hoge schutting ervaart men als een gevangenis.

“Ik vind de meerwaarde van die binnentuin heel opmerkelijk. Wat dat oplevert door er geen hekken te zetten en het gewoon op te houden. Dat geeft een ouderwets gevoel van hoe ik vroeger ben opgevoed.” [16]

Wel neemt het fanatisme van de eerste klusjaren naar verloop van jaren af en worden de klusgemeenschap en de gemeenschappelijk tuin ook steeds gewoner.

“Weet je, dat eerste jaar in de tuin, dan is het dat als je dan in de tuin was je dan altijd samen wijn moest gaan drinken en samen moest gaan eten. Op een gegeven moment heb je ook behoefte aan je eigen plekje en gewoon niet alles collectief. En dat heeft zich nu gesetteld. (...) In die tuin blijf je elkaar toch tegenkomen. Als we die tuin niet zouden hebben, zou je meer in je eigen hokje zitten. (...) We zijn wel een blok dat alleen maar naar de tuin gericht is. Dat is zoals het is.” [15]

Figuur 4.13: De geveluitstraling is compleet veranderd door de opknapbeurt van het klusproject. Het Wallisblok is erg introvert en vormt een groot blok in de wijk. (flickr.com en bamwoningbouw.nl)

Binnen Spangen geven de klussers aan dat ze eigenlijk alleen maar contact hebben met gelijkgestemden. Het motto ‘soort zoekt soort’ gaat volgens hen erg duidelijk op. De eigenares van de yoga studio verwoorde het als volgt:

“Het is ook een illusie om te denken dat zo’n wijk helemaal bij elkaar komt. Er zijn verschillen in behoeften. Verschillen in normen en waarden. Hoe je leeft en gelijkgezindheid trekt elkaar dan aan.” [10]

Zo ontstaan er een aantal keer kleine onenigheden bij De Blauwe Vos tussen de oude en nieuwe wijkbewoners. Een Kaapverdiaans feest met heel veel harde muziek valt niet in de smaak bij de klussers. En als er vervolgens een keer gebarbecued wordt door de klussers in de binnentuin wordt de politie er bijna bijgehaald omdat de rook de was van de achterburen besmeurd. Verschillende klussers kunnen zich goed voorstellen dat er misschien ook meer speelt onder de oorspronkelijke bewoners. Misschien dat ze zich achtergesteld voelen of dat men de klussers ervaart als inbreuk op hun buurt. De klussers proberen zich er niet teveel van aan te trekken. Voor hun is de kwaliteit van wonen het belangrijkste.

“Het doel is om allereerst voor jezelf en je burens prettig te wonen. Het hoofddoel is niet om mensen te ontmoeten”. [13]

Ook bij het Wallisblok hebben de klussers vrijwel geen contact met de oorspronkelijke bewoners die om het project heen wonen. De reactie van deze bouwkundige zal voor een deel van de klusgemeenschap maatgevend zijn:

“Ik ken er ook niemand. Ik heb geen idee wie daar woont. Eigenlijk geen één (...) We hebben gewoon onze eigen vrienden (...) aan meer contact heb ik in ieder geval geen behoefte.” [15]

Eén klusser in het Wallisblok had wel een klein beetje contact met een nieuwe familie die aan de overkant was komen te wonen.

“Die hebben de moeite genomen om zich aan ons voor te stellen. Het zijn hele christelijke mensen, ook Nederlandse mensen, terwijl er heel vele buitenlanders aan de overkant wonen. Die ene blanke familie, die nemen de moeite om ons een hand te geven ‘wij zijn hier komen wonen’. Die nodig je dan bijvoorbeeld uit met oud en nieuwe om een borrel te halen.” [16]

Met betrekking tot de kinderen hebben een aantal klussers kinderen die rond de basisschoolleeftijd zitten, maar er is geen enkele ouder die zijn kinderen in de wijk naar school stuurt. Men ervaart die scholen toch als een paar stappen terug. De klusser verwacht dat zijn kind niet de aandacht ontvangt die het nodig heeft om op zijn niveau les te krijgen.

“Het is wel leuk als de school een beetje gemengd is. Om mijn kind nu ook nog als bewonersinitiatief als eerste op een zwarte school te doen...” [18]

4.3.4 BEWONERSPARTICIPATIE IN DE BUURT | WAT DOET DE KLUSSER?

In deze paragraaf wordt er beschreven welke activiteiten er in de buurt zijn ontplooid. Deze activiteiten komen voort uit eerdere ervaringen in de buurt, uit bepaalde verwachtingen die men heeft en de contacten die er zijn. Daarbij ligt de focus op wat de klussers doen rondom bewonersinitiatieven. Op welke manier participeren zij als klussers in hun buurt?

Met betrekking tot de participatie in de buurt geldt volgens de klussers allereerste het volgende:

“Door onze binnentuin zijn wij relatief gezien heel introvert.” [17]

Soms zijn er spontane initiatieven zoals het barbecueën in de tuin of het aanpakken van de voortuintjes. Op die momenten is men aan de straat bezig en komt er ook respons op dat gene wat er gebeurd. Mensen lopen langs en maken dan toch sneller een klein praatje.

“We moeten eigenlijk dus ook wel meer aan de voorkant zichtbaar zijn. Dat is misschien ook wel een beetje het nadeel van zo’n collectief. Het heeft als voordeel dat je waarschijnlijk makkelijker de stap neemt om in zo’n wijk te wonen.” [17]

Op initiatief van enkele klussers komen er op bepaalde tijdstippen in het jaar enkele schapen naar Spangen. Deze maaien op een natuurlijke manier het gras. Zo heeft men zelf enkele appel- en berkenbomen geplant, zodat de uitstraling groener wordt. Veel klussers zijn er erg blij mee, maar toch zijn er ook dan altijd mensen die klagen. Zij vinden al dat vrije groen maar ongeordend.

“Dat van die boomspiegels doe ik echt voor de buurt. Ik heb er zelf ook geen zicht op. Echt het idee van ‘een beetje groen creëren voor mensen, daar wordt je toch blij van’. [Zo] ook als het een beetje opgeruimd is en kleurrijk en groen. Ik denk dat mensen daar in het algemeen blij van worden. Je wilt gewoon heel graag groen.” [17]

Daarom hebben enkele klussers van het Wallisblok het bewonersinitiatief Natuurlijk Spangen⁵ opgericht. Dit initiatief beoogt om de wijk Spangen mooier en groener te maken. Hun missie luidt dan ook: ‘Door bewoners te betrekken bij het beheer, wordt het groen geen kijkgroen, maar doe-groen en ontdekken (jonge) mensen dat ze hun wensen kunnen waarmaken, vlakbij huis. Tegelijkertijd is het een manier om oude en nieuwe bewoners onderling meer in contact te brengen en zo de integratie/het samenleven te bevorderen’. Het Bureau Opzoomer Mee⁶ helpt hen bij het verkrijgen van subsidies voor hun bewonersinitiatief. De openbare boekenkast ‘Boek op de hoek’ is daar een mooi en goed voorbeeld van.

“Er wordt wel van alle georganiseerd hier. Zo zijn er hier schapen gekomen en zoals laatst met dat boeken lezen. Er is een soort boekenstand geopend hierachter. Ik vind het leuk dat die activiteiten er zijn in de wijk, ook al maak ik er zelf geen gebruik van.”[15]

De klussers vonden het lastig om te omschrijven waarom ze zich wel of niet inzetten voor de buurt. Eigenlijk vinden de klussers dat ze zelf ook meer moeten doen, maar een drukke baan maakt dat vaak erg lastig. Een van de initiatiefnemers van Natuurlijk Spangen legt uit waarom het initiatief nemen best zwaar is:

“Tjaa. Verantwoordelijk? Kijk, ik wil gewoon leuk wonen en daar heb je wat voor over. Als iemand rotzooi op de straat gooit zeg je daar wat van. Ik wil gewoon dat het leuk is en ik vind dat de moeite waard om daar moeite voor te doen. (...) Als je kijkt naar die bewonersinitiatieven, dat is gewoon lastig omdat je allemaal je werk hebt dus het ontbreekt je aan tijd om meer te doen, maar ik heb ook een drukke baan dus dan doe je de dingen een beetje in het weekend en 's avonds. Op een gegeven moment denk je ‘het is nu even genoeg, ik heb zat andere dingen en nu mag iemand anders het gaan doen of ik haak wel weer aan’. Als initiatiefnemer moet je zoveel doen, daar heb je gewoon niet de tijd voor.” [18]

Bij De Blauwe Vos is de VvE niet erg actief, maar toch is men wel een keer gezamenlijk in actie gekomen tegen de nieuwbouwplannen van een woningcorporatie. De Blauwe Vos maakt onderdeel uit van een groot gesloten bouwblok. Het direct aangrenzende gedeelte zou worden gesloopt waarna er nieuwbouw zou komen. In deze plannen had men het parkeren op de binnenplaats opgelost. De VvE is hier succesvol tegen in opstand gekomen met als gevolg dat het bestemmingsplan is gewijzigd. Het hielp enorm dat er als groep werd opgetreden.

“Wij willen een groene binnentuin. Dus daar hebben we een actie voor gehouden, in die zin dat we een dag hebben gehouden waarbij we allerlei beslissers van de gemeente hebben uitgenodigd, en ook van Woonstad. Daar hebben we uitgelegd waarom wij graag een groene binnentuin willen houden en wat de alternatieven zouden zijn voor het parkeren.” [17]

Vanaf dat moment wordt er expliciet vermeld dat het parkeren niet op de binnenplaats mag gebeuren, omdat het de kwaliteit van de gesloten bouwblokken niet ten goede komt. Een slecht voorbeeld van parkeren op de binnenplaats is te

⁵ <http://www.groendichterbij.nl/natuurlijkspangen>

⁶ <http://www.welkominspangen.nl/show/bureau/11/Bewonersideeen>

vinden op Katendrecht waar de kluswoningen van De Driehoek een gemeenschappelijke tuin hebben terwijl de nieuwbouw van de Driehoek-Noord daar hun parkeerplaatsen heeft.

Participatie betekend niet dat er alleen maar vrijwilligerswerk in de buurt moet worden gedaan. Een van de klussers van De Blauwe Vos laat haar participatie in de buurt zien doordat zij een eigen yogastudio aan huis heeft opgezet. Op deze manier wordt er een voorziening aan de wijk toegevoegd die er eerder nog niet was.

“Je kan ook niet je hele leven alles blijven aanpakken. Je hebt je leven, je hebt je werk. En dan stop je ook tijd in je eigen bedrijf wat je wilt laten groeien. Je went ook aan heel veel dingen. Het kan natuurlijk altijd mooier.” [10]

Een yogastudio in de wijk maakt het voor omwonenden laagdrempelig om daar naar toe te gaan in plaats van dat men er een eind voor moeten rijden. Op deze manier is het goed mogelijk om een babyfoon mee te nemen in plaats van dat men altijd 's avonds pas weg kan als de partner kan oppassen. Dit soort kleine betaalde initiatieven zouden de wijk een impuls kunnen geven. De eerste ervaringen hebben wel geleerd dat er vooral 'één bepaald soort mensen' op af komt. Een menging van verschillende bevolkingsgroepen ontbreekt in ieder geval.

Een andere groep klussers participeert mee in het opnieuw opzetten van een crèche in Spangen. Een groot avontuur, want de oude crèche ging failliet en werd overgenomen door een grote organisatie. Een groot gedeelte vond deze organisatie nog slechter dan de vorige. Zo proberen ze nu in Spangen een crèche op te zetten waarbij veel bewonersinbreng mogelijk is. Allereerst wil men weer hetzelfde plezier en geluk terugbrengen als wat er bij de oude crèche was, maar ten tweede wil men zich ook wortelen in de wijk. De crèche zou een mooie plek kunnen worden om andere mensen te ontmoeten die men anders niet zou ontmoeten. Op dit moment wordt de crèche vooral bezocht door de nieuwere bewoners van de wijk, maar er is ook een groep van buiten Spangen die de crèche fijn vinden omdat het niet onderdeel is van een groter imperium.

Volgens enkele klussers zijn het niet alleen de klussers die profiteren van alle investeringen in de wijk, maar ook de mensen die al heel lang in Spangen wonen. Zij profiteren ook mee van de verbeterde leefbaarheid. Er is namelijk niemand die graag tegen verloederde panden aankijkt.

“Ik denk dat het feit dat mensen hier gingen investeren in de wijk, om er te gaan wonen, wel geleid heeft tot een aantal vervolgprojecten. De Blauwe Vos is pas opgezet nadat het hier een succes was. Het heeft in die zin een effect gehad dat het vertrouwen in deze wijk steeg 'het zou wel gaan goed komen'. Het succes druipt er zo'n beetje vanaf, bijna overdreven lyrisch. [HET SUCCES, MAAR WAT IS DAT DAN? (JVDH)] Het aantrekken van mensen met een hoger inkomen die zich dus anders niet in deze wijk zouden gaan vestigen. (...) Het heeft bijgedragen aan die betere leefbaarheid. En het is een voorbeeld voor andere blokken. Je moet ze niet laten verloederen en dat is nu wel omgekeerd.” [15]

4.4 ONDERZOEKSRESULTATEN

4.4.1 DE KLUSSEER ACHTER HET KLUSPROJECT | WIE IS DE KLUSSEER?

In dit eerste blok worden de belangrijkste kwaliteiten van de geïnterviewde klussers belicht, maar voordat er naar de diepte wordt afgestoken worden er eerste enkele kwantitatieve kenmerken van de responsgroep uitgelicht. De 18 klussers uit dit onderzoek waren allen van Nederlandse afkomst. De gemiddelde leeftijd van de respondenten is op dit moment 38 jaar. Als dit gecorrigeerd wordt naar de leeftijd op het moment van verhuizen is dit 35 jaar. Ruimte twee derde van de klussers was tijdens de klusperiode tussen de 30 en 39 jaar. Tijdens de klusperiode waren er op een enkeling na nog geen kinderen in het proces aanwezig. Op dit moment is dat sterk veranderd en heeft ongeveer 60% van de klussers één of meerdere kinderen. Daarnaast had 90% nog geen historie in de buurt waarin men nu woont. Op één klusser na zijn alle klussers HBO of hoger opgeleid. Alle klussers zijn werkzaam, waarvan ruim een derde ook een (part-time) eigen bedrijf runt in de bouw- en/of creatieve sector. Met betrekking tot het inkomen kan er worden gesteld dat vrijwel alle klussers een bovenmodaal inkomen kennen. Concluderend kan er op basis van deze gegevens worden gesteld dat de klussers worden gekenmerkt als hogeropgeleide Nederlanders met een redelijk hoog inkomen.

De vorige woonsituatie is voor de alle klussers ongeveer gelijk. Men is na de studietijd naar een huurwoning verhuisd die als erg klein en in slechte staat verkerend wordt beschreven. Daarnaast deelden diverse klussers ook nog delen van hun woning met anderen. Na enkele jaren in deze situatie te hebben gewoond wil men een eerste serieuze stap op de koopwoningmarkt zetten. Vanuit de drie casestudies wordt duidelijk dat de klussers te maken hebben met relatief hoge woonwensen. De drie belangrijkste kenmerken zijn dan ook: *creativiteit, ruimte en budget*. Al de respondenten laten in meer of mindere mate blijken dat ze een koopwoning zoeken waarbij ze zelf invloed kunnen uitoefenen op de woning. Ze hebben een bepaald idee over hoe ze willen wonen en dat sluit niet aan bij wat er op de traditionele woningmarkt voor hen te koop is. Daarnaast zoeken ze relatief veel ruimte, maar hebben ze te maken met een vaak beperkt budget. Het budget wordt bepaald doordat men geen vaste contracten heeft en/of doordat men (deels) een eigen bedrijf runt.

De kluswoningen voorzien in de behoefte van de respondenten. Deze woningen die in zeer slechte staat verkeerden, gaven de klussers de kans om hun creativiteit te gebruiken om de woning op te knappen. Men kocht in verhouding tot wat de traditionele woningmarkt bood veel meer ruimte voor een veel lager bedrag. Als de hoeveelheid ruimte tegen de totale investering wordt afgezet kan er per saldo worden gesteld dat de klussers 1,5 tot 2x zoveel ruimte hebben gekregen. Een klusser omschreef dat als *meer value for money*. Deze extra value heeft men door de eigen inspanning zelf gecreëerd. De aankoop van een kluswoning is geen gewone stap. De woningen staan vaak letterlijk op instorten en het zal veel inspanning vragen om deze brakke woning naar een bewoonbaar niveau te tillen.

In dit tweede gedeelte van het gespreksthema worden de belangrijkste kwaliteiten van de klussers beschreven waardoor ze het klusproject ook daadwerkelijk durfden aan te gaan, want lef en durf was er zeker nodig. Niet alleen omdat de kluswoning

er vervallen uit zag, maar ook omdat de wijken Hillesluis, Katendrecht en Spangen als zeer zwak en problematisch te boek stonden. De klussers realiseerden zich dat terdege, maar het weerhield hen er niet van de woning te kopen. Alle klussers lieten zien dat ze *een visie hadden* op de kluswoning en de omgeving waardoor ze *door de situatie heen konden kijken*. Hierdoor zagen ze de *kwaliteiten* en *mogelijkheden* van de woning en konden zij de toekomstige situatie voor zichzelf *verbeelden*. Deze eigenschappen zijn sterk aan de creatieve sector verbonden waardoor het ook niet verwonderlijk is dat een groot gedeelte van de klussers in deze sector werkzaam is. Eventuele plannen van de gemeente voor die specifieke buurt versterkten de visie op het project. De uitstraling, kwaliteiten en de mogelijkheden van de woning zorgden voor *energie, passie* en een *drive* om de woning zichzelf eigen te maken. Getriggerd door het *toekomstperspectief* sprong men soms ook iets *naïef* in het diepe. Daarnaast was er ook een *sterk geloof in eigen kunnen* en was men *leergierig* genoeg om ontbrekende kennis later wel tot zich te nemen.

Vooraf bij de collectieve projecten was het zo dat niet alle klussers op voorhand dol enthousiast waren om zo'n ingrijpend klusproject aan te gaan. Men zag de voordelen van de woning, maar zag op tegen een lang en slopend collectief proces. De collectieve projecten zijn in tegenstelling tot de individuele woningen voor een bredere doelgroep aantrekkelijk, omdat men tijdens het collectieve proces ook deels kan meeliften op de kennis en expertise van anderen. De collectieve projecten hebben laten zien dat het organiseren van centrale kijk- en ontmoetingsdagen erg enthousiasmerend werken. Op deze dagen ontdekten de klussers dat ze onderling veel overeenkomsten hadden waardoor ze over en weer het gevoel kregen dat ze met deze groep het project wel zouden aankunnen. Een deel van de klussers liet merken dat ze wel een aansporing nodig hadden om ook echt in te stappen. Dit gebeurde door middel van de ontmoetingsdagen, het persoonlijk kennen van andere klussers of door de verhalen van al afgeronde projecten. Het collectief aspect was voor een overgroot deel van de klussers geen doel geweest, maar is voor velen, tijdens en na het project, wel de grootste winst gebleken.

4.4.2 ERVARINGEN IN DE BUURT, TOEN EN NU | HOE ERVAART DE KLUSSEER DE BUURT?

In dit deel zal duidelijk worden op welke manier de klusser omgaat met zijn buurt. De ervaringen uit het verleden en heden kunnen voor een belangrijk deel verklaren waarom men zich eventueel wel of niet inzet voor de buurt. Het is de gemeente Rotterdam die de eerste vooruitgang boekte op het gebied van de leefbaarheid op de drie caselocaties. Zij hielden grootschalige schoonmaakacties waardoor de criminaliteit en drugsoverlast voor een groot gedeelte verdween. Tegelijkertijd werden er ook plannen gepresenteerd voor de toekomst van die wijken. De kluswoningen vormden een eerste aanzet waardoor er meer diversiteit in de wijk zou ontstaan. De klussers stelden dat ze bij de eerste kijkdag voor de kluswoning vooral werden geconfronteerd met het verleden van de wijk. De potentiële kluswoning was vaak een oud drugspannen, maar de gemeente had concrete plannen met de gebieden. Dit gaf de klussers vertrouwen om toch in die wijk te investeren. Zo dachten enkele klussers goed na over de toekomstige vastgoedwaarde van hun woning, want een verslechtering van de wijk zou ook voor hen nadelige gevolgen hebben. Juist door de plannen van de gemeente werd men geïnspireerd en kreeg men vertrouwen in de toekomst van de caselocaties. Ondanks dat de wijken er in eerste instantie nog slecht uitzagen stelden men dat ze

daar wel *doorheen konden kijken*. Men *geloofde en vertrouwde* in de plannen van de gemeente en daarmee ook het toekomstperspectief voor de wijk. Zo deed wethouder Karakus in Hillesluis toezeggingen over de mogelijkheid tot inspraak en hielp hij op Katendrecht om het project recht te trekken.

Met betrekking tot de buurt lijkt er een verschil te zitten tussen de klussers die wel of geen kinderen hebben. Op het moment dat men kinderen krijgt ontstaat er meer bewustheid voor de buurt waarin men leeft. Met het oog op de toekomst wil men dat de buurt ook een buurt is waarin de kinderen prettig kunnen opgroeien. Dit resulteerde in Hillesluis in een beweging die zich na het klusproject ook ging inzetten voor de wijk. Op Katendrecht en in Spangen was dit besef er ook wel alleen kon men zich daar makkelijk terugtrekken in de private gemeenschappelijke binnentuin.

Over het algemeen genomen voelen de klussers zich thuis in de wijk waar ze wonen. Zeker op Katendrecht liet men blijken zich verbonden te voelen met de locatie en de diverse sociale structuur van de wijk. Katendrecht is in dat opzicht ook echt een yuppenwijk aan het worden, terwijl de Beukelaarsstraat en Spangen toch vooral als rustige woonwijken worden ervaren. Verder geven de klussers duidelijk aan dat ze niet zijn gaan klussen omdat ze de ambitie hadden om de wijk te verbeteren of omdat ze graag maatschappelijk betrokken wilden zijn. Zij kiezen voor deze wijken omdat ze zelf ruimer kunnen gaan wonen. Pas nadat het individuele klushuis is afgerond krijgt men ook meer zicht op de woonomgeving. De klussers willen vooral graag zelf prettig wonen. Wanneer ze dan in actie komen voor hun wijk is dat omdat de woonkwaliteit of het woongenot bedreigd wordt en als men kans ziet om daar juist wat aan te doen. Participatie is geen doelstelling in zichzelf, maar wel een uitvloeisel van de wijk waarin men leeft.

4.4.3 CONTACTEN EN ONTMOETING | WELKE CONTACTEN HEEFT DE KLUSSEER?

In deze paragraaf wordt duidelijk met wie de klussers contacten onderhouden. Contacten zouden erg belangrijk kunnen zijn om draagvlak te creëren voor bewonersinitiatief. Daarom wordt er beschreven waar contacten zijn ontstaan, hoe dat contact plaatsvindt en met wie men contact heeft. Uit het veldonderzoek blijkt dat een goede relationele band tussen verschillende mensen niet als vanzelf ontstaat. Er is een aanleiding nodig om met elkaar in contact te komen. Diverse klussers bestempelen het klusproject als een sociaal project waarbij de hele buurt betrokken werd. Er kan worden gesteld dat het collectieve klusproject een voedingsbodem is waardoor er vele nieuwe contacten kunnen gaan ontstaan. Deze nieuwe contacten beperken zich vrijwel geheel tot medeklussers. Bij de individuele klushuizen ligt dit wat anders omdat er geen collectief proces aanwezig is. Op Katendrecht en in Spangen ontstaan er sterke sociale contacten doordat men over langere periode in hetzelfde intensieve proces zit. Men heeft dezelfde soort vragen waardoor er gedurende het proces een steeds hechtere onderlinge band ontstaat. Doordat er op de Beukelaarsstraat verschillende individuele klushuizen dicht bij elkaar stonden en de klussers tegelijkertijd aan het werk waren ontstonden ook daar goede contacten. Daarnaast had men ook na die periode momenten waarbij men gezamenlijk van gedachten wisselden over de directe woonomgeving. Er kan worden gesteld dat de contacten ontstaan op het moment dat men raakvlakken met elkaar heeft. Daarnaast is het van belang dat er een situatie of plaats is waar men

elkaar kan ontmoeten en waar men kan ontdekken dat ze ook daadwerkelijk raakvlakken hebben. De collectieve klussers laten tijdens de klusperiode duidelijk zien dat gezamenlijke betrokkenheid leidt tot een sterk gevoel van verbondenheid. Deze betrokkenheid en verbondenheid neemt met de jaren ook weer af als men er steeds meer voor kiest om de privésfeer af te bakenen. Na het klusproject blijft de gemeenschappelijke binnentuin als bindmiddel functioneren, maar de klusser maakt zelf de afweging of ze daar deel van willen uitmaken. In de jaren die volgen blijken kinderen binnen het klusproject voor nieuwe sociale banden te zorgen.

De klussers laten duidelijk merken dat het een illusie is om te denken dat alle soorten bewoners samen door een deur moeten kunnen gaan. De individuele levensstijl en gezindheid trekken mensen aan of zorgen juist voor verwijdering. Daarnaast zijn de meeste klussers ook niet geïnteresseerd in de andere buurtbewoners, omdat ze zelf al een enorm grote vriendenkring hebben. De kwaliteit van wonen en het daaruit volgend plezier is voor hen het belangrijkste. Met betrekking tot de buurt is er een zekere betrokkenheid tussen de oorspronkelijke buurtbewoners en de klussers doordat men bij elkaar in de straat woont, maar er zijn geen contacten waarbij men in elkaars privésfeer terecht komt. Men maakt gebruik van dezelfde leefomgeving, maar men deelt niet het leven met elkaar. Er zijn simpelweg geen raakvlakken tussen de klushuisbewoners en de oorspronkelijke buurtbewoners. Om sociale verbindingen tussen verschillende groepen te ontwikkelen zijn er ontmoetingsplekken nodig die aantrekkelijk genoeg zijn om daar ook naar toe te gaan. Deze ontmoetingsplekken moeten ook nog eens op een laagdrempelige manier kunnen worden bereikt. Dit is duidelijk te zien bij de collectieve klushuisprojecten waarbij de bovenwoningen wel een dakterras hebben, maar geen gemakkelijke toegang tot de gemeenschappelijke binnentuin die toch als belangrijke ontmoetingsplaats wordt ervaren. Door deze fysieke barrière gaat men minder gebruik maken van de binnentuin. De klussers die direct aan de tuin wonen maken er juist relatief veel gebruik van.

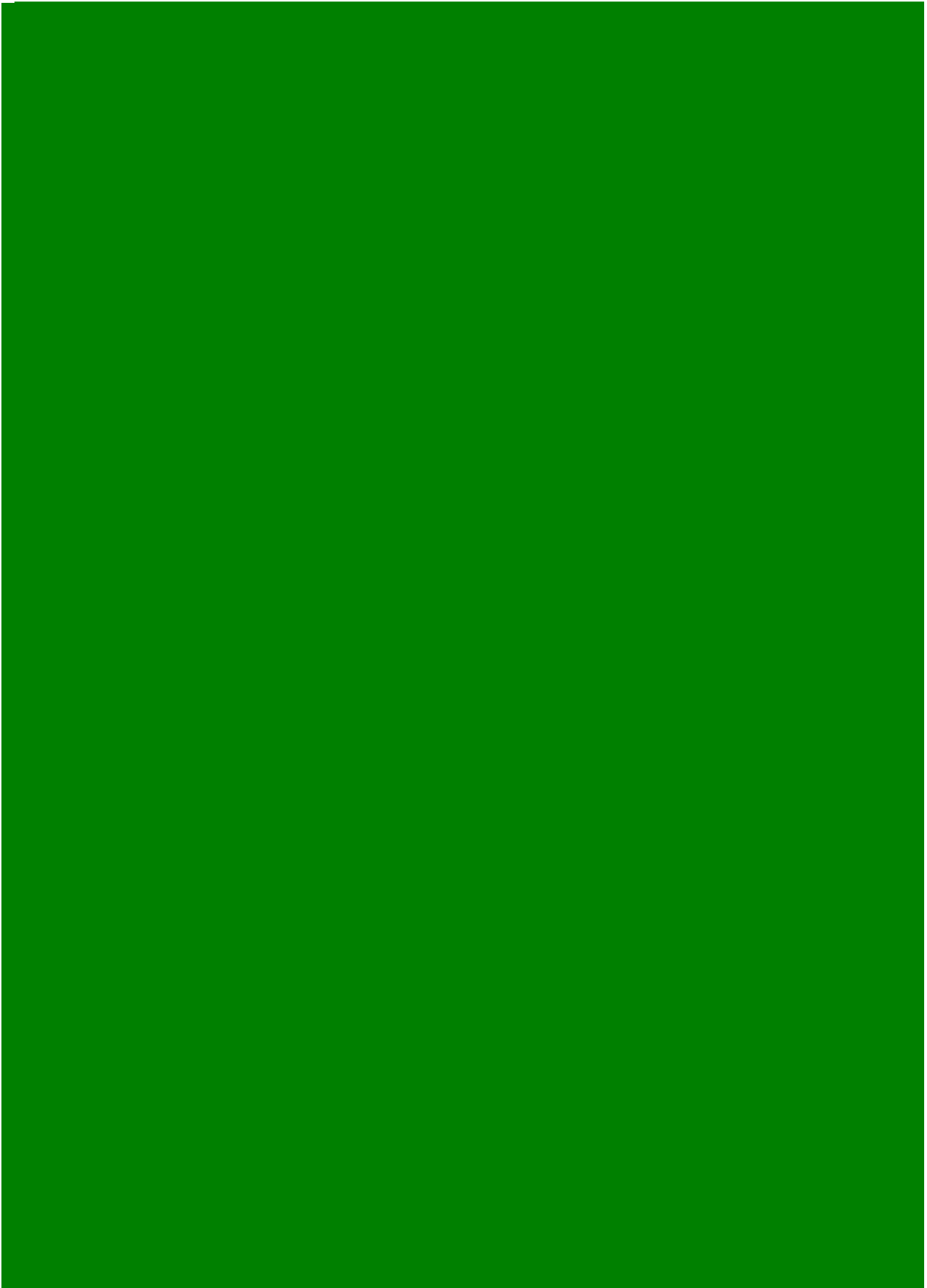
4.4.4 BEWONERSPARTICIPATIE IN DE BUURT | WAT DOET DE KLUSSEER?

Ten slotte wordt er beschreven of de klusser ook actief participeert in de directe woonomgeving. Met betrekking tot bewonersparticipatie zijn er duidelijk verschillen tussen Hillesluis en Katendrecht, terwijl Spangen juist een mix van beiden laat zien. Na de klusperiode ontstond er op de Beukelaarsstraat de bewonersorganisatie Het Groene Blok van waaruit enkele klusfamilies vele activiteiten in en voor de buurt hebben ontplooid. De kern van deze beweging bestaat uit jonge gezinnen die elkaar hebben leren kennen door en tijdens het klussen. Deze groep ontstond doordat men – eerst afzonderlijk en later gezamenlijk – begon in te zien dat er in de buurt nog veel viel te verbeteren. Doordat deze klussers kinderen kregen begon men de buurt veel meer als een toekomstige plek voor hun kinderen te zien: “Ik wil ook dat wij het fijn hebben en dat mijn kinderen het leuk hebben”. Deze groep heeft zich breed ingezet door onder andere het organiseren van een jaarlijkse burendag, verlichting in het park, een moestuin in de buurt en geveltuintjes in de straat. Dit deden ze niet alleen, maar met hulp van de gemeente die hen bij monde van de wethouder, stadsmarinier en gebiedsregisseur steeds faciliteerden en bemoedigden. Door samen te werken jaagde men elkaar aan en verdeelde men de krachten. Deze groep was veel sterker dan de som van de individuen. De klussers haalden successen doordat ze met hun creativiteit

problemen konden omzetten in concrete oplossingen. Daarnaast hadden ze doorzettingsvermogen en waren ze geduldig. Ze wisten hoe het contact met de gemeente werkte en stelden daar hun verwachtingspatroon op af. Hierdoor voelden men zich niet gelijk afgestraft als een proces wat langer duurde. Ook werkten enkele klussers parttime waardoor men flexibel in de tijd was. De regelmaat van de bewonersinitiatieven was afhankelijk van de hoeveelheid tijd en energie die men beschikbaar had. Daarnaast is het van belang dat de contacten onderling en met de gemeente warm gehouden worden. De gebiedsregisseur is een belangrijke schakel om snel te kunnen handelen tussen overheid en burger. Terugkijkend op de afgelopen jaren ervaart men trots over de concrete veranderingen in de buurt.

Waar Hillesluis vooral een relatief rustige stadswijk met jonge gezinnen was, is de situatie op hip Katendrecht anders. Op Katendrecht wonen veel jonge stedelingen die er veelvuldig op uit trekken. Kijkend naar de locatie Katendrecht – met zijn rauwheid en bedrijvigheid – is het ook begrijpbaar dat die vooral yuppen trekt. Onder de klussers heerst er een grote verbondenheid met de locatie, maar geen van deze klussers houdt zich actief bezig met de woonomgeving zoals dat gebeurde in Hillesluis. Zo is er niemand die zich voor de Katendrechtse Bewoners Organisatie inzet. Die behoefte heeft men ook niet en die zou goed verklaarbaar kunnen zijn vanuit het feit dat men over het algemeen geen kinderen heeft. Daarnaast neemt de gemeenschappelijk binnentuin een groot deel van de functie van de buurt als speelplaats over. De bijdrage van de klussers voor Katendrecht moet veel meer worden gezocht in het feit dat men vindt dat ze *“zorgen voor de aanwezigheid van normale mensen op straat”*. De klussers zijn door de collectiviteit van het project erg betrokken op elkaar en onderhouden veel persoonlijk contact. Hierdoor ervaart en beschrijft men een sterke interne sociale cohesie. Daarnaast zijn er relatief veel ondernemers die (on)bewust een voorzieningenaanbod creëren in de wijk. In potentie zou dit diverse bevolkingsgroepen kunnen samenbrengen. De klushuizen op Katendrecht hebben vooral voor een fysieke verbetering van de leefbaarheid gezorgd. De criminaliteit is afgenomen en de omgeving is mooier en rustiger geworden. Als de gemeente meer wil doen aan de problemen in achterstandswijken zal men moeten inzetten op educatie en werkgelegenheid, want door klushuizen veranderd de leefomgeving wel, maar niet de kansen van mensen.

De twee projecten op Spangen laten een mix zien van bovenstaande twee situaties. Er wonen zowel gezinnen als jonge stedelingen. Beiden groepen hechten veel waarde aan de collectiviteit van het project, maar het zijn de gezinnen die zich meer naar binnen keren, terwijl de jonge stedelingen vooral op de gehele stad gericht zijn. Voor gezinnen is de buurt als fijne leefomgeving erg belangrijk. Als die in de buurt onder druk staat versterkt de binnentuin het introverte karakter. Verder zijn het hoofdzakelijk de gezinnen die actief participeren in de wijk. Zo is er het bewonersinitiatief Natuurlijk Spangen wat zich inzet voor de verbinding van groen in de wijk, er is een openbare boekenkast gemaakt en er zijn tijdelijk schapen op de groenstroken. Ook wordt er crèche opgericht en zijn er klussers in actie gekomen tegen de plannen van een woningcorporatie. De aanleiding om in actie te komen is een maatschappelijk probleem wat men constateert en waaraan men zelf wat denkt te kunnen doen. Tegelijk ervaart men dat het actief meedoen in de buurt ook erg lastig is omdat er een chronisch tijdgebrek is door de drukte van het werk. In tegenstelling tot Hillesluis lijkt er in Spangen ook minder interactie te zijn tussen de klussers en de overheid.

In dit laatste hoofdstuk worden tot slot de eerste vier onderzoeksvragen uit de theorie beantwoord en aansluitend de laatste drie onderzoeksvragen. De onderzoeksresultaten uit de theorie hadden tot drie hypothesen geleid die aan de hand van drie onderzoeksvragen in het empirisch onderzoek zijn getoetst. Al deze zeven onderzoeksvragen leiden er toe dat er een antwoord kan worden gegeven op de centrale vraagstelling van dit onderzoek: *Op welke manier, met welke kwaliteiten van best persons en in welke mate dragen klushuisbewoners actief bij aan de verbetering van hun woning en woonomgeving én in hoeverre is mentaal eigenaarschap op deze vorm van participatie van invloed?* Tot slot worden er op basis van de conclusies enkele aanbevelingen voor de praktijk en voor vervolgonderzoek gegeven.

5.1 CONCLUSIES ONDERZOEKSVRAGEN

Onderzoeksvraag 1: Wat is de waarde van particulier opdrachtgeverschap en in het bijzonder van klushuizen?

In de geschiedenis van de volkshuisvesting is particulier opdrachtgeverschap altijd de basis geweest van woningbouwontwikkelingen. Met de komst van de woningwet in 1901 ontstond er een verschuiving van particulier opdrachtgeverschap naar maatschappelijke georganiseerde woningbouw. Met name de woningcorporaties zorgden voor verbetering van de toen knellende en verpauperde woonomstandigheden. Later in de naoorlogse wederopbouwfase was er onder regie van de centrale overheid sprake van enorme schaalvergroting. Na de wederopbouwfase kreeg de kwalitatieve kant van het wonen meer aandacht met als onderlegger de nota Wonen: Mensen, wensen, wonen. In dit beleidsdocument uit 2000 wordt het vergroten van zeggenschap en keuzevrijheid over het wonen en de woonomgeving sterk benadrukt. Dit zou mogelijk moet zijn door particulier opdrachtgeverschap. Hierbij heeft de burger de volledige zeggenschap over en de verantwoordelijkheid voor de woningontwikkeling. In de meest vergaande vorm zou de geïnstitutionaliseerde wereld zich nergens meer mee moeten bemoeien en staat de alledaagse wereld van de burger centraal in het opdrachtgeverschap. Het is de burger dit op dat moment het volledige zeggenschap heeft en daarmee staat hij op de bovenste trede van de participatieladder (figuur 2.4). Particulier opdrachtgeverschap is een goed voorbeeld van zelforganisatie en actief burgerschap door burgers binnen de gebouwde omgeving.

Een bijzonder vorm van particulier opdrachtgeverschap is de Rotterdamse uitvinding klushuizen. Het zijn verwaarloosde woningen in zwakke buurten die ooit door de gemeente of een corporatie zijn opgekocht en die nu voor een klein bedrag leeg en onverbeterd worden doorverkocht aan (groepen) particulieren. Deze particulieren knappen de woningen dan alleen of met een groep bewoners op. Met behulp van de klushuizen streeft de gemeente naar een fysiek en sociaal gezonde wijk, waarbij de veronderstelling is dat de nieuw aangetrokken welgestelde groep bewoners niet alleen zorgt voor verandering in de woonomgeving, maar dat deze groep ook een blijvende en actieve rol blijft spelen in de buurt. Dit wordt ook wel gentrypunctuur genoemd. Deze klushuizenaanpak biedt een oplossing voor woningen waar instituties niet goed raad mee weten en het verrijkt verouderde stadswijken met nieuwe woningtypologieën en een instroom van nieuwe

doelgroepen. Deze doelgroep bestaat uit enthousiaste hoger opgeleide mensen met veelal een creatieve achtergrond. Normaliter zou deze groep nooit in een zwakke volkswijk gaan wonen, maar nu worden ze aangetrokken door de mogelijkheid om een woning volledig naar eigen smaak op te knappen en in te richten. Deze groep heeft hoge woonwensen, maar een klein budget. De kluswoningen geven deze doelgroep de kans om met eigen inspanningen een droomhuis te maken. Naast betaalbaarheid en ruimte zijn zeggenschap en eigen betrokkenheid belangrijke motieven om een kluswoning te kopen. Verder wordt er verondersteld dat het collectief opknappen van een woning voor sociale cohesie zorgt tussen de klussers. Sociale cohesie zou een vliegwielt kunnen zijn om actief burgerschap in de buurt aan te wakkeren. Ook zou de aanwezigheid van deze doelgroep voor een positieve imago in de buurt zorgen.

Onderzoeksvraag 2: Wat zijn de belangrijkste factoren waardoor bewonersparticipatie bij burgers versterkt kan worden?

Bewonersparticipatie gaat in de kern over een interactie tussen overheid en burgers. Daarom wordt bewonersparticipatie gedefinieerd als *de mate waarin bewoners actief zijn en verantwoordelijkheid nemen in hun buurt, onder andere door betrokkenheid bij het beleid*. In een steeds mondiger wordende samenleving wordt er een groter beroep gedaan op de inzet van burgers en dat vraagt een andere rol- en taakverdeling tussen overheid en burger. De overheid hanteert daarbij beleidslijnen. Bij de generieke beleidslijn vertrouwd de overheid op het initiatief en de creativiteit van burgers. Burgers initiëren en de overheid faciliteert. Bij de specifieke beleidslijn, welke vooral in achterstandsgebieden wordt ingezet, heeft de overheid een tussenpositie. Zij zijn zowel aanjager van initiatief, maar ook stimuleerders van initiatief. De burgers worden verleid tot het nemen van initiatief en ontvangen daar ondersteuning voor vanuit de overheid.

Het gebrek aan participatie en zelforganiserend vermogen wordt in achterstandswijken vaak verweten aan het ontbreken van sociale cohesie en sociale netwerken. Identificatie met de buurt (ingegeven door de wens om de eigen individuele levensstijl tot uitdrukking te brengen) en sociale verbondenheid met de buurt (ingegeven door de beleving deel uit te maken van een collectief) zijn twee cruciale factoren die sociale cohesie en buurtbeleving kunnen bevorderen. Het effect van deze twee factoren zou gevoelens van trots en verbondenheid met de buurt opleveren. Verbondenheid blijkt tevens ook sterk samen te hangen met het wel of niet tevreden zijn met de bevolkingssamenstelling in de buurt. Identificatie en verbondenheid met de buurt vormen de basis waarlangs onderlinge contacten en bewonersactivisme kan ontstaan. Om bewoners te activeren om zelf initiatief in de buurt te ondernemen zou er vanuit beleidsmatig perspectief meer nadruk op de buurtbeleving moeten worden gelegd en niet op de contacten die er al zijn.

Een andere belangrijke factor zijn de motieven waardoor participatie kan ontstaan. Burgerinitiatief ontstaat vrijwel altijd rondom eigenbelang. Er is ergernis over een maatschappelijk probleem en tegelijkertijd is er ook de wil om iets te veranderen. Een individu zal uit zichzelf weinig actie ondernemen en daarom is het nodig dat er draagvlak voor zijn probleemsituatie kan ontstaan. Daarom is het van groot belang dat er ontmoetingsplekken zijn die bewoners op een ongedwongen manier de mogelijkheid geeft om zich te organiseren. Het wonen met gelijkgestemden maakt

dit vaak veel makkelijker. Op dit plekken kan een probleemsituatie uitgroeien tot een gedeeld probleem en een gedeelde toekomstverwachting die erg belangrijk is om bewonersparticipatie aan te wakkeren. Het formuleren van gedeelde toekomstverwachtingen is van wezenlijk belang om bewonersparticipatie te bevorderen. Het is niet zozeer de huidige staat van een buurt die participatie aanwakkert, maar vooral de mogelijkheden die er zijn.

Burgerinitiatieven kunnen groeien als er wederkerig vertrouwen is tussen de publieke partijen en de burgers. Burgers moet het geloof hebben dat hun initiatief ertoe doet. Door bewoners te laten participeren ontstaat er een gevoel van eigenaarschap en betrokkenheid. Deze betrokkenheid neemt toe als er meer autonomie en eigen verantwoordelijkheid is. Gevoelens van eigenaarschap en trots kunnen ook snel weer verdwijnen als de bewoner zich gebruikt of niet gewaardeerd voelt.

Bewonersparticipatie komt vaak moeilijk van de grond doordat publieke en professionele instellingen niet actief meedoen. Veel initiatieven stranden op de procedures en regelementen van de formele wereld, ook al werd de oorspronkelijke doelstelling van een bepaald soort initiatief wel ondersteund. Het blijkt dat professionals moeite hebben om op het niveau van bewoners te handelen. Er ontstaan irritaties als de overheid van alles propageert over participatie, maar anderzijds hun eigen doestellingen op bewoners zit te projecteren. Door het formuleren van de doelstelling voor het bewonersinitiatief wordt de slagingskans vergroot. De professional moet leren fungeren als een faciliterende expert. Op die manier is hij het aanspreekpunt voor de bewoners die het initiatief blijven behouden en het idee dan verder vormgeven en (laten) uitvoeren.

Onderzoeksvraag 3: Wat is mentaal eigenaarschap en op welke manier is dat belangrijk voor de woning en woonomgeving?

Mentaal eigenaarschap wordt ook wel de psychologie van eigendom genoemd. De som van onze bezittingen geeft aan wie wij zijn. Er wordt verondersteld dat mentaal eigenaarschap ervoor zorgt dat mensen een actievere rol gaan vervullen in allerlei participatieprocessen. In dat licht is het belangrijk om te begrijpen op welke manier mentaal eigenaarschap kan worden geactiveerd. Mentaal eigenaarschap wordt gedefinieerd als de (cognitieve en affectieve) conditie waarin één of meerdere individuen zich eigenaar voelen van een (materieel of immaterieel) object. Het gevoel van eigenaarschap ontstaat doordat er energie in een activiteit of object wordt geïnvesteerd. Door een bepaalde mate van betrokkenheid en inspanning door tijd, energie, waarden of identiteit te investeren ontstaat er een steeds hoger niveau van mentaal eigenaarschap.

Op individueel niveau schept mentaal eigenaarschap een conditie waarbij een individu het gevoel heeft dat het doelwit van eigendom of een gedeelte daarvan van hem of haar is. Op collectief niveau wordt mentaal eigenaarschap gezien als een aanvulling op het individuele mentaal eigenaarschap. Bij collectief mentaal eigenaarschap ondergaat het gevoel een verandering waarbij het object niet meer alleen van mij is, maar van een grotere groep. Het object is onderdeel geworden van een collectief besef die meer is dan de som van de afzonderlijke delen.

Om mentaal eigenaarschap beter te begrijpen is het onderverdeeld in drie motieven waar langs het gevoel van eigenaarschap kan ontstaan, drie mechanismen waarlangs eigenaarschap zich ontwikkeld en twee soorten effecten die het gevoel van eigenaarschap reflecteren.

De motieven vertellen iets over waarom iemand zich eigenaar zou wil voelen. In de eerste plaats kan iemand doeltreffend willen zijn en daarmee een uitwerking willen hebben op zijn omgeving. Ten tweede kan het gaan om het creëren van een eigen identiteit door verbondenheid met het object. Als laatste reden wordt een eigen plek hebben en het zich ergens thuis voelen genoemd.

Naast de motieven die de wortel vormen van mentaal eigenaarschap zijn er ook mechanismen oftewel ervaringen nodig waarlangs mentaal eigenaarschap zich daadwerkelijk kan ontwikkelen. De eerste ervaring is door het hebben van controle op het object. Ten tweede door het hebben van een band met het object en ten derde door het investeren van zichzelf in het object.

Deze motieven en mechanismen zorgen voor een mate van mentaal eigenschap die een positief of negatief effect kunnen hebben. Positief zijn het gevoel van burgerschap, verantwoordelijkheid of persoonlijke opoffering. Negatieve gevoelens zijn materialisme, niet meer bereid te delen of exclusieve controle behouden.

In recent onderzoek wordt gesteld dat bij de vraaggestuurde woningbouw ontwikkelingen de mate van mentaal eigenaarschap het hoogste zou moeten zijn. Dit komt doordat er op individueel vlak veel tijd en energie wordt geïnvesteerd. Daarnaast heeft men ook zelf de zeggenschap over de eigen ontwikkeling. Als deze lijn klopt zouden er veel aspecten van mentaal eigenaarschap moeten worden teruggevonden bij de klushuisbewoners. Deze stelling lijkt verder onderschreven te worden door de aanbevelingen die er worden gedaan. 'Speel in op de woonwensen', 'wees meer faciliterend dan controlerend', 'stimuleer financiële investeringen in de woning', 'wees open en transparant' vormen de kern van de klushuisprojecten. Een hoge mate van mentaal eigenaarschap bij klushuisbewoners zou dus betekenen dat ze verantwoordelijkheid en burgerschap zouden tonen over hun woning en buurt.

Onderzoeksvraag 4: Wat zijn de kwaliteiten van best persons waardoor ze belangrijk zijn voor de leefbaarheid in de buurt?

Vandaag de dag wordt er een groot beroep op de kracht van burgers gedaan. De overheid verwacht veel van zelfbeheer en zelforganisatie. Dit vormt een probleem in wijken met een achterstand, omdat daar vrijwel geen vermogen is om initiatieven zelf te organiseren. Om bewonersinitiatief te bevorderen moet er samengewerkt tussen de systeemwereld van de overheid en de leefwereld van de mensen. Er is echter in de praktijk een groot verschil tussen het publieke handelen van beleidsmakers in de systeemwereld en het handelen van wijkbewoners in de leefwereld. Kenmerkend voor de systeemwereld zijn de formele regels en procedures, hiërarchie, zakelijke verhouding en rationele machtsmiddelen, terwijl het in de leefwereld gaat om verhalen over en betekenis geven aan gebeurtenissen. De leefwereld is organisch, met weinig vaste regels en procedures. Veel mensen wisselen gedurende de dag moeiteloos tussen deze twee werelden, maar in de praktijk blijken deze twee werelden maar moeilijk bij elkaar komen om samen te werken. Juist tussen deze twee leefwerelden doet de best person nuttig werk.

Best persons worden gedefinieerd als *bijzondere personen met specifieke kwaliteiten, waardoor ze een uitzonderlijk goede bijdrage kunnen leveren bij de aanpak van problemen in achterstandswijken*. Wat iemand een best persons maakt wordt in hoge mate bepaald door de interactie van maatschappelijke omstandigheden en persoonlijke kwaliteiten, maar in essentie wordt de best person gekenmerkt door twee beslissende kwaliteiten die hij voortdurend bespeeld namelijk ondernemerschap en betrokkenheid. Ondernemerschap uit zich in leiderschap, het uitdragen van een eigen visie en het aangrijpen van kansen, maar ook door het behalen van concreet resultaat en het zich niet laten afremmen door formele regels en procedures. Betrokkenheid gaat met over het hebben van een breed stedelijk netwerk en de mogelijkheid om verbinding te leggen tussen diverse initiatieven, maar het gaat ook om duurzaam engagement, een empathische houding en een persoonlijke aanpak.

De best persons combineert voortdurend de dimensies van ondernemerschap en betrokkenheid, maar zijn echte succes is uiteindelijk afhankelijk van een combinatie van drie factoren. Allereerst dus zijn *manier van optreden* zoals hierboven beschreven. Ten tweede de *specifieke omgeving waarin wordt opgetreden*. Ten derde is het *essentieel dat zijn optreden wordt ondersteund* vanuit de bestuurlijke en politieke omgeving. Er zijn vier verschillende typen best persons. De bruggenbouwer, frontliniewerker en sociaal ondernemer worden verder buiten beschouwing gelaten, omdat zij vanuit een professionele achtergrond functioneren op de grens van systeem- en leefwereld. De vierde type van de alledaagse doener daarentegen functioneert alleen in de leefwereld en is daarom ook altijd een bewoner. Daarmee is dit type geschikt om als een spiegel te fungeren in het praktijk onderzoek. De kwaliteiten van de alledaagse doener kunnen aan die van de klushuisbewoners worden gespiegeld.

De alledaagse doener wordt neergezet als een bewoner die zich actief inzet voor de buurt. Het willen aanpakken van een bepaald leefbaarheidsproblemen is daarbij het belangrijkste motief. De opkomst van de alledaagse doener past goed in de bredere verschuiving van government naar governance. Voor bewoners betekent governance dat ze onderdeel kunnen worden van een partnership met de systeemwereld, waardoor ze veranderingen kunnen aanbrengen. Daarbij zijn trekkers nodig die andere meenemen in hun enthousiasme. De alledaagse doener kan zo'n resultaatgerichte trekker zijn.

De kwaliteiten van de alledaagse doener kunnen als volgt worden samengevat. Hij verwezenlijkt op eigen initiatief kleine concrete projecten door ruimte te nemen en samen te werken. Hij is in de eerste plaats initiatiefrijk en resultaatgericht, voornamelijk denkend in concrete projecten. Om dit te realiseren is hij of zij een goede netwerker en lobbyist naar externe partijen en enthousiasmerend en bereikbaar voor de eigen groep. De voorgenomen initiatieven drijven altijd op samenwerking, daarom is de alledaagse doener organisatorisch vaardig. Een voorwaarde voor succes is dat de beleidsomgeving openstaat voor partnerships met bewoners. Verder is het iemand met een grote hoeveelheid contacten en een natuurlijke antenne om te weten wat er speelt op lokaal niveau. De alledaagse doener is een aanjager, die veel projecten opstart en daarna doorgeeft aan anderen. Financiële en technische uitvoering zijn niet zijn sterkste punten, maar hij floreert in het vormen van relaties, het verhogen van enthousiasme. Hij fungeert als een

klankbord, spreekbuis en megafoon voor zijn achterban. Zijn communicatie is rechttoe rechtaan, zonder aanzien van de persoon. Zijn hart ligt in de buurt en hij verwacht dat ook van andere bewoners.

Onderzoeksvraag 5: Wat zijn de belangrijkste kwaliteiten van klushuisbewoners?

Op basis van de onderzoeksresultaten van het empirisch onderzoek kan er worden gesteld dat het overgrote deel van de Rotterdamse klussers tussen de 30 en 39 jaar oud is. Ze zijn hoog opgeleid en hebben een goed inkomen. De kluswoning is voor vrijwel alle klussers een eerste serieuze stap op de woningmarkt. Bij de aanvang van het klusproject had het overgrote deel nog geen kinderen, maar er is een duidelijk trend zichtbaar waarbij er na een aantal jaren vrij veel kinderen worden geboren binnen het klusproject. In de eerste plaats zetten de klussers door middel van het klusproject een stabiele lange termijn basis neer, waarna het krijgen van kinderen een logische vervolgstap blijkt te zijn.

Klussers gaan klussen omdat ze op de traditionele woningmarkt niet kunnen vinden wat ze zoeken. Ze hebben hoge woonwensen in verhouding tot hun budget. Ondanks een relatief hoog inkomen zijn de hypothecaire mogelijkheden vaak beperkt doordat men flexibele contracten heeft of er deels ook een eigen bedrijf op na houdt. De klusser zit niet te wachten op een standaard woning, maar wil zelf invloed kunnen uitoefenen op de woning. Een kluswoning voorziet in de behoefte doordat men de eigen creativiteit kwijt kan. Daarnaast krijgt men veel ruimte voor weinig geld. Door eigen inspanningen kan er een hoge *value for money* worden behaald. De schoonmaakacties van de gemeente Rotterdam zijn essentieel gebleken om de eerste vooruitgang in kluswijken te bewerkstelligen. Tezamen met concrete toekomstplannen van de gemeente Rotterdam gaf dit potentiële kopers van klushuizen vertrouwen om ook te investeren in die wijk. De klussers dachten goed na over de potentiële vastgoedwaarde van hun woning omdat zij ook de mindere kanten van de wijk ervaarden, maar het toekomstperspectief wat door de gemeente geschetst werd gaf geloof en vertrouwen in vooruitgang.

Om daadwerkelijk de uitdaging van een kluswoning aan te gaan zijn bepaalde eigenschappen erg belangrijk. Allereerst heeft de klussers *lef* en *durf* nodig om te investeren in een zwakke wijk. Ten tweede worden ze gekenmerkt door een *visie* op het klusproject en doordat ze *door* de verloederde status van het klushuis *heen konden kijken*. Men zag *kwaliteiten* en *mogelijkheden* met de woning waardoor ze de toekomstig gewenste situatie goed konden *verbeelden*. De visie van de gemeente op de buurt kan dit aanjagen en versterken. Doordat men *kansen ziet* ontstaat er *energie*, *passie* en de *drive* om de woning zichzelf eigen te maken. *Leergierigheid* en een *sterk geloof in eigen kunnen* zijn eveneens belangrijke kenmerken van de klussers. Aangespoord door het toekomstperspectief raakt men steeds *enthousiaster* en springt men soms iets *naïef* in het diepe. Dit enthousiasme werd vaak extra aangewakkerd op kijk- en ontmoetingsdagen waar men andere potentiële klussers ontmoette en zag dat er meer mensen waren die dezelfde passie deelden. Deze ontmoetingen gaven vaak de doorslag om zelf ook in te stappen. De klushuisbewoners zijn dus zeker geen doorsnee bewoners, omdat ze specifieke kwaliteiten hebben waardoor ze een klushuisavontuur aangaan. Doordat ze zelf in zijn gaan investeren mogen ze met recht actieve bewoners genoemd worden.

Kwaliteiten van klushuisbewoners	
Hoge woonwensen	Drive
Relatief weinig budget	Leergierig
Creativiteit	Sterk geloof in eigen kunnen
Lef en durf	Enthousiasme
Visie	Iets naïef
Ergens doorheen kunnen kijken	Zichzelf in het diepe gooïend
Kwaliteit en mogelijkheden zien	Geloof & vertrouwen in voortuitgang
Kunnen verbeelden	Lange termijn plannen
Energierijk	Tijdens het klussen geen kinderen
Passie	Na het klussen ontstaan gezinnen

Figuur 5.1: Kwaliteiten van klushuisbewoners o.b.v. empirisch onderzoek (eigen ill.)

Onderzoeksvraag 6: Op welke manier zijn ervaringen en contacten van invloed op de mate van participatie van klushuisbewoners in de buurt?

Met betrekking tot de buurtbeleving is er een duidelijk verschil tussen klussers met en zonder kinderen. Zonder kinderen is men vooral op zichzelf gericht en speelt de staat van de buurt vrijwel geen rol in de ervaringen. Op dat moment is het vooral van belang of de waarde van de woning wel in verhouding staat tot de investeringen die gedaan zijn. Op het moment dat de klussers kinderen krijgen ontstaat er veel meer bewustheid voor de buurt waarin men leeft. De klussers hechten veel waarde aan veiligheid en opgeruimdheid. Met het oog op de toekomst willen zij dat de buurt ook een plek is waarin hun kinderen veilig en prettig kunnen opgroeien. De komst van kinderen is een belangrijke directe aanleiding gebleken die in bepaalde situatie heeft geresulteerd in actieve participatie in de buurt.

Uit het veldonderzoek blijkt duidelijk dat de klussers niet in een zwakke wijk zijn gaan wonen om de wijk te verbeteren of omdat ze graag maatschappelijk betrokken willen zijn. Maar als men ervaart dat de woonkwaliteit of het woongenot bedreigd wordt wil men daar wel wat aan doen als dit ook binnen hun mogelijkheden ligt. Er kan gesteld worden dat betrokkenheid bij de buurt geen doelstelling in zichzelf is, maar wel een uitvloeisel van de staat van de buurt waarin men leeft.

Contacten in de buurt ontstaan niet als vanzelf, maar daar is een bepaalde aanleiding voor nodig. Het klusproject is zo'n aanleiding waardoor er waardevolle contacten binnen de klusgemeenschap ontstaan. Doordat men dezelfde soort vragen heeft tijdens het proces ontstaat er als vanzelf een hechte onderlinge band. Onderlinge raakvlakken worden als zeer belangrijke voorwaarde beschouwd om in contact te komen en dat ook te onderhouden. Om te ontdekken of men raakvlakken heeft zijn plekken van ontmoeting noodzakelijk. Een ontmoetingsplek moet eenvoudig bereikbaar zijn en men moet er iets te zoeken hebben. Tijdens de klusperioden ervaren de klussers de kluswoning als zo'n plek die relatief vrij toegankelijk is. Zeker in de collectieve klusprojecten ontstaat er als vanzelf veel betrokkenheid op elkaar. Na de opleveringen van de woningen faciliteren de

gemeenschappelijk binnentuinen van deze projecten het onderlinge contact. Het klusproces is de voedingsbodem waardoor contacten ontstaan en de gemeenschappelijke tuinen zorgen ervoor dat er ontmoeting en contact blijft.

Met betrekking tot de oorspronkelijke buurtbewoners zijn er vrijwel geen directe contacten. Men maakt gebruik van dezelfde leefomgeving, maar men maakt geen onderdeel uit van elkaars leven zoals dat in het klusproject wel gebeurde. Er is geen kruisbestuiving tussen de oorspronkelijk buurtbewoners en de klussers. Ondanks verschillen pogingen om in contact te komen laten de klussers ook merken daar verder ook weinig behoefte aan te hebben omdat ze al veel sociale contacten hebben. Er zijn verder ook geen raakvlakken en ontmoetingsplekken waar contacten zich zouden kunnen ontwikkelen. Daarnaast is de levensstijl van de klussers ook vaak anders dan die van de oorspronkelijke buurtbewoners.

Uit het veldonderzoek blijkt dat de activiteiten in de buurt vooral door klussers worden ondernomen die kinderen hebben. In Hillesluis wonen veel jonge gezinnen die zich actief hadden verenigd en die ook enkele jaren zeer actief waren in de buurt. Juist door onderling samen te werken, maar ook met overheidsinstanties, jaagde men elkaar aan en konden de krachten worden verdeeld. De samenwerking ontstond vanuit de onderlinge contacten die tijdens het klusproces waren opgebouwd.

In tegelstelling tot Hillesluis wonen er op Katendrecht vooral jonge tweeverdieners zonder kinderen. Zij voelen zich ook verbonden met de buurt, maar dit komt vooral door de rauwheid en uitstraling van de locatie. Ze ondernemen zelf geen activiteiten voor de buurt, omdat ze daar geen aanleiding voor zien. Het is juist de diversiteit en imperfectie waardoor Katendrecht voor hun het decor is waartegen zij hun eigen identiteit vormgeven. Op Katendrecht vindt men dat de aanwezigheid van normale mensen op straat al een hele grote verbetering is voor de leefbaarheid. De klussers groeten elkaar op straat, ruimen hun afval netjes op en tonen betrokkenheid tot elkaar al blijft dit allemaal erg beperkt tot de klusgemeenschap. Spangen laat een mix zien van de tweeverdieners zonder kinderen zoals op Katendrecht en de jonge gezinnen zoals in Hillesluis, waarvan een deel zich actief inzet voor een groenere en leefbaardere buurt.

Naast de fysieke verbeteringen van de kluswoningen in de onderzochte buurten zijn er meer manieren waarop de buurt hebben geprofiteerd van de aanwezigheid van de klussers. Zowel in Hillesluis als in Spangen zijn er concrete veranderingen bewerkstelligd door initiatieven van klussers in de buurt. Hierdoor heeft de leefomgeving een betere en groenere uitstraling gekregen, waarvan alle buurtbewoners kunnen profiteren. Vooral de jonge gezinnen die hieraan meewerkten zijn erg trots op alle activiteiten. Het zorgt voor en versterkt de verbondenheid met de buurt. De gemeenschappelijke binnentuinen op Katendrecht en in Spangen verminderden de noodzaak om actief te lobbyen voor meer veiligheid in de buurt of betere speelvoorzieningen. Verder blijkt dat succesvolle initiatieven de tevredenheid met de buurt verhogen. Hierdoor neemt de noodzaak voor participatie en daarmee de inzet in de buurt sterk af. Er kan worden gesteld dat bewoners voor een specifieke periode zich willen inzetten, maar dat het stokje later ook moet worden doorgegeven.

Onderzoeksvraag 7: In welke mate voelen klushuisbewoners zich mentaal eigenaar over de eigen woning en woonomgeving?

Tijdens het veldonderzoek is er niet geprobeerd om mentaal eigenaarschap meetbaar te maken, maar het beoogd enkele verbanden te laten zien tussen het theoretisch model en de praktijk uit het veldonderzoek zodat het theoretische model meer validiteit kan krijgen. Op basis van de onderzoeksresultaten uit het veldonderzoek zijn er redenen om vast te stellen dat er inderdaad een sterk verband is tussen de mate van mentaal eigenaarschap bij klushuisbewoners en participatie. Gedurende de gesprekken benoemden de klushuisbewoners met regelmaat onderdelen van de motieven en mechanismen uit het theoretisch model van mentaal eigenaarschap, maar de respondentengroep is te klein om op specifieke onderdelen een waardeoordeel te geven. Daarom kunnen er alleen op hoofdlijnen enkele voorzichtige conclusies worden gesteld.

Vanuit de theorie werd er gesteld dat mentaal eigenaarschap herkenbaar zou zijn aan het feit dat de respondent spreekt over ‘het – object van bezit is – van MIJ’. Dit zou de individuele mentale relatie reflecteren tussen individu en object. Daarnaast zou het ook mogelijk zijn om je op collectief niveau mentaal eigenaar te voelen over objecten. Op dat moment zou men niet meer spreken over ‘van MIJ’, maar over ‘van ONS’.

Op het schaalniveau van de eigen kluswoning laten de klusser iets van mentaal eigenaarschap zien als ze spreken over een woning die van MIJ is. Tijdens het klushuizenproces heeft de klusser zelf de controle over de investeringen die in de woning worden gedaan. Doordat men ook zelf actief in de woning aan het werk is ontstaat er een eindproduct wat helemaal naar eigen smaak en inzicht is gemaakt. Deze factoren zouden volgens de mechanismen van het theoretisch model mentaal eigenaarschap veroorzaken. Het gevoel van mentaal eigenaarschap wordt ook zichtbaar doordat men aangeeft zich helemaal thuis te voelen in de kluswoning. De woning is als een maatpak dat precies past bij de oorspronkelijke woonwensen van de klusser. Het woonplezier wat de klussers nu ervaren zou men niet snel in een bestaande woning kunnen krijgen. Daarom wordt de mate van mentaal eigenaarschap ten opzichte van de eigen woning als zeer hoog bestempeld.

Daarnaast maken bijna alle woningen onderdeel uit van een grotere groep kluswoningen. In het verlengde daarvan spreken de klussers over ‘ONS collectief’ of ‘ONZE binnentuin’. Gedurende de interviews waren de klussers erg enthousiast over de collectiviteit binnen het klusproject. Op het fysieke woningniveau lijkt het dat men geen mentaal eigenaarschap ervaart ten opzichte van de woningen van de burens. Dit is anders in relatie tot de gemeenschappelijke binnentuin. Dit is een collectieve privéplek waar bewoners onderling contact onderhouden en waar men tijdens het periodieke onderhoud ook een fysieke inspanning moet plegen. Als collectief heeft men de gezamenlijk controle en verantwoordelijkheid over de tuin. Dit zorgt voor verbondenheid ten opzichte van de tuin. De mate van mentaal eigenaarschap in relatie tot de burens en de binnentuin lijkt erg afhankelijk van de hoeveelheid tijd en energie die men daar investeert.

Tenslotte maken de klussers ook deel uit van een bepaalde woonomgeving. Zoals al eerder beschreven speelt de woonomgeving voor elke klusser een andere rol in zijn

belevingswereld. Een belangrijke factor hierin zijn de kinderen die men wel of niet had. In de relatie tussen de woonomgeving en mentaal eigenaarschap wordt goed zichtbaar dat mentaal eigenaarschap een groeiproces is. Waar de klussers ten opzichte van de eigen woning en de binnentuin ook (deels) juridisch eigenaar zijn geldt dat voor de woonomgeving niet. De woonomgeving speelt in eerste instantie bij de aankoop van de woning maar een marginale rol voor de klussers. Er zou dus op dat moment vrijwel geen mentaal eigenaarschap ten opzichte van de buurt moeten zijn. Dit lijkt te veranderen doordat de klussers kinderen krijgen en de woonomgeving belangrijker wordt in het dagelijks leven. In eerdere beschrijvingen van verschillende voorbeelden van bewonersparticipatie is duidelijk zichtbaar dat een burgerinitiatief geleidelijk moet groeien. Dit lijkt ook te gelden voor het gevoel van mentaal eigenaarschap wat theoretisch gezien gelijk zou moeten opgaan met participatie. De klussers zijn op zoek naar een buurt die voelt als een eigen plek waar men zich thuis en veilig voelt. Als dat niet geheel wordt ervaren worden er zelf initiatieven opgestart. Deze leiden tot verandering en uiteindelijk tot gevoelens van trots en verbondenheid. Het gevoel van mentaal eigenaarschap bereikt zijn hoogtepunt als er concrete resultaten van het werk zichtbaar zijn. Na verloop van tijd nemen de activiteiten in de buurt af en keren de klussers terug naar hun normale levenspatroon. Er zou kunnen worden gesteld dat er naar verloop van tijd een nieuwe situatie ontstaat waarbij de klusser weer in zijn normale levenspatroon zit, maar waarbij hij meer mentaal eigenaar is geworden van de woonomgeving dan in de situatie voordat men actief participeerde.

5.2 BEANTWOORDING CENTRALE VRAAGSTELLING

Nu alle onderzoeksvragen zijn beantwoord kan er een antwoord worden gegeven op de centrale vraagstelling van dit onderzoek. De beantwoording van de centrale vraagstelling bestaat uit drie delen die verband houden met de eerder opgestelde hypothesen. De centrale vraagstelling van dit onderzoek is:

Op welke manier, met welke kwaliteiten van best persons en in welke mate dragen klushuisbewoners actief bij aan de verbetering van hun woning en woonomgeving én in hoeverre is mentaal eigenaarschap op deze vorm van participatie van invloed?

Hypothese 1: Klussers zullen een grote mate van overeenkomst vertonen met de kwaliteiten en kenmerken van best persons.

... met welke kwaliteiten van best persons ...

Vanuit de theorie zijn er belangrijke kwaliteiten van actieve burgers gedestilleerd. Deze kwaliteiten worden belangrijk geacht om burgerinitiatief aan te wakkeren. Op basis van de onderzoeksresultaten wordt de hypothese bevestigd en kan er worden geconcludeerd dat de kwaliteiten van klushuisbewoners zeker overeenkomsten vertonen met die van best persons, maar dat klushuisbewoners niet per definitie ook best persons zijn. Onderstaande tabel laat de belangrijkste kwaliteiten vanuit

het theoretisch en praktijkonderzoek zien. Op basis van het veldonderzoek kan er worden geconcludeerd dat alle theoretisch kwaliteiten in minder of meerdere mate ook zijn teruggevonden bij de klushuisbewoners.

Kwaliteiten van klushuisbewoners	
Theoretisch n.a.v. alledaagse doener	Specifiek n.a.v. veldonderzoek
<i>Samenwerken</i>	Hoge woonwensen en klein budget
<i>Initiatiefrijk</i>	Creativiteit
<i>Resultaatgericht</i>	Lef en durf
<i>Doe-het-zelf mentaliteit</i>	Enthousiasme
<i>Concrete projecten</i>	Visie (op lange termijn)
<i>Waardering en aandacht nodig</i>	Energierijk
<i>Veel contacten en vormt relaties</i>	Passie en drive
<i>Geen procedurele drempels</i>	Leergierig
<i>Enthousiasmerend</i>	Ergens doorheen kunnen kijken
<i>Bereikbaar</i>	Toekomst kunnen verbeelden
<i>Organisatorisch vaardig</i>	Licht naïef jezelf in het diepe gooien
<i>Beleidsomgeving als partner</i>	Geloof en vertrouwen in voortuitgang
<i>Samenwerken met systeemwereld</i>	Sterk geloof in eigen kunnen
<i>Krijgt bewegingsruimte</i>	Eerst klussen en dan kinderen

Figuur 5.2: Totaaloverzicht kwaliteiten van klushuisbewoners (eigen ill.)

Als best persons en klushuisbewoners dezelfde kwaliteiten hebben, waarom wordt er dan geconcludeerd dat klushuisbewoners geen best persons zijn? Een belangrijke kanttekening moet worden geplaatst bij het schaalniveau waarop de kwaliteiten tot uiting komen. De best persons en in het bijzonder de alledaagse doener gebruikt zijn kwaliteiten om in de woonomgeving nuttig werk te verrichten waardoor hij bijdraagt aan de leefbaarheid. De kwaliteiten van de klushuisbewoners worden vooral gebruikt op het schaalniveau van de individuele kluswoning en de collectieve klusgemeenschap die daar vaak bij hoort. Tijdens het klussen aan de eigen woning en het collectieve klusproces waarbij er intensief wordt opgetrokken met de toekomstige burens wordt er veel ondernemerschap en betrokkenheid getoond. De kwaliteiten van de alledaagse doener die hij gebruikt in de woonomgeving blijven in de praktijk van de klushuisbewoner vooral beperkt tot zijn eigen woning en de klusgemeenschap. Op enkele specifieke klussers na zijn de kwaliteiten niet gebruikt om als actieve bewoner in de woonomgeving te participeren. Achteraf is de conclusie gemakkelijk verklaarbaar vanuit het feit dat de klushuisprojecten hoofdzakelijk naar binnen gerichte communities zijn. Doordat men langere tijd met elkaar is opgetrokken is er een sterk interne sociale cohesie ontstaan waardoor het geen noodzaak is om in de buurt nieuwe contacten op te doen.

Dus resumerend zijn de kwaliteiten van klushuisbewoners in grote mate overeenkomstig met die van de alledaagse doeners, maar ze gebruiken deze kwaliteiten beiden op een ander schaalniveau waardoor ze allebei een andere bijdrage leveren aan de woonomgeving.

Hypothese 2: Klussers zullen zich tijdens of na het klushuizenproject ook actief inzetten voor de buurt door bewonersinitiatief en participatie

Op welke manier ... en in welke mate dragen klushuisbewoners actief bij aan de verbetering van hun woning en woonomgeving...

Vanuit dit onderzoek zijn er drie manieren naar voren gekomen waarop de klussers zich actief inzetten voor de verbetering van hun woning en woonomgeving. Allereerst is het meedoen aan een klushuizenproject al een vorm van participatie waarbij men een eigen droomhuis verwezenlijkt. Ten tweede laten vrijwel alle respondenten ook een vorm van participatie zien doordat ze actief betrokken zijn bij het kluscollectief en ten derde is er participatie op het niveau van de woonomgeving.

Op basis van dit onderzoek kan er worden geconcludeerd dat de geboorte van kinderen een kantelpunt vormt in de levensfase de klussers. Vrijwel alle klussers zetten door middel van de kluswoning een langere termijn basis neer waarna een groot gedeelte ook open staat voor kinderen. Er kan worden geconstateerd dat de aanleiding tot betrokkenheid en participatie in de buurt wordt veroorzaakt door het moment waarop er kinderen bij de klussers worden geboren. De geboorte van kinderen betekent een ingrijpende verandering in het leven van de klussers. Als gevolg hiervan gaat de woonomgeving een belangrijke rol spelen in het dagelijkse leven. De woonomgeving is nu de plek geworden waar de kinderen opgroeien en waar de ouders veiligheid en woongenot willen ervaren. Als het woongenot onder druk lijkt te staan brengt dit de klussers in actie om zelf verandering teweeg te brengen door bewonersinitiatieven.

Vanuit het veldonderzoek zijn enkele factoren naar boven gekomen die tezamen het proces van participatie in kaart brengen. De aanleiding voor participatie ligt in het feit dat men als individu een probleem constateert en dat ook kan delen met anderen op een ontmoetingsplek. Op die plekken wordt er ontdekt of het probleem breder gedragen wordt. Van daaruit ontstaan er contacten waarna er samen een collectieve idee voor de oplossing van het probleem ontstaat. Om een idee tot succes te brengen is het noodzakelijk om concrete oplossingen aan te dragen, zodat er met behulp van de systeemwereld iets gerealiseerd kan worden. Om de participatie succesvol te laten zijn moeten zowel de initiatiefnemers als de overheid op dezelfde golflengte komen te staan en elkaar vertrouwen en waarderen in hun inspanningen. Bewonersparticipatie komt niet tot stand door een terugtrekkende overheid, maar door een meer zelfbewust overheid, die niet alleen faciliteert, maar juist betrokken is.

Samenvattend is het zo dat lang niet alle klussers zich actief voor hun woonomgeving inzetten, maar dat diegene die zich wel actief willen inzetten zich laten leiden door de gedachte dat ze voor hun kinderen een veilige en plezierige woonomgeving willen. Als men zich ergens zorgen overmaakt leidt dat tot een gevoel van willen inzetten en helpen als dat mogelijk is. Het klushuizenproject fungeert als een voedingsbodem waardoor er draagvlak voor ideeën kan worden gecreëerd. Als gevolg hiervan kunnen er in samenwerking met de overheid initiatieven in de woonomgeving opgezet.

Hypothese 3: Klussers zullen een hoge mate van mentaal eigenaarschap hebben met betrekking tot het klushuis en mogelijk ook met betrekking tot de buurt

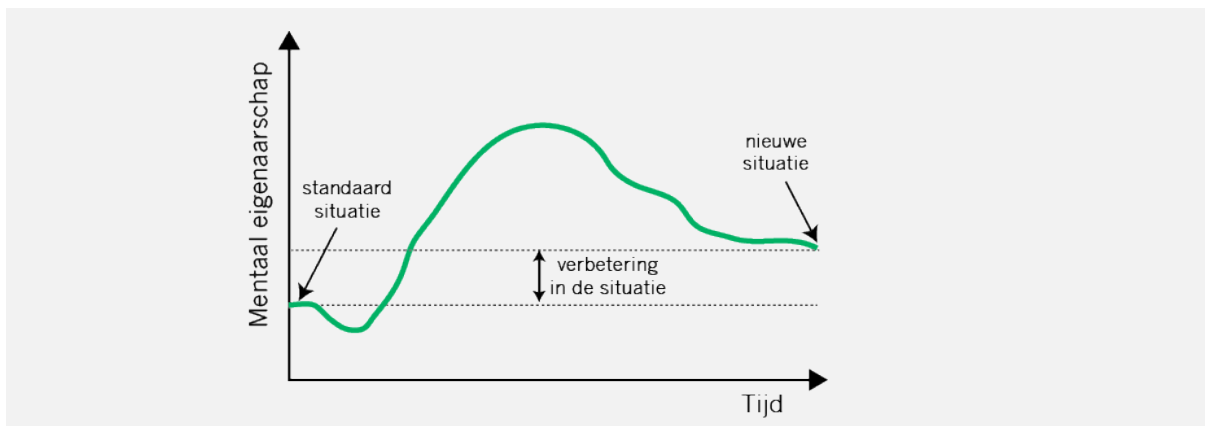
... in hoeverre is mentaal eigenaarschap op deze vorm van participatie van invloed?

Op basis van de bevindingen uit zowel het theoretisch als veldonderzoek zou er voorzichtig kunnen worden geconcludeerd dat mentaal eigenaarschap en participatie twee kanten van dezelfde medaille zijn. Mentaal eigenaarschap is het onderbewuste proces waarvan participatie de zichtbare kant is en waarmee dus ook wordt aangegeven dat ze wederkerig aan elkaar verbonden zijn. Hierin is participatie een voorspellende variabele voor eigenaarschap. Het onderzoek heeft grofweg drie verschillende niveaus laten zijn waarop er geparticipeerd kan worden. Aangezien mentaal eigenaarschap zich op een object richt moet er dus een onderscheid gemaakt worden tussen mentaal eigenaarschap ten opzichte van de eigen woning, de klusgemeenschap en de woonomgeving.

Met betrekking tot de individuele kluswoning en de klusgemeenschap is er een grote betrokkenheid op elkaar. In de loop van het onderzoek zijn vele vormen van participatie en samenwerking beschreven. Klussers spreken over een sterke verbondenheid tot de woning en elkaar. Ze laten merken dat ze trots zijn op de geboekte resultaten. Op basis hiervan kan er een hoge mate van mentaal eigenaarschap worden verondersteld. De participatie in de woonomgeving ligt wat genuanceerder zoals hierboven al beschreven is. Toch geldt ook daar dat degene die zich actief inzetten voor de wijk een hoge mate van mentaal eigenaarschap laten zien. Het theoretisch model geeft daar handvatten voor.

Vanuit het veldonderzoek is duidelijk geworden dat bewonersparticipatie en daarmee ook mentaal eigenaarschap constant voeding nodig heeft omdat het anders wegzakt of stil valt. Door onderlinge participatie en samenwerking sporen en vuren de klussers elkaar aan waardoor de kans op wegzakken sterk wordt verminderd. Vanuit de theorie werd duidelijk dat tevredenheid met de buurt contraproductie werkte in relatie tot participatie. Het veldonderzoek bevestigde dit. Op de momenten dat participatie begon weg te zakken kwam dat doordat de urgentie ontbrak en er tevredenheid was ontstaan. Bewoners hebben maar een bepaalde periode energie voor initiatieven. Daarna wil men het stokje doorgeven.

Samenvattend gaan mentaal eigenaarschap en participatie inderdaad gelijk met elkaar op. Vanuit de resultaten van dit onderzoek zou het proces van mentaal eigenaarschap door de tijd heen verondersteld kunnen worden als een parabool. De parabool wordt eerst opgebouwd tot het moment van verhuizen. In de maanden daarna zit deze op het toppunt waarna hij met de jaren steeds meer afzwakt. Dit gaat geleidelijk met kleine ups en downs, omdat de klusser ook telkens weer geconfronteerd wordt met de eerder behaalde resultaten. De theorie leert namelijk dat verbondenheid en affectie met een object mentaal eigenaarschap ook weer verhoogd. De klussers concluderen zelf ook dat ze soms van die momenten van trots en verbondenheid ervaren als ze de resultaten uit het verleden weer ervaren.

Figuur 5.3: Verondersteld model mentaal eigenaarschap in de tijd (eigen ill.)

5.3 AANBEVELINGEN

Op basis van en in navolging op de conclusies worden er in deze paragraaf enkele aanbevelingen voor de praktijk gegeven. Daarnaast worden er ook enkele richtingen aangegeven voor eventueel vervolgonderzoek.

5.3.1 AANBEVELINGEN VOOR DE PRAKTIJK

Zoals de titel #Kendoe van het collegeprogramma van de Gemeente Rotterdam (2014) al doet vermoeden speelt bewonersinitiatief een belangrijke rol voor de gemeente. Rotterdam wil een voedingsbodem zijn waardoor ze burgers kansen kunnen bieden om zelf initiatief te ondernemen. Op basis van de gesprekken met de klushuisbewoners kunnen er aanbevelingen worden gedaan voor de praktijk rondom de klushuizen en bewonersinitiatief in het algemeen.

- Bewonersinitiatief en participatie is altijd een vorm van synergie. Het vraagt toewijding, geduld, samenwerking. Daarom is het belangrijk dat de gemeente oren en ogen in de wijk heeft. Een *voortuitgeschoven ambtenaar* op wijkniveau kan dit actief faciliteren en kan zo essentieel zijn om bewonersinitiatief te stimuleren en te bewaken.
- Samenwerkingen tussen burgers en overheden zal steeds meer gewoner worden, maar de burger is gewend geraakte dat de overheid alles voor ze regelde. De samenwerkingen tussen de leefwereld en systeemwereld schuren nu vaak doordat beide partijen op verschillende golflengtes opereren. Samenwerking in de leefwereld en intensief contact met bewoners vraagt van de gemeente een *andere mindset* waarbij *soft skills* erg belangrijk zijn. Het managen van verwachtingen zou weleens heel belangrijk kunnen zijn.
- Bewonersinitiatief kan niet worden opgelegd, maar wel in beperkte mate worden gestimuleerd. Veel bewoners missen het vertrouwen en geloof in de gemeente, waardoor er geen initiatieven worden ondernomen. Hier ligt een taak voor de ambtenarij van de gemeente die betrokkenheid op de bewoners zal moeten tonen. Het zou goed zijn als *de gemeente meer mentaal eigenaar* wordt van zijn burgers.

-
- Om bewonersinitiatief te stimuleren is het belangrijk dat de bewoners concrete ideeën hebben van wat er mogelijk zou kunnen zijn. *Geef* daarom *succesvolle vormen van bewonersinitiatief een platform* waardoor de initiatiefnemers waardering ontvangen en zij anderen kunnen enthousiasmeren. Een initiatiefnemer die iets verteld is vele malen krachtiger dan de ambtenaar met zijn veronderstelde dubbele agenda.
 - Het hele bewonersinitiatief en participatievraagstuk ligt in een groter kader van een cultuur- (en systeem)verandering. Dit zorgt voor wantrouwen en onzekerheid, en tegelijkertijd vraagt het tijd en geduld. Als gemeente is het daarom belangrijk om de *langere termijn vasttehouden*, om door te zetten als het tegen zit, om te blijven luisteren naar bewoners en hun te helpen.
 - *Trial en error*. Door samen te werken met bewoners zal de gemeente ook voor situaties komen te staan waar ze het zelf niet helemaal mee eens zijn. Wat wordt er dan gedaan? Zit de gemeente dan nog aan het stuur of kan men volledig loslaten en alleen nog faciliteren? Probeer op kleine schaal bewonersinitiatieven uit.
 - Buurtproblemen moeten bij de bron worden aangepakt. De klushuisprojecten zorgen vooral voor kleine eilandjes nieuwe mensen in de buurt, waarbij er geen integratie is tussen de oude en nieuwe buurtbewoners. Als de gemeente echt wat wil doen aan de problemen in achterstandswijken zal men hoofdzakelijk moeten inzetten op opvoeding, educatie en werkgelegenheid, want door de klushuizen veranderd de leefomgeving wel, maar niet de kansen van mensen in de samenleving. Het Nationaal Programma Rotterdam Zuid (2011) is hier een aanzet voor.
 - Het realiseren van klushuisprojecten zorgt naast zeer tevreden bewoners ook voor een grote sociale verbondenheid binnen het collectief. De aanwezigheid van een grote groep nieuwe mensen in de buurt biedt ook nieuwe kansen. De gemeente zou hiervan kunnen profiteren door een actievere rol in te nemen om *klushuisbewoners*, maar ook andere wijkbewoners *meer zeggenschap te bieden over de woonomgeving*.

5.3.2 AANBEVELINGEN VOOR VERVOLGONDERZOEK

Ondanks dat dit onderzoek enkele inzichten geeft over bewonersparticipatie bij klushuisbewoners ontstaan er toch ook weer nieuwe vragen. Daarom worden er hier enkele richtingen geschetst voor mogelijk vervolgonderzoek.

- In het licht van bewonersparticipatie zou het interessant zijn om de scope van het onderzoek te verbreden naar andere soorten vraaggestuurde woningbouwontwikkelingen. Zijn de kwaliteiten van de klusdoelgroep exemplarisch voor alle vormen van vraaggestuurd ontwikkelen of hebben de klushuizen een hele specifieke doelgroep getrokken?
- In dit onderzoek zijn de klushuisbewoners als uitgangspunt genomen, maar er kan veel meer over bewonersparticipatie worden geleerd als succesvolle en mislukte initiatieven het uitgangspunt van het onderzoek vormen. Wat zijn succes- en faalfactoren? Welke mogelijke soorten participatie zijn er in de gebouwde omgeving en wat voor kwaliteiten worden daarbij gevraagd? Wat kan er wel van bewoners gevraagd worden en wat niet?

-
- Binnen dit onderzoek is sterk gekeken naar de betrokkenheid en participatie van bewoners bij hun woonomgeving. Daaruit bleek dat er bij participatie sprake moeten zijn van een synergie tussen overheid en burgers. Het is aan te bevelen om in vervolgonderzoek de rol van de overheid en de ambtenaren verder te onderzoeken, want zou het systeem van de overheid zelf niet de grootste blokkade kunnen zijn in de samenwerking met bewoners? Welke barrières en hindernissen zijn er binnen de gemeente waardoor de samenwerking met burgers niet goed verloopt? Als er een cultuuromslag moet komen, hoe dan?
 - Dit onderzoek heeft laten zien dat er een bepaalde zorg moet zijn (ingegeven door de komst van kinderen) waardoor mensen zich wel willen gaan inzetten in de woonomgeving. Een groot gedeelte van de klussers heeft ook laten zien dat ze die zorgen niet kennen, waardoor ze ook geen idee hebben waarom ze zouden willen participeren. Het zou nuttig zijn om te onderzoeken hoe het mogelijk is dat burgers als vanzelf zorg gaan dragen over hun woonomgeving in plaats van alleen de eigen woning.
 - Een goede communicatie tussen systeem- en leefwereld is wezenlijk als de overheid alleen wil faciliteren en de bewoners zelf aan het roer moeten gaan staan. Kan er dan nog wel sprake zijn van een scheiding tussen systeem- en leefwereld? Op welke manier moet die samenwerking worden vormgegeven? Wat verwachten burgers eigenlijk van de overheid en andersom net zo goed? Hoe gaat de communicatie lopen in deze nieuwe vormen van samenwerking en hoe kan je sociale media en nieuwe vormen van financiering zoals crowdfunding inzetten?

5.4 REFLECTIE EN EVALUATIE

In deze reflectie zal ik verantwoording afleggen van mijn keuzes die ik gemaakt heb tijdens mijn afstudeeronderzoek. Door terug te kijken op de gehele periode moet ik mijn eigen werkwijze kritisch onder ogen te zien en daarvan leren richting de toekomst. Daarbij focus ik allereerst op het onderwerp (5.4.1), daarna zal ik meer zeggen over het eindproduct (5.4.2) en tenslotte zal ik op het proces reflecteren. Hierbij maak ik een onderscheid tussen mijn het onderzoeksproces (5.4.3) en de reflectie op mijn persoonlijke ontwikkeling (5.4.4).

5.4.1 REFLECTIE OP HET ONDERWERP

De beoogde transitie van de verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving was een van de aanleidingen voor mijn onderzoek waarin bewonersparticipatie en klushuisbewoners centraal stonden. In aanvulling hierop heb ik tijdens mijn onderzoek gebruikt gemaakt van de bestaande theorie over best persons (als spiegel voor de klushuisbewoners) en het mentaal eigenaarschap (het veronderstelde onderbewuste proces wat plaats vindt bij betrokkenheid en participatie). Dit leidde er toe dat ik met vier kernbegrippen aan het werk ben gegaan. Ik heb alle begrippen vrij uitvoerig bestudeerd en uitgeplozen waardoor er een zeer complete literatuurstudie ontstond. Achteraf gezien had ik in de beginfase al duidelijk moet zijn welke aspecten ik wel en niet zou meenemen in mijn onderzoek. Hierdoor had de literatuurstudie doelgerichter kunnen worden uitgevoerd. Tijdens het onderzoek heb ik de lijn van mijn beoogde eindresultaat

goed kunnen vasthouden, al moet ik ook vaststellen dat mijn verwachtingen tijdens het empirisch onderzoek enkele kleren zijn bijgesteld.

Op basis van mijn beperkte voorkennis verwachtte ik dat klushuisbewoners voor sociale menging en integratie met de andere wijkbewoners zouden zorgen. Deze sociale integratie had een voedingsbodem kunnen zijn waarlangs zowel de oude als nieuwe buurtbewoners samen actief zouden participeren in de woonomgeving. En eigenlijk hoopte ik dat daarmee de kansen van bestaande bewoners zouden worden vergroot. Daarom hadden de klushuizen een goed voorbeeld kunnen zijn van wat de overheid met de participatiesamenleving beoogde. Echter moeten we concluderen dat de sociale integratie tussen verschillende bevolkingsgroepen een utopie (b)lijkt te zijn. Mensen zoeken contacten en delen ervaringen met soortgenoten met eenzelfde leefstijl en niet zozeer met buurtgenoten. Vanuit mijn onderzoek heb ik verschillende voorbeelden van bewonersparticipatie kunnen ontdekken en analyseren. Hier zijn zowel wetenschappelijk als sociaal relevante lessen getrokken die meer participatie met het oog op de toekomst kunnen versterken. Tegelijk bevestigde de onderzoeksresultaten ook de bestaande literatuur. Binnen mijn onderzoek speelden de komst van kinderen een belangrijke rol in het ontstaan van participatie. Dit inzicht had ik vanuit de literatuur niet ontdekt en vraagt daarom verdere overdenking en eventueel vervolgonderzoek.

Tijdens het onderzoek heb ik veel houvast gehad aan de publicaties over best persons. Allereerst schetste het duidelijk de context van systeem- een leefwereld waarin bewonersparticipatie vorm kon krijgen. Tegelijkertijd gaf het ook een duidelijk raamwerk waarin ik de klushuisbewoners kon leggen. Op het moment dat je voorkennis beperkt is kan een raamwerk (of spiegel) handvatten bieden voor de richting van het eigen onderzoek. Daardoor ben ik beter in staat geweest om de kwaliteiten van de klushuisbewoners in kaart te brengen. Toen ik in maart 2015 op het Kenniscongres Vernieuwing Verbinden van Corpovenista (2015) was viel het mij op dat veel professionals eigenlijk geen idee hadden van een typologie of de kwaliteiten van een actieve bewoner/huurder. Vanuit mijn onderzoek kan ik richtingaanwijzers geven die zowel wetenschappelijk als praktisch iets kunnen toevoegen.

Zoals ik straks ook nog verder zal beargumenteren heb ik erg veel moeite gehad met het operationaliseren van het begrip mentaal eigenaarschap binnen de scope van mijn onderzoek. Ik weet ook niet of ik daar achteraf gezien goed in ben geslaagd. Mentaal eigenaarschap bleef voor mij vaak erg abstract, terwijl ik dat waarschijnlijk niet had gehad als ik meer had gedacht in termen van 'betrokkenheid bij'. In de volledige breedte van de volkshuisvesting is het duidelijk dat bewoners zelf meer invloed willen hebben over zowel de woning als woonomgeving. Mentaal eigenaarschap kan een waardevol inzicht geven over het onderbewuste proces en de motivaties achter iemands handelen, maar de onderzoeker moet zorgen dat hij het begrip ook praktisch kan vertalen en communiceren. Tegelijkertijd moet men goed beseffen dat de transitie naar een participatiesamenleving niet betekend dat de bewoners alles zelf maar kunnen en willen gaan doen. Boven alles geldt dat het altijd om een samenwerking gaat tussen overheden en bewoners, waarin de rol van de overheid alles kan maken of breken. Bewoners willen wel, maar wachten het antwoord van de systeemwereld af.

5.4.2 REFLECTIE OP HET PRODUCT

Er mag van een wetenschappelijk onderzoek worden verwacht dat het relevant en toepasbaar is voor de dagelijkse praktijk. De sociale relevantie en toepasbaarheid van dit onderzoek worden sterk verhoogd doordat ik enkel en alleen met de bewoners zelf heb gepraat. Ik beschrijf en analyseer hun verhaal zonder dat daar een verborgen agenda van een professional achter zit. De verhalen komen direct uit de belevingswereld van de bewoner en laten zien hoe zij de dagelijkse realiteit ervaren. Juist daarom kan dit onderzoek zo relevant zijn.

Het gebruikerspotentieel van dit onderzoek komt na voren door (a) vast te stellen welke kwaliteiten de klushuisbewoners hebben, (b) op welke manier en in welke mate zij zich actief in zetten voor de woonomgeving en (c) een koppeling te maken met het begrip mentaal eigenaarschap.

Allereerst is er een duidelijk beeld ontstaan van de kwaliteiten van de klushuisbewoners. Met betrekking tot het klushuis was hier al het een en ander over bekend, maar mijn onderzoek voegt iets toe door zijn focus op de woonomgeving. Dit heeft geresulteerd in een solide en overzichtelijk schema waarin de kwaliteiten van de klushuisbewoners zijn uitgewerkt. Dit totaaloverzicht had ik op voorhand ook beoogd.

Ten tweede heb ik geprobeerd om de succesvolle initiatieven in de woonomgeving te analyseren. Hierbij heb ik in het bijzonder op de motieven, de rol van de buurtbeleving en de contacten die men had gelet. Daarbij heb ik vaak de theorie kunnen bevestigen. Ik geef tevens inzicht in de randvoorwaarden voor succes en de rol van gemeente in het geheel. Op basis van mijn onderzoek kunnen er lessen worden getrokken waardoor bewonersinitiatief beter geactiveerd kan worden.

Een kwetsbaar punt van dit onderzoek is de doorkoppeling naar het begrip mentaal eigenaarschap. Tijdens het empirisch onderzoek is mentaal eigenaarschap geen integraal onderdeel geweest van de vragen, maar beoogde ik om naar aanleiding van de onderzoeksresultaten een reflectie te maken op het begrip. In mijn conclusies presenteer ik een verondersteld model van mentaal eigenaarschap in de tijd. In de basis sta ik achter dit model, maar de uitwerking en daarmee ook de toepasbaarheid had beter moeten. Hierdoor kan het model meer vragen gaan oproepen dan dat het antwoorden geeft.

5.4.3 REFLECTIE OP HET ONDERZOEKSPROCES

Po – Voorbereiding op het afstuderen

Op het moment dat ik aan mijn Master Real Estate & Housing begon had ik nog geen idee welke richting mij het meest zouden gaan interesseren. Als ik nu terugblik is Housing de rode draad geweest. De colleges over de woningmarkt en het politieke beleid er omheen intrigeerde mij vanaf dag één. In het eerste semester schreef ik een paper over *Shrinking Cities* en tijdens het tweede semester verdiepte ik mij in *Particulier Opdrachtgeverschap*. Deze voorkennis heeft ervoor gezorgd dat het onderwerp een prominente plek in deze onderzoeksrapportage heeft ingenomen. Met mijn keuzevakken was ik deels ook met volkshuisvesting bezig. Bij het vak *Designing of Housing Programs* leerde we statistische analyses te maken op basis van de database van het WOON2012. In het verlengde van mijn woningmarkt interesse volgde ik het vak *Intermediate Economics* om beter te begrijpen hoe markten op macro economisch niveau werken.

P1 – Voorlopig onderzoeksplan

Ondanks veel getwijfel – inderdaad keuzes leren maken – wilde ik mij graag verder verdiepen in het de volkshuisvesting. Toen de opzet van de start van het afstudeerproces – bij wijze van pilot – werd omgegooid besloot ik mij in te schrijven voor het in mijn ogen enige echte volkshuisvestelijke thema *Mental Ownership*. Bij de start van het afstuderen was ik erg zoekende waar mijn interesses binnen het thema lagen. Het proces tot aan de P1 heb ik als erg uitdagend ervaren. Je hoefde vrij weinig en kon vanuit de breedte in allerlei onderwerpen te duiken. Na een aantal werken heb ik de knoop doorgehakt en ben ik blijven werken met de thema's zoals ik ze nu ook heb gebruikt. Mijn leermoment uit deze fase is dat ik mij misschien meer had moeten *voorbereiden op de start van het afstudeerproces*. Ik had geen enkel concreet idee waar ik heen wilde en wat mij intrinsiek zou motiveren. Daarnaast is het zeer raadzaam om *in de vroege fase vooral veel mensen te spreken*. Tegen aankomende afstudeerstudenten zou ik willen zeggen: *Ga het veld in en praat met professionals*. Hier kan je tijdens het eerste jaar van je master natuurlijk al uitstekend mee beginnen.

P2 – Definitief onderzoeksplan

Tijdens deze periode krijgt het onderzoeksplan vorm. De labmeetings met Sake Zijlstra, Kees van der Flier en Reinier van der Kuij gaven het geheel sturing en die momenten heb ik als erg nuttig ervaren. Ik heb twee verkennende interviews gehouden en ben de literatuur ingedoken. Daarbij is er veel tijd gestoken in het begrip mentaal eigenaarschap. Achteraf gezien heeft daar mijn inziens teveel nadruk op gelegen. Het zorgde ervoor dat ik het begrip erg lang krampachtig vasthield zonder een goede vertaalslag te maken naar de praktijk. Ik merkte in de verkennende gesprekken dat het begrip me door zijn onbekendheid verlamde en dat ik het liever ontweek. Hoe gek het misschien ook klinkt, maar als het begrip vervangen was door bijvoorbeeld betrokkenheid had ik mijn onderzoek er misschien wel anders uitgezien. Een tip zou daarom zijn om al je kernbegrippen niet alleen theoretisch te beheersen, maar vooral te ontdekken hoe je er praktisch mee uit de voeten kan. *Blijf niet hangen in je theoretische modellen, maar operationaliseer de theorie*.

P3 – Voortgang empirisch onderzoek

In de zomerperiode kwam mijn afstudeerstage bij de Gemeente Rotterdam rond. Ik ben blij dat ik die kans heb gekregen, want ik heb in de loop van de maanden heel veel geleerd van wat het betekend om als ambtenaar elke dag weer samen te werken aan de stad. Vanaf het begin werd ik betrokken bij de werkoverleggen en leerde ik de actuele vraagstukken kennen. Na een aantal sessies heb ik mij vooral op mijn eigen onderzoek gestort. Achteraf gezien was het zinvoller geweest om gedurende de onderzoeksperiode meer met de praktijk mee te kijken. Ik heb het onderzoek erg zelfstandig uitgevoerd waardoor ik ook wel teveel in de theorie bleef hangen. Een tip is dan ook: *Blijf actief betrokken bij de praktijk van je afstudeerbedrijf*. In de eerste maand is het interviewschema samengesteld en konden er met behulp van de gemeente relatief eenvoudig respondenten worden benaderd. Tussen 30 september en 9 oktober hield ik de eerste negen interviews. Na deze interviews ontstond er een groot dieptepunt omdat mijn veronderstellingen niet overeenkwamen leken te komen met de praktijk. Vanuit de theorie had ik hoog en idealistisch ingezet. Ik begon voortvarend met de eerste

interviews, maar merkte al gauw dat de praktijk veel weerbarstiger was als wat ik theoretisch had verondersteld. Achteraf gezien had ik op voorhand misschien meer verkennende interviews moeten houden. De ervaringen uit de praktijk demotiveerde enorm en richting de P3 zat ik vol twijfels over de richting van het restant van het onderzoek. Juist hier heb ik achteraf veel van geleerd. Door het afstuderen bij de Gemeente Rotterdam leerde ik de waarde zien van praktijkonderzoek en het gevaar van alleen maar theoretisch bezig zijn achter een tekentafel – waarvan ik toch wel een handje heb. Zo is ook het ideaal van een participatiesamenleving leuk bedacht, maar het realiseren daarvan is veel weerbarstiger. Een afstudeerproces zal door de onervarenheid van de onderzoeker altijd dieptepunten kennen. *Wees daarom niet bang om fouten te maken, maar gebruik ze om er sterker van te worden.*

P4 – Afronding empirisch onderzoek

In de tijd na mijn P3 was ik zoekende naar het vervolg op mijn afstudeeronderzoek. Tegelijk was de motivatie ook helemaal verdwenen. Ik besloot mijn gedachten wat te verzetten en ben mij actiever gaan inzetten voor de landelijke vastgoed studievereniging FRESH. Met een team van zes heb ik vijf maanden lang aan het 4-daagse Consultancy Week event gewerkt. Het was een groot succes waarbij ook veel interessante marktpartijen hun steun verleenden. Ook zelf heb ik waanzinnig veel van deze periode geleerd. Ik sta dan ook nog steeds volledig achter deze keuze. Tegelijk liep mijn afstuderen hierdoor een kwartaal uit. De tip die ik dan ook wil meegeven: *Soms kan het nuttig zijn om je gedachten even op andere dingen te focussen.* Vind hierin een goede balans zonder daarbij je afstuderen teveel geweld aan te doen. Na de P3 werd het ook wel snel duidelijk dat ik op dezelfde weg door moest blijven gaan. Ik heb van 4 t/m 21 november een tweede sessie van negen interviews gehouden. Hierdoor kwam het totaal aantal respondenten op 18. Dit was veel meer dan de op voorhand beoogde 12. Qua data kon ik dus dik tevreden zijn. In de maanden daarna waarin ik relatief minder tijd had voor mijn afstudeeronderzoek ben ik mijn bevindingen gaan uitschrijven. Dit heb ik aan de hand van drie locaties gedaan. Achteraf gezien was het niet nodig geweest om de bevindingen per locatie uit te werken. Hierdoor kan het empirisch hoofdstuk wat langdradig ogen. Als onderzoeker is het *van belang om van te voren goed vast te stellen hoe je de bevindingen wil gaan opschrijven, maar blij daarin ook flexibel* als het op een andere manier nog beter kan. Verder heb ik de probleemstelling en het theoretische kader kritisch beoordeeld en aangepast. Ten slotte is het concept rapport opgesteld die als onderlegger fungeerde voor de afronding van de scriptie.

P5 – Eindproduct onderzoekscriptie

Na mijn P4 presentatie ben ik vooral bezig geweest met de herziening van mijn concept rapportage. Alle hoofdstukken zijn op inhoud herzien en strakker geformuleerd. Dit heeft een kleiner en beter leesbaarder rapport opgeleverd. Daarnaast is er nog eens kritisch naar de onderzoeksvragen gekeken en zijn er enkele grotere en kleinere aanpassingen gedaan. Ik heb tijdens mijn hele afstudeerproces vaak geworsteld met mijn vaak te theoretisch aanpak. Op 17 maart kende dit een klein doorbraakje. Ik had een vrijkaart gekregen voor het symposium Vernieuwing Verbinden van Kennisplatform Corpovenista (2015). Daar, op de workshops over zeggenschap bij huurders zag ik wat de actuele vragen waren van de praktijk. In mijn empirisch onderzoek heb ik er bewust voor gekozen om alleen met bewoners te spreken. Daardoor heb ik – op de mensen bij de gemeente na –

niemand uit het professionele werkveld gesproken. Waar ik maanden vooral op mijn eigen papier met de bewoners bezig was voelde het als een verademing om ook eens de verhalen en worstelingen van de professional uit de praktijk te horen.

5.4.4 REFLECTIE OP MIJN PERSOONLIJKE ONTWIKKELING

Op voorhand had ik vier persoonlijke leerdoelen geformuleerd namelijk (1) het systematisch leren opzetten van mijn eigen wetenschappelijke onderzoek, (2) verdieping in zowel kwalitatieve als kwantitatieve onderzoeksmethoden en als het onderzoek het toelaat ook toepassen, (3) het ontwikkelen van een gedisciplineerde werkhouding en (4) meer balans brengen tussen productiviteit en perfectionisme.

De eerste twee leerdoelen zouden als vanzelfsprekend gerealiseerd moeten worden door het afstudeerproces succesvol te doorlopen. In mijn keuzevakken heb ik mij zowel in de kwalitatieve als kwantitatieve kant van het onderzoek verdiept. Binnen dit onderzoek had het geen directe toegevoegde waarde om ook een kwantitatieve methode te gebruiken. Er is wel een poging gedaan door de respondenten stellingen te laten beoordelen, maar de kwalitatieve resultaten hiervan waren niet bruikbaar. Met betrekking tot het eerste leerdoel wil ik nog wel opmerken dat het *erg belangrijk is om je theoretisch onderzoek helder en duidelijk af te bakenen en af te sluiten*. Ik ben hier te vrijblijvend in geweest waardoor ik steeds weer extra theorie ging toevoegen.

Het derde leerdoel zou op voorhand het moeilijkst realiseerbaar worden. En achteraf is dat het ook wel gebleken. Ik kan hard werken en ik werk ook hard als ik mijn focus kan behouden. Tijdens het afstudeerproces heb ik veel afleiding gehad waardoor de focus nogal eens ontbrak. Doordat ik de neiging heb om als een spons alleen maar informatie te zuigen bleef ik vaak hangen in (te) brede en abstracte theoretische modellen. Ik heb er letterlijk tientallen gemaakt. Als iets aanleiding gaf om weer ergens anders in te duiken maakte ik het mijzelf niet gemakkelijker. Door mijn studie heen is wel gebleken dat ik vaak aan iets erg goed begin, omdat er veel uitdaging en theoretisch werk te verrichten is. Na een goede start van het afstuderen heb ik erg veel moeite gehad om het werk naar de eindstreep te brengen. Op een onverklaarbare reden ontbreekt vaak de motivatie en focus. Daarnaast mis ik dan de discipline om mijzelf te corrigeren. *Het is nuttig dat je tijdens het afstudeerproces goed op je eigen gedrag kan reflecteren. Hierdoor heb ik mijzelf ook beter leren kennen en ben ik alerter geworden op mijn zowel sterke als zwakke punten*. Zo leerde ik dat mijn betere ideeën niet vanachter de laptop kwamen, maar door een rondje te gaan wandelen. Het was vaak belangrijker om even rust te nemen in plaats van alleen maar door gaan omwille van de productiviteit. Zoals wel vaker is gebleken helpen deadlines en stress mij goed om onder druk te presteren. Of het op de langere termijn vruchtbaar is blijft de vraag.

Het vierde leerdoel hangt erg samen met het derde. Perfectionisme is voor mij vaak een killer voor productiviteit. Het is mij onvoldoende gelukt om op de relatief rustige momenten het tempo erin te houden. Blijkbaar heb ik een vorm van druk nodig om te presteren. Na mate de tijdsdruk hoger wordt neemt het perfectionisme wel af. In de loop van de tijd heb ik wel geleerd dat *perfect* eigenlijk niet bestaat. *Door jezelf (te) hoge verwachtingen op te leggen kun je jezelf misschien ook alleen maar tegenvallen*.

LITERATUURLIJST

- Arnstein, S.R. (1969). A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216-224.
- Bang, H.P., & Sørensen, E. (1998). *The Everyday Maker: a New Challenge to Democratic Governance*. Paper presented at the 26th joint sessions of workshops 23-28 March 1998, University of Warrick.
- Beate Lendt (Writer). (2014). Pak de vrijheid. Casestudies NL. Adaptatie & Participatory housing in the Netherlands. Individual & Collective development. , *Case studies NL*: x!mage.
- Belk, R.W. (1988). Possessions and the Extended Self. *Journal of Consumer Research*, 15(2), 139-168.
- Blok, M., & Beijer, J. (2014). Stedelijke vernieuwing, beter voor buurt of burger? Retrieved 05-03-2014, from <http://www.gebiedsontwikkeling.nu/artikel/9883-stedelijke-vernieuwing-beter-voor-buurt-of-burger>
- Blom, D. (2014, 5 september). *Expertinterview*, Rotterdam: Gemeente Rotterdam.
- Blom, D. (2015, 2 februari). *Expertinterview*, Rotterdam: Gemeente Rotterdam.
- Boelhouwer, P., & Hoekstra, J. (2010). Towards a Better Balance on the Dutch Housing Market? Analysis and Policy Propositions. *International Journal of Housing Policy*, 9(4), 457-475.
- Boelhouwer, P., & Hoekstra, J. (2011). New Trends in the Dutch Housing Market. *Open House International*, 36(4), 75-81.
- Bolt, G. (2014). Helpt stedelijke herstructurering tegen segregatie? In J. Bakens, H. L. F. De Groot, P. Mulder & C. J. Pen (Eds.), *Soort zoekt soort* (pp. 121-127). Rotterdam: Platform P.
- Bolt, G., & Maat, R. Ter. (2005). Participatie in de buurt. *Tijdschrift voor de volkshuisvesting*, 2005(6), 56-62.
- Bolt, G., & Torrance, M. (2005). *Sociale cohesie en stedelijke herstructurering*. Utrecht/Den Haag: DGVH/NETHUR Partnership.
- Bosch, E., & Pennen, T. van der. (2009). Een alledaagse doener. *MO/samenlevingsopbouw*, 28(222), 4-9.
- Bosman, C. (2008). *Collectief particulier opdrachtgeverschap; een instrument om de sociale cohesie in de buurt te versterken?* (Master), Rijksuniversiteit Groningen, Groningen.
- Bouabbouz, N. (2012). *Ondernemende eindgebruikers aan zet bij stedelijke gebiedsontwikkeling?!* (Master City Developer), Erasmus Universiteit/TU Delft, Rotterdam/Delft.
- Breiting, S. (2008). Mental ownership and participation for innovation in environmental education and education for sustainable development. In A. Reid, B. Jensen, J. Nikel & V. Simovska (Eds.), *Participation and learning: Perspectives on education and the environment, health and sustainability* (pp. 159-180). Copenhagen: Springer.

-
- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods*. New York: Oxford University Press.
- Crenson, M.A. (1983). *Neighborhood Politics*. Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Dammers, E., Pálsdóttir, H.L., Broek, L. van den, Klemm, W., Tisma, A., & Bijlsma, L. (2007). *Particulier opdrachtgeverschap in de woningbouw*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- De Driehoek. (2008). *Klussen op Katendrecht? Persoonlijke verhalen, brieven en oproepen van leden van de kopersvereniging 'De Driehoek'*.
- De Ruijter, J. (2013). *Mentaal eigenaarschap bij woonconsumenten*. (Master), TU Delft, Delft.
- Flyvbjerg, B. (2006). Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Inquiry*, 12(2), 219-245.
- Forrest, R., & Kearns, A. (2000). Social Cohesion and Multilevel Urban Governance. *Urban Studies*, 37(5/6), 995-1017.
- Forrest, R., & Kearns, A. (2001). Social cohesion, social capital and the neighborhood. *Urban Studies*, 38(12), 2125-2143.
- Frieling, M.A. (2008). *Een goede buur, 'joint production' als motor voor actief burgerschap in de buurt*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Gemeente Rotterdam. (2007). *Stadsvisie Rotterdam. Ruimtelijke Ontwikkelingsstrategie 2030*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.
- Gemeente Rotterdam. (2011). *Particulier Opdrachtgeverschap in Rotterdam 2011*. Gemeente Rotterdam: Stadsontwikkeling.
- Gemeente Rotterdam. (2014). *#Kendoe. Collegeprogramma Rotterdam 2014-2018*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.
- Gemeente Rotterdam. (2015a). *Expositie 10 jaar Klushuizen in Rotterdam*. Rotterdam: Verhalenhuis Belvédère op Katendrecht.
- Gemeente Rotterdam. (2015b). *Wijkprofiel Rotterdam*. Retrieved Januari 2015, from <http://wijkprofiel.rotterdam.nl/nl/home>
- Gruis, V., & Zijlstra, S. (2013). Van aanbodgestuurd naar vraaggestuurd woningbeheer. *BOSS Magazine*.
- Guest, A.M., & Oropesa, R.S. (1986). Informal Social Ties and Political Activity in the Metropolis. *Urban Affairs Quarterly*, 21, 550-574.
- Habermas, J. (1984). *Theorie van het communicatieve handelen*. Amsterdam: Boom.
- Hendriks, F., & Tops, P. (2005). Everyday Fixers as Local Heroes: A Case Study of Vital Interaction in Urban Governance. *Local Government Studies*, 31(4), 475-490.
- Houwelingen, P., Boele, A., & Dekker, P. (2014). *Burgermacht op eigen kracht?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

-
- Huygen, A., Van Marissing, E., & Boutellier, H. (2012). *Conditioes voor zelforganisatie*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Jick, T.D. (1979). Mixing Qualitative and Quantitative Methods: Triangulation in Action. *Administrative Science Quarterly*, 24(4), 602-611.
- Jones, P., & Evans, J. (2008). *Urban Regeneration in UK: theory and practise*. London: Sage.
- Jong, J. de, Gelissen, F., Luit, V. van, Ranzijn, J., Singelenberg, J., Stelder, C., & Wal, O. van der. (2008). *De vrijblijvendheid voorbij, sociale stijging in de praktijk*. Den Haag: KEI, SEV, Woonnetwerk.
- Kumar, R. (2011). *Research Methodology. A step-by-step guide for beginners*. London a.o.: Sage publications.
- Kvale, Steinar. (1996). *Interviews. An Introduction of Qualitative Research Interviewing*: Sage Publications.
- Larsen, V., & Marlet, G. (2012). MKBA Spangen ex-post, Maatschappelijke baten van 10 jaar investeren. Rotterdam: LPBL, Atlas voor gemeenten.
- Lenos, S., Sturm, P., & Vis, R. (2006). *Burgerparticipatie in gemeenteland*. Den Haag: Instituut voor Publiek en Politiek.
- Luin, A. van, Termeer, K., Mommaas, H., Breeman, G., & Hinssen, J. (2012). *Waardenmakerij: cahier gebiedsontwikkeling*. Amsterdam: Calff & Meischke.
- Mak, A. (2011). *Publiek sturen op waarde*. (Master), TU Delft, Delft.
- Mak, A. (2012). Aandachtswijken: publiek sturen op waarde. *AGORA*, 28(4), 40-43.
- Mak, A., & Stouten, P. (2014). Urban Regeneration in Rotterdam: Economic and Social Values. *European Spatial Research and Policy*, 21(1), 101-122.
- McNamara, C. (1999). *General Guidelines for Conducting Interviews*. Minnesota.
- Miles, M.B., & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative Data Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Mustard, S., Teernstra, A., Van Gent, W., & Dukes, T. (2015). *De buurt als jas*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Nationaal Programma Rotterdam Zuid. (2011). Zuid Werkt! Nationaal Programma Kwaliteitssprong Zuid. Rotterdam.
- Nonnekes, N. (2011). *Wie heeft de klusfactor?* (Master), Universiteit Utrecht, Utrecht.
- Noorman, A.W. (2006). *Particulier Opdrachtgeverschap*. Rotterdam: SEV.
- NOS. (2014). 1,4 miljoen huizen 'onder water'. Retrieved 11-06-2014, from <http://nos.nl/artikel/626174-14-miljoen-huizen-onder-water.html>
- NRC. (2014). Redders van uw probleemwijk. *NRC 2014, 5 december, Inge Janse*.
- Oude Vrielink, M., & Wijdeven, T. van de. (2011). Ondersteuning in vieren. Zichtlijnen in het faciliteren van burgerinitiatieven in de buurt. *Beleid en Maatschappij*, 38(4), 438-455.

-
- Overmeeren, A. van. (2014). *Gebiedsgericht Voorraadbeleid van Woningcorporaties, een analyse van planningsbenadering in Vogelaarwijken*. Delft: TU Delft.
- Pennen, T. van der. (2011). Professionals die het verschil maken. *MO/samenlevingsopbouw*, 30(230), 4-8.
- Pennen, T. van der. (2013). Best Persons: professionals die het verschil maken. In Platform31 (Ed.), *NovaTerra*. Den Haag: Platform31.
- Pennen, T. van der. (2014, 27 februari). *Verkennd interview*, Delft: OTB.
- Pennen, T. van der, & Bosch, E. (2010). *Ruimte voor bewoners?! Een bundel over participatie en wijkvernieuwing*. Delft: Onderzoeksinstituut OTB.
- Philip, J.I., & Schweitzer, M. (2013). *Sociaal wonen 2030*. Schiedam: Scriptum.
- Pierce, J. L., & Jussila, I. (2010). Collective psychological ownership within the work and organizational context: Construct introduction and elaboration. *Journal of Organizational Behavior*, 31(6), 810-834.
- Pierce, J. L., Kostova, T., & Dirks, K. T. (2003). The State of Psychological Ownership: Integrating and Extending a Century of Research. *Review of General Psychology*, 7(1), 84-107.
- Praktijkleerstoel Gebiedsontwikkeling TU Delft. (2014). *Proces, kosten en tevredenheid bij zelfbouw in Almere*.
- Prins, E. (2008). *Particulier opdrachtgeverschap en Stedelijke gebiedsontwikkeling*. (Master City Developer), Erasmus Universiteit/TU Delft, Rotterdam/Delft.
- Qu, L., & Hasselaar, E. (2011). *Making room for people*. Amsterdam: Techne Press.
- Raatgever, A. (2011). Het welbegrepen belang van burgerkracht. *MO/samenlevingsopbouw*, 30(230), 32-34.
- Rieuwerts, S. (2014). *Een eigen huis of een fijn thuis? Over mentaal eigenaarschap van de woning bij huurders van woningcorporaties in Nederland*. (Master), TU Delft, Delft.
- RIGO. (1999). *Particulier opdrachtgeverschap in de woningbouw*. Amsterdam.
- RIGO. (2010). *Collectief particulier opdrachtgeverschap: markt voor bouwers*. Amsterdam: RIGO.
- RMO. (2014). *Dat is onze zaak. Over eigenaarschap in het publieke domein*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Rob. (2012). *Loslaten in vertrouwen. Naar een nieuwe verhouding tussen overheid, markt én samenleving*. Den Haag: Raad voor het openbaar bestuur.
- Sanders, F.C. (2014). *Duurzame Ontwikkeling door Collectief Bewonersinitiatief*. Delft: TU Delft.
- Sartre, J.P. (1943/1969). *Being and nothingness: An phenomenological essay on ontology*. New York/London: Philosophical Library/Melhuen & Co, Ltd.

-
- Schreuders, H., Wassenberg, F., & Vos, H. (2013). Kluswoning voegt kwaliteit toe aan stad. *Tijdschrift voor de volkshuisvesting*, 2013(6), 24-26.
- SEV. (2009). Symposium klushuizen. Een verrijking van het arsenaal in de stedelijke vernieuwing. Rotterdam.
- SEV. (2010). Zelfbouw in reflectie. Evaluatie SEV-experimenten (C)PO/MO. Rotterdam: SEV.
- Skidmore, P., & Craig, J. (2005). *Start with people; how community organisations put citizens in the driving seat*. Londen: Demos.
- Sociaal en Cultureel Planbureau. (2013). Werk aan de wijk: een quasi-experimentele evaluatie van het krachtenwijkenbeleid. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Sour, A. (2009). *169 Klushuizen. Van experiment tot instrument*. Rotterdam: Episode Publishers.
- Sparenberg, S. (2012). *Gemeenschapsvorming na gentrification* (Master), Erasmus Universiteit Rotterdam, Rotterdam.
- Stokkum, B. van, & Toenders, N. (2010). *De sociale cohesie voorbij, actieve burgers in achterstandswijken*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Stolwijk, G. (2014, 20 mei). *Verkennd interview*, Rotterdam: Urbannerdam.
- Strategie van Samen. (2014). *Verslag Congres 'Strategie van Samen' 12 juni 2014*. Amsterdam.
- Swanborn, P.G. (2008). *Case study's: Wat wanneer en hoe?* Amsterdam: Boom Onderwijs.
- Tonkens, E. (2014a). Als de overheid zich terugtrekt participeren mensen juist minder. *NRC 2014, 1 november*.
- Tonkens, E. (2014b). Lezing actief burgerschap d.d. 27-02-2014.
- van Beckhoven, E., & van Kempen, R. (2002). Het belang van de buurt. Utrecht: DGVH/NETHUR.
- Van den Brink, G., Engbersen, R., & Dorenbos, R. (2015). Ondernemerschap en probleemwijken. Den Haag: Platform31.
- Van den Brink, G., Van Hulst, M., De Graaf, L., & Van der Pennen, T. (2012). *Best persons en hun betekenis voor de Nederlandse achterstandswijk*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Van der Pennen, T., & Schreuders, H. (2014). The fourth way of active citizenship: case studies from the Netherlands. In N. Gallent & D. Ciaffi (Eds.), *Community action and planning: Context, drivers and outcomes*. Bristol, UK: Policy Press.
- van Ham, M. (2012). *De Buurt. Best Belangrijk*. Delft: TU Delft. uitgave n.a.v. intreerede.

-
- Van Ham, M. (2014). De (on)zin van ruimtelijk spreidingsbeleid en het mengen van buurten. In J. Bakens, H. L. F. De Groot, P. Mulder & C. J. Pen (Eds.), *Soort zoekt soort* (pp. 137-143). Rotterdam: Platform P.
- Van Marissing, E. (2008). *Buurten bij beleidsmakers*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Verhoeven, I., & Oude Vrielink, M.J. (2012). De stille ideologie van de doe-democratie. In C. van Montfort, A. Michels & W. van Dooren (Eds.), *Stille ideologie, Onderstromen in beleid en bestuur*. Den Haag:: Boom Lemma.
- Vries, M. de. (2013). *Woningcorporaties en Particulier Opdrachtgeverschap*. (Master City Developer), Erasmus Universiteit/TU Delft, Rotterdam/Delft.
- VROM. (2000). *Nota Wonen: Mensen, wensen, wonen. Wonen in de 21ste eeuw*. Den Haag: Ministerie Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- VROM-raad. (2006). *Stad en stijging: sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing*. Den Haag.
- Weber, M. (1922). *Grundriss der Sozialökonomik*. Tübingen: Verlag J. Mohr.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. (2012). *Vertrouwen in burgers*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Wijdeven, T. van de, Graaf, L. de, & Hendriks, F. (2013). *Actief burgerschap. Lijnen in de literatuur*. Tilburg: TSPB.
- Wijdeven, T. van de, & Hendriks, F. (2010). *Burgerschap in de doe-democratie*. Den Haag: Nicis Institute.
- Wong, W. (2014). *Meer zielen, meer ideeën, meer oplossingen. Participatie in stedelijke ontwikkeling*. (Master), TU Delft, Delft.
- Yin, R.K. (2003). *Case study research: Design and methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Zijlstra, S. (2011). *Klantgestuurd voorraadbeleid en empowerment, over Te Woon en andere initiatieven van woningcorporaties*. Delft: TU Delft.
- Zijlstra, S., & Stolwijk, G. (2011). *Participation in Collective Sold Private Renovations*. Paper presented at the Management and Innovation for a Sustainable Built Environment, Amsterdam.

© 2015 Jonathan van den Heuvel